

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

**İnsan Hüquqları haqqında Avropa
Konvensiyasının 6-cı maddəsinin
tətbiqinə dair məlumat kitabçası**

Nula Moul və Katarina Harbi

Mündəricat

Giriş	5
6-cı maddə.....	5
Ümumi icmal	6
Hansı proseslər 6-cı maddə ilə tənzimlənir?.....	9
“Mülki hüquq və vəzifələr” nədir?.....	12
Mülki hüquq və ya vəzifələr	15
Qeyri-mülki hüquq və vəzifələr.....	17
“Cinayət ittihamı” nədir?	19
“Cinayət” anlayışının mənası	19
“İttiham” anlayışının mənası	24
Açıq məhkəmə araşdırması hüququ nədən ibarətdir?.....	26
Məhkəmə qərarının “açıq elan edilməsi” nə deməkdir?	29
İşə “ağlabatan müddətdə” baxılmasının təmin edilməsi nə deməkdir?	31
Müddət necə hesablanır?	32
İşin mürəkkəbliyi	33
Ərizəçinin davranışı	34
Dövlət orqanlarının davranışı.....	35
Ərizəçinin məruz qala biləcəyi risklər	36
Məhkəmənin: 1) müstəqil və 2) qərəzsiz olması üçün nə tələb olunur?.....	39
Müstəqillik	39
Məhkəmənin tərkibi və üzvlərinin təyin edilməsi	40
Müstəqilliyin zahiri əlamətləri	41
Digər orqanlara tabe olma	42
Qərəzsizlik	42
Hakimlərin fərqli rolları	46

Təkrar dinləmələr	48
Xüsusi məhkəmə orqanları	48
Andlılar məhkəməsi	49
Hüquqdan imtina	49
“Qanun əsasında yaradılmış”	50
“Ədalətli məhkəmə araşdırması” anlayışına nələr daxildir?	51
Məhkəməyə müraciət hüququ	52
Məhkəmə prosesində iştirak	59
Özünə qarşı ifadə verməmək hüququ	61
Tərəflərin bərabərliyi və işə çəkişmə prinsipi əsasında baxılması hüququ	63
Məhkəmə qərarının əsaslandırılması hüququ	68
Yetkinlik yaşına çatmayanlara hansı xüsusi hüquqlar şamil olunur?	69
Sübutların qəbul edilənliliyi məsələsi hansı vəziyyətdədir?	71
Hansı hərəkətlər təqsirsizlik prezumpsiyasına zidd ola bilər?	77
6-cı maddənin 3 <i>a</i> bəndində nəzərdə tutulan “ittihamin xarakteri və əsasları haqqında başa düşülən dildə dərhal məlumatlandırılmaq hüququ” nə deməkdir?	80
6-cı maddənin 3 <i>b</i> bəndində nəzərdə tutulan “kifayət qədər vaxt və imkan” nə deməkdir?	81
6-cı maddənin 3 <i>c</i> bəndində nəzərdə tutulan özünə müdafiəçi seçmək və ya pulsuz hüquqi yardım almaq hüququ nələri əhatə edir?	86
6-cı maddənin 3 <i>d</i> bəndində nəzərdə tutulan şahidləri çağırmaq və dindirmək hüququ necə şərh olunmalıdır?	89
6-cı maddənin 3 <i>e</i> bəndində nəzərdə tutulan pulsuz tərcüməçiyə malik olmaq hüququ nə deməkdir?	94
Avropa Məhkəməsinin nəzarət funksiyası	96

İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsi

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ

1. Hər kəs onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən, qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə, ağlabatan müddətdə işinin ədalətli və açıq araşdırılması hüququna malikdir. Məhkəmə qərarı açıq elan edilir, lakin demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik maraqları nəminə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə, əşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər.

2. Cinayət törətməkdə ittiham olunan

hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut edilənədək təqsirsiz hesab edilir.

3. Cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs ən azı aşağıdakı hüquqlara malikdir:

a) ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq;

b) öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq;

c) şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək;

d) onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlər çağırmaq və dindirməyə nail olmaq;

e) məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə, tərcüməçinin pulsuz köməyindən istifadə etmək.

Giriş

Bu məlumat kitabçası milli səviyyədə məhkəmə proseslərinin İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 6-cı maddəsinə uyğun olaraq necə keçirilməli olduğunu oxucuların başa düşməsinə təmin etmək üçün nəzərdə tutulub.

Kitabça bölmələrə (fəsillərə) bölünüb, onların hər biri bu maddədə yer alan təminatların müxtəlif aspektlərinə aiddir.

6-cı maddə

Yuxarıda qeyd edilənlərdən görmək olar ki, 6-cı maddə fərdin mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən və ya ona qarşı hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən ədalətli və açıq məhkəmə araşdırması hüququnu təmin edir. Bu maddə demokratik cəmiyyətin fəaliyyəti üçün mühüm əhəmiyyət daşıdığına görə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (“Məhkəmə”) və Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası (“Komissiya”) ona geniş çərçivəli şərh veriblər. *Delkur Belçikaya qarşı*

¹ *Delkur Belçikaya qarşı*, 17 yanvar 1970, 25-ci bənd.

² Bu məlumat kitabçasındakı bəzi sitatlar Avropa İnsan Hüquqları Komissiyasının qərarlarındandır. Komissiya şikayətləri (şikayətlərin qəbul edilənliyini) ilkin olaraq araşdıran orqan idi və 1998-ci ildə Konvensiyanın 11 sayılı Protokolu qüvvəyə mindikdən sonra o, ləğv edildi. İndi bütün qərarlar Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən qəbul edilir.

məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki:

*Ədalət mühakiməsinin ədalətlə həyata keçirilməsi hüququ Konvensiyanın mənası baxımdan demokratik cəmiyyətdə elə əhəmiyyətli yer tutur ki, 6-cı maddənin 1-ci bəndinin məhdud şərhə bu maddənin məqsəd və təyinatına uyğun olmazdı.*¹

6-cı maddənin birinci bəndi həm mülki, həm də cinayət proseslərinə, ikinci və üçüncü bəndləri isə yalnız cinayət proseslərinə tətbiq edilir. Lakin bu məlumat kitabçasında bir qədər sonra izah edildiyi kimi, onlar müəyyən hallarda mülki proseslərə də tətbiq edilə bilər.

Avropa Konvensiyasının bütün digər maddələri kimi 6-cı maddəyə də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin presedent hüququ vasitəsilə şərh verilib.² Konvensiyadakı hüquqların məzmununu müəyyən edən bu presedent hüququ, habelə Komissiya və Məhkəmənin qərarları bu məlumat kitabında müzakirə və təhlil ediləcəkdir.

Hər halda 6-cı maddəyə dair presedent hüququ ilə bağlı bəzi xəbərdarlıqları bildirməliyik. Bütün daxili hüquqi müdafiə vasitələri tükəndirilməyə qədər Məhkəmə heç bir şikayəti qəbulolunan elan et-

mədiyinə görə,³ demək olar ki, 6-cı maddənin pozulduğunun iddia edildiyi bütün işlər Strasburqa gəlib çatana qədər onlara ən yuxarı milli məhkəmələrdə baxılır. Yuxarı məhkəmə aşağı məhkəmənin səhvlərini düzəltdiyi təqdirdə Məhkəmə *“bütövlükdə götürülmüş prosesi”* ədalətli hesab edərək çox vaxt 6-cı maddənin pozulmadığını müəyyən edir. Buna görə də aşağı məhkəmələrdə işə baxan hakimlər səhvən düşünə bilərlər ki, konkret prosesual səhv sonradan yuxarı məhkəmə tərəfindən aradan qaldırıldığına görə Strasburq orqanları onu Konvensiyanın pozuntusu hesab etmirlər. Aşağı məhkəmədə işə baxan hakim apardığı məhkəmə icraatının 6-cı maddəyə uyğunluğunu təmin etməyə görə cavabdehlik daşdığı üçün yuxarı məhkəmənin onun səhvlərini düzəldəcəyinə arxayın olmamalıdır.

Ümumi icmal

Bu qısa icmal ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak edən bütün şəxsləri 6-cı maddədə yer alan təminatlarla tanış etmək məqsədini daşıyır.

Bu maddənin mətni sadəcə ümumi baza xarakterini daşıyır. Bu kitabçada geniş şəkildə istinad edilən Məhkəmənin presedent hüququ bu maddədəki hüquqların xarakterinin təfəssilatlı şəkildə başa düşülməsini təmin edir. Bu maddədə söhbət ədalətli məhkəmə araşdırmasından getsə də, çox vaxt bu hüquq şəxsə qarşı cinayət ittihamı irəli sürülməzdən əvvəl tətbiq edilir, yaxud mülki işlərdə məhkəmə icraatından əvvəlki inzibati mərhələlərdə tətbiq edilə bilər. Bu maddədəki təminatlar məhkəmə qərarının qəbulundan sonra da öz qüvvəsini itirmir və qərarın icra mərhələsinə də şamil olunur. 6-cı maddədə təsbit olunmuş təminatların bir çoxu, xüsusən ədalətlik konsepsiyası, həm cinayət, həm də mülki proseslərə şamil olunur.

Konvensiyadakı “cinayət” və “ittiham” terminləri, eləcə də “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışı müstəqil mənə daşıyır və çox vaxt milli qanunvericiliklərdəki analogi anlayışlardan fərqlənir. Məhkəmənin presedent hüququ ilə müəyyən edilmiş mülki hüquqlar və ya cinayət ittihamları hər kəsin məhkəməyə, yəni qanun əsasında yaradılmış və qərarları hər hansı qeyri-

³ 35-ci maddəyə bax

məhkəmə orqanından asılı olmayan müstəqil və qərəzsiz məhkəmə orqanına müraciət etmək hüququnu nəzərdə tutur. Məhkəmə presedentlərinin çoxunda məhkəməyə müraciət etmək hüququnun təmin olunması üçün zəruri olan təminatları araşdırmışdır. Əgər məhkəmə icraatı aparılırsa, o, açıq aparılmalı və məhkəmə qərarı həmişə ictimaiyyətə elan olunmalıdır. Məhkəmə prosesi ağlabatan müddətdə əsaslandırılmış qərarın çıxarılması ilə başa çatmalı və lüzumsuz yubanmalara görə kompensasiya ödənilməlidir. Bu öhdəlik qərar icra olunana qədər qüvvəsini saxlayır. Məhkəmə orqanının qərarını qeyri-məhkəmə orqanı tərəflərdən hər hansı birinin zərərinə olaraq dəyişdirə bilsəydi, onda bu qərarın mənası olmazdı.⁴ Məhkəmə qərarı dövlət orqanına qarşı çıxarılıbsa, avtomatik icra olunmalıdır.⁵ Əgər qərar fiziki şəxsə qarşı çıxarılıbsa, onda dövlət qərarın icrasına görə qəti məsuliyyət daşdığı qəbul edənə qədər işdə uğur qazanmış tərəfin qərarın icrası üçün növbəti addımları atması tələb oluna bilər.⁶ Qərarın icrasını təmin etmək vəzifəsi məhkəmə sisteminə hər hansı vəzifəli şəxsin üzərinə qoyulmayıb-

⁴ *Van de Hurk Niderlanda qarşı*, 19 aprel 1994.

⁵ *Hornsbi Yunanıstana qarşı*, 19 mart 1997; və *Burdov Rusiyaya qarşı*, 7 may 2002.

⁶ *Olaser Birləşmiş Krallığa qarşı*, 19 sentyabr 2000.

sa, bu vəzifə qərarı çıxarmış hakimin üzərinə düşür.

Məhkəmə icraatının gedişində təqsirsizlik prezumpsiyası və “tərəflərin bərabərliyi” kimi prinsiplərə əməl olunmalıdır. Uşaqlar və müdafiə olunmaq iqtidarında olmayan digər tərəflər üçün xüsusi müdafiə təmin edilməlidir. Xüsusi hüquqlar yalnız cinayət ittihamları üzrə təqsirləndirilən şəxslərə şamil olunur (6-cı maddənin 3 *a-e* bəndləri). Bununla belə, Məhkəmə hesab etmişdir ki, zəruri hallarda prosesin “ədalətli” sayılması üçün analogi təminatlar mülki işlərdə də tələb oluna bilər.

Dövlət bu hüquqların həm praktiki, həm də nəzəri cəhətdən təmin olunması üçün bütün zəruri tədbirləri görməkdən ibarət pozitiv öhdəlik daşıyır. Bu tədbirlərə ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi sisteminə kifayət qədər maliyyə resurslarının ayrılması daxildir. Bu məlumat kitabçasında toxunulan məsələlər 6-cı maddədəki hüquqların başlıca qoruyucuları olan hakimlər üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhkəmə prosesi zamanı burada qeyd edilən bütün standartlara istər is-

tintaq, istər məhkəmə araşdırması, istərsə də məhkəmə qərarlarının icrası mərhələlərində əməl olunmasını təmin etmək onların öhdəsinə düşür. Lakin onlar bu vəzifələri daşıyan yeganə vəzifəli şəxslər deyillər. Polislər və prokurorlar da cinayətlərin qurbanları (və ya onların sağ qalan ailə üzvləri) qarşısında cinayət işinin istintaqının səmərəli aparılmasını təmin etmək vəzifəsini daşıyırlar. Mülki işlərdə müştərilərinin 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarını müdafiə etmək vəzifəsi daşıyan ictimai müdafiəçilər və hüquqi nümayəndələr öz peşə vəzifələrini elə yerinə yetirməlidirlər ki, ədalətli məhkəmə araşdırması təminatları “nəzəri və xəyali deyil, praktiki və səmərəli” olsun. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirak edən bütün şəxslər təqsirləndirilən şəxslərin ləyaqətinə hörmət etmək və qurbanların və şahidlərin salamatlığını qorumaq vəzifəsini daşıyırlar. Polis həbsxanasında və ya məhkəməyə qədər ibtidai həbsdə olarkən şəxsin vəkillə görüşməsinə imkan verilməməsi də məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyinə xələl gətirə bilər. Həbsxanada şəxsə qarşı pis rəftar 3-cü

maddə (işgəncənin və ya qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın qadağan olunması) və ya 8-ci maddə (şəxsi həyat sirri vasitəsilə qorunan “mənəvi və fiziki toxunulmazlıq” hüququ) üzrə məsələləri meydana çıxara bilər. Pis rəftar məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyinə də xələl gətirə bilər. Pis rəftarla bağlı əsaslı iddia irəli sürüldükdə rəsmi araşdırma aparılması tələb olunur. Bu araşdırma pozuntuya görə məsuliyyət daşıyanların müəyyən edilməsi və cəzalandırılması ilə nəticələnməlidir. Bu praktiki təminat olmasaydı, işgəncələrə qoyulan son dərəcə mühüm ümumi qadağa təcrübədə səmərəsiz olardı və dövlət nümayəndələri nəzarətləri altında olan şəxslərin hüquqlarını cəzalandırılmadan poza bilərdilər.⁷ Digər beynəlxalq sənədlər, məsələn, İşgəncəyə və digər qəddar, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya qarşı BMT Konvensiyası üzrə öhdəliklər İnsan Hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 53-cü maddəsinə əsasən dövlətin öhdəliklərinin tərkib hissəsini təşkil edir.

Çox vaxt mülki hüquq və vəzifələr üçün həlledici nəticələr doğuran prosedur-

⁷ Assenov və başqaları *Bolqarıstanına qarşı*, 28 oktyabr 1998, 102-ci bənd.

ların həyata keçirilməsi, məsələn, uşaqların dövlət himayəsinə verilməsi, torpaqla bağlı əqdlərin qeydiyyatı və ya lisenziyaların verilməsi dövlət məmurlarına həvalə olunur. Onlar da hərəkətlərinin 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş təminatlara uyğun olmasını təmin etməlidirlər.

Nəhayət, 6-cı maddənin tətbiqi milli məhkəmə prosedurları ilə məhdudlaşmır. Məhkəmə bildirib ki, əgər dövlət digər dövlətdə ədalət mühakiməsi qarşısına çıxarılaçaq şəxsi ölkədən çıxaracağı və ya ekstradisiya edəcəyi təqdirdə onun bərəsindəki məhkəmə araşdırmasının ədalətliyi üçün əsas elementləri mövcud olmayaçaqsa, onda ölkədən çıxarmanı və ya ekstradisiyanı həyata keçirən dövlətin 6-cı maddə üzrə öhdəlikləri pozulmuş olur.⁸ Bu prinsiplər eyni ilə xarici ölkənin məhkəmə qərarlarının icrasına da şamil olunur.

Hansı proseslər 6-cı maddə ilə tənzimlənir?

Həm cinayət, həm də mülki işlərdə mülki hüquqlar və ya cinayət ittihamları müəyyən edilərkən müvafiq fərdlərin

“məhkəməyə müraciət etməsinə” imkan yaradılmalıdır (aşağıda “Ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışına nələr daxildir?” bölməsinə bax). Mülki mübahisə və ya cinayət ittihamı qanun əsasında yaradılmış məhkəmə tərəfindən həll edilməlidir (aşağıda “Məhkəmənin: 1) müstəqil və 2) qərəzsiz olması üçün nə tələb olunur?” bölməsinə bax). Lakin 6-cı maddədə nəzərdə tutulan təminatlar təkcə məhkəmə baxışı mərhələsinə deyil, həm də ondan əvvəlki və sonrakı mərhələlərə tətbiq edilir.

Cinayət işlərində bu təminatlar polis tərəfindən həyata keçirilən ibtidai istintaqlara şamil olunur. *İmbroşa İsveçrəyə qarşı* məhkəmə işində⁹ Məhkəmə bildirdi ki, əğlabatan müddət haqqında norma ittiham irəli sürüldüyü andan işə düşür¹⁰ və 6-cı maddənin digər tələbləri, xüsusən 3-cü bəndin tələbləri iş məhkəmə araşdırmasına göndərilənə qədər aktual ola bilər və müvafiq surətdə, bu təminatlara ilkin mərhələlərdə riayət edilmədikdə ədalətli məhkəmə araşdırması prinsipləri ciddi şəkildə pozula bilər.

Məhkəmə həmçinin qərara alıb ki, Konvensiyanın 8-ci maddəsinə (ailə hə-

⁸ *Sörinq Birləşmiş Krallığa qarşı*, 7 iyul 1989; və *Mamatkulov və Əskərov Türkiyəyə qarşı*, 4 fevral 2005.

⁹ *İmbroşa İsveçrəyə qarşı*, 24 noyabr 1993, 36-cı bənd.

¹⁰ İttiham anlayışının izahı ilə bağlı aşağıda 5-ci fəslə bax.

yatı hüququ) aid işlərdə 6-cı maddə araşdırma prosesinin inzibati mərhələlərinə də tətbiq edilir.¹¹

6-cı maddə apellyasiya hüququnu nəzərdə tutmur. Lakin bu hüquq Avropa Konvensiyasının 7 sayılı Protokolunun 2-ci maddəsində nəzərdə tutulan cinayət işlərində təmin edilir.

6-cı maddə apellyasiya hüququnu nəzərdə tutmasa da, Məhkəmə özünün presedent hüququ ilə müəyyən edib ki, dövlət öz daxili qanunvericiliyində apellyasiya hüququnu nəzərdə tutubsa, belə apellyasiya prosesləri 6-cı maddədəki təminatların əhatə dairəsinə düşür.¹² Lakin bu təminatların tətbiq edilmə üsulu həmin proseslərin konkret xüsusiyyətlərindən asılıdır. Məhkəmənin presedent hüququna əsasən, bu zaman bütövlükdə dövlətdaxili hüquq sistemində həyata keçirilən proseslər, apellyasiya orqanının hüquqi və praktiki funksiyaları, eləcə də tərəflərin səlahiyyətləri və onların maraqlarının hansı üsulla təmsil olunması və müdafiə edilməsi nəzərə alınmalıdır.¹³ Beləliklə, bu maddədə nə hər hansı növ apellyasiya hüququ, nə də apellyasiya şikayətlərinə necə

baxılması barədə göstəriş yoxdur.

Məhkəmə həmçinin bildirib ki, əgər konstitusiyaya məhkəməndəki prosesin nəticələri mülki hüquq və vəzifələrin müəyyən edilməsinə həlledici təsir göstərsə, 6-cı maddə belə proseslərdə tətbiq edilir.¹⁴ “*Emesa Sugar NV*” Niderlanda qarşı məhkəmə işində¹⁵ Avropa Ədalət Məhkəməndəki (AƏM) icraatın ədalətliyi məsələsinə Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi tərəfindən baxılmasının mümkünlüyü məsələsi ortaya çıxdı. Bununla belə, bu suala cavab verilmədi. Çünki iş digər səbəblərə görə qəbulolunmayan elan edildi. Bununla belə AƏM-in özü belə qərar çıxarıb ki, 6-cı maddə Avropa Birliyi hüququ çərçivəsindəki məhkəmə icraatına şamil olunur.¹⁶

6-cı maddə dinləmədən sonrakı prosedurları, məsələn, məhkəmə qərarının icra proseduru da əhatə edir. *Hornsbi Yunanıstanına qarşı* məhkəmə işində¹⁷ Məhkəmə belə qənaətə gəldi ki, Razılığa gələn Dövlətlərin daxili hüquq sistemləri məcburi qüvvəyə malik yekun məhkəmə qərarının tərəflərdən birini ziyanına olaraq icra olunmadan qalmasına yol versəydi, 6-cı

¹¹ Misal üçün bax: *Yohansen Norveçə qarşı*, 27 iyun 1996.

¹² *Delkur Belçikaya qarşı*, 17 yanvar 1970, 25-ci bənd.

¹³ *Monnell və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2 mart 1987, 56-cı bənd.

¹⁴ *Kraska İsveçərəyə qarşı*, 19 aprel 1993, 26-cı bənd.

¹⁵ “*Emesa Sugar NV*” Niderlanda qarşı, ərizənin qəbul edilənliyinin dair qərar, 13 yanvar 2005.

¹⁶ Misal üçün bax: *Orkem Komissiyaya qarşı* (iş N 374/87), 1989 ECR 3283; və “*Limburgse Vinyl Maatschappij NV*” Komissiyaya qarşı (T-305/94 və T-335/94 sayılı işlər üzrə birləşdirilmiş icraat), 1989 ECR II-931; və *Baustahlgewebe Komissiyaya qarşı* (iş N C-185/95), 1998 ECR I-8417.

¹⁷ *Hornsbi Yunanıstanına qarşı*, 19 mart 1997, 40-cı bənd.

¹⁸ *Burdov Rusiyaya qarşı*, 7 may 2002, 35-ci bənd. Məhkəmənin yekun qərarının icra edilməməsi 1 saylı Protokolun 1-ci maddəsi üzrə məsələləri də meydana çıxara bilər, çünki bu işdə borcla bağlı məhkəmə qərarına bu maddənin məqsədi üçün müliyyəti kimi baxmaq olar.

¹⁹ *Qlaser Birləşmiş Krallığa qarşı*, 19 sentyabr 2000; və *“Immobiliare Saffi” İtaliyaya qarşı*, 28 iyul 1999.

²⁰ *“Strən” yunan neftayırma müəssisələri Yunanıstana qarşı* 9 dekabr 1994, 46-49-cu bəndlər. Tərəflərin bərabərliyi prinsipi ilə bağlı daha ətraflı məlumat üçün aşağıda 10-cu fəslə bax.

²¹ *Van de Hurk Niderlanda qarşı*, 19 aprel 1994.

²² *Ryabix Rusiyaya qarşı*, 24 iyul 2003.

maddə ilə təmin olunan məhkəməyə müraciət hüququ xəyali hüquq olardı. Bu fikir *Burdov Rusiyaya qarşı* məhkəmə işində təsdiq edildi. Həmin iş radioaktiv şüalanmaya məruz qalmış ərizəçiyə kompensasiya verilməsi barədə məhkəmə qərarının icra olunmaması ilə bağlı idi. Məhkəmə vurğuladı ki, dövlətin üzləşdiyi maliyyə çətinlikləri məhkəmə qərarı ilə müəyyən edilmiş borcun ödənilməsinə haqq qazandıra bilməz.¹⁸ Dövlətə qarşı məhkəmə prosesində (dövlət bu prosesi uduzmuşdu) qəbul edilmiş məhkəmə qərarı avtomatik icra edilməli idi. Fiziki şəxslər arasındakı hüquqi mübahisələrdə işi udmuş tərəfin məhkəmə qərarının icrası üçün növbəti addımlar atmasını tələb edən normalar mahiyyət etibarını ilə 6-cı maddəni pozmur. Hərçənd son nəticədə dövlət məhkəmə qərarına əməl edilməsinin təmin olunmasına və qanunun aliliyinin müdafiəsinə görə cavabdehlik daşıyır.¹⁹

Dövlət məhkəmə prosesinin nəticəsinə müdaxilə etməməlidir (daha ətraflı məlumat üçün “Məhkəmənin: 1) müstəqil və 2) qərəzsiz olması üçün nə tələb olunur?” bölməsinə bax). Məhkəmə bildirib ki,

prosesin nəticəsinin müəyyən edilməsinə qanun qəbul etmək vasitəsilə qanunvericilik orqanı tərəfindən müdaxilə tərəflərin bərabərliyi prinsipini poza bilər.²⁰ *Van de Hurk Niderlanda qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə müəyyən etdi ki, qeyri-məhkəmə orqanı tərəfindən hər hansı tərəfin zərərinə dəyişdirilməsi mümkün olmayan məcburi məhkəmə qərarı qəbul etmək səlahiyyəti “məhkəmə orqanı” anlayışı üçün, habelə mülki hüquq və vəzifələrin və ya cinayət ittihamının “müəyyən edilməsi” anlayışı üçün səciyyəvidir.²¹

Müəyyən dövlətlərin məhkəmə icraatının ümumi cəhəti ondan ibarətdir ki, məhkəmə tərəfindən çıxarılmış və barəsində şikayət verilə bilməyən qərara “nəzarət qaydasında” və ya “protest” vasitəsilə yenidən baxıla bilər. Belə nəzarət proseduru Konvensiyaya uyğunluğu *Ryabix Rusiyaya qarşı* məhkəmə işində²² araşdırıldı. Ərizəçi banka və dövlətə qarşı iddia qaldıraraq iqtisadi islahatdan sonra şəxsi əmanətlərinin dəyərini əhəmiyyətli dərəcədə aşağı düşdüyünü bildirmişdi. Bu əmanətlər onun gərgin əməyinin nəticəsi idi və o, bu pullara mənzil almaq niyyətində idi. Lakin

dövlət depozitə qoyulmuş məbləğləri inflyasiyanın təsirinə uyğun olaraq kompensasiya etmək üçün yenidən hesablamamışdı. Rayon məhkəməsi onun xeyrinə qərar çıxardı və kompensasiya təyin etdi. Lakin regional məhkəmənin sədri nəzarət qaydasında təqdimat verərək bu qərarın müxtəlif qanunlara zidd olduğunu əsas gətirdi. Məhkəmə qərarı ləğv olundu və ərizəçinin tələbləri rədd edildi.

Məhkəmə *Burdovun işi* üzrə qərarındakı əsaslandırmanı təkrar etdi və əlavə etdi ki, dövlətin hüquq sistemi qanuni qüvvəyə minmiş məcburi məhkəmə qərarının apellyasiya şikayəti vasitəsilə deyil, dövlət məmurunun ərizəsi əsasında yuxarı məhkəmə tərəfindən ləğvinə icazə versəydi, prosesdəki tərəfin məhkəməyə müraziət hüququ xəyali hüquq olaraq qalardı. Buna görə də bu işdə 6-cı maddənin pozulduğu müəyyən edildi.

Məhkəmə həmçinin qərara aldı ki, 6-cı maddənin müddəaları iştirakçı dövlətin ərazi yurisdiksiyasından kənar da tətbiq edilə bilər, yəni ölkədən çıxarılan və ya ekstradisiya olunan şəxsin göndəriləcəyi ölkədə məhkəmə araşdırmasının ədalətli-

liyi təmin olunmayacağı təqdirdə həmin şəxsi ölkədən çıxaran və ya ekstradisiya edən dövlət 6-cı maddə üzrə məsuliyyət daşıyır.²³ Eynilə dövlət xarici ölkənin məhkəmə qərarını icra edərkən həmin qərarın 6-cı maddənin əsas standartlarına cavab verən prosedura riayət edilməklə qəbul olunduğuna əmin olmalıdır.²⁴

“Mülki hüquq və vəzifələr” nədir?

6-cı maddə hər kəsin onun mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin edir. Məhkəmənin və Komissiyanın presedent hüququnda hansı hüquq və ya vəzifələrin mülki hüquq və ya vəzifələr təşkil etməsi və etməməsi ilə bağlı xeyli nümunələr vardır. Çox vaxt mülki hüquqlara Konvensiyada verilən anlayış milli qanunvericilikdəki anlayışdan fərqlənir.

Məhkəmə aydınlıq gətirdi ki, “mülki hüquq və ya vəzifələr” anlayışı müstəqil anlayışdır və yalnız cavabdeh dövlətin da-

²³ *Söriq Birləşmiş Krallığa qarşı*, 7 iyul 1989; və *Mamatkulov və Əskərov Türkiyəyə qarşı*, 4 fevral 2005.

²⁴ *Pelleqrini İtaliyaya qarşı*, 20 iyul 2001.

xili qanunvericiliyinə istinadən şərh edilə bilməz.²⁵ O, həmçinin bildirdi ki, 6-cı maddənin tətbiq edilə bilməsi üçün milli qanunvericilikdə Avropa Məhkəməsi tərəfindən mülki hüquq sayıla bilən hüquq mövcud olmalıdır.²⁶

Roşe Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁷ Böyük Palata səkkiz səsə qarşı doqquz səslə qərara aldı ki, hətta mübahisələr Konvensiyada nəzərdə tutulan mənada mülki hüququn müəyyən edilməsinə aid olsa belə, əgər milli məhkəmələr dövlətdaxili qanunvericilikdə həmin hüququn mövcud olmadığını müəyyən ediblərsə, 6-cı maddə bu cür hallara şamil olunmur. Bu prinsip dövlət orqanlarının səhlənkarlığı ilə bağlı iddia qaldırmaq hüququnun mövcud olmadığı barədə milli məhkəmələr tərəfindən qərar çıxarıldığı hallarda 6-cı maddənin bu cür iddialara şamil olunmasını istisna etmək üçün tətbiq edildi. Belə hallarda dövlət Konvensiya hüquqlarının pozulmasının qurbanı olan şəxsləri hüquqi müdafiə vasitəsi ilə təmin etmədikdə Məhkəmə bir neçə işdə 13-cü maddənin (səmərəli hüquqi müdafiə vasitəsi hüququ) pozulduğunu müəyyən edib. Həmin işlərdə o, hesab edib

ki, ərizəçilər onların hüquqlarının pozulmasına dövlət orqanlarının hərəkətlərinin və ya hərəkətsizliyinin səbəb olduğunu sübuta yetirmək və ziyana görə kompensasiya almaq üçün hüquqi müdafiə vasitələri ilə təmin olunmalıdır.²⁸

Araşdırılan hüququn milli qanunvericilikdə mövcud olduğu müəyyən edildikdə növbəti addım həmin hüququn mülki hüquq olub-olmadığını müəyyən etməkdən ibarətdir. Bir çox hökumətlər prosesin inzibati proses olduğunu və orada mülki hüququn müəyyən edilmədiyini iddia edərək 6-cı maddənin həmin prosesə tətbiqinin mümkünliyünü inkar etməyə çalışırlar. “Mülki hüquq və ya vəzifənin” nə demək olduğu barədə Məhkəmənin və Komissiyanın çoxsaylı presedentləri vardır və Konvensiya orqanları bu ifadənin hər zaman progressiv şərhini vermişlər. Vaxtilə 6-cı maddənin tətbiq dairəsindən kənar hesab edilən məsələlər, məsələn, sosial təminat məsələləri, indi bir qayda olaraq 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş “mülki hüquq və vəzifələr” anlayışının əhatə dairəsinə düşür.

İşdə araşdırılan hüququn Konvensiya məqsədləri üçün mülki hüquq olub-olma-

²⁵ *Bax: Ringeyzen Avstriyaya qarşı*, 16 iyul 1971, 94-cü bənd; və *Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 28 iyun 1978, 88-ci bənd.

²⁶ *Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 may 2001; və *Roşe Birləşmiş Krallığa qarşı*, 19 oktyabr 2005.

²⁷ *Roşe Birləşmiş Krallığa qarşı*, 19 oktyabr 2005.

²⁸ *Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 may 2001; və *T.P. və K.M. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 may 2001.

dığını müəyyən etmək üçün bir sıra məsələləri nəzərdən keçirmək lazımdır.

Birincisi, işin mülki hüququn müəyyən edilməsinə aidiyyəti olub-olmadığını müəyyənləşdirərkən yalnız araşdırılan hüququn xarakteri əhəmiyyət daşıyır.²⁹ *Ringeyzen Avstriyaya qarşı* məhkəmə işi torpaqla bağlı əqdin qeydiyyatı üçün inzibati prosedurlarla bağlı idi. Bu işdə Məhkəmə qeyd etdi ki:

*Buna görə də hər hansı məsələnin necə (mülki, kommersiya, inzibati hüquq və s. əsasında) tənziqlənmişliyi olduğunu müəyyən edən qanunvericiliyin və məsələni həll etmək səlahiyyətinə malik olan orqanın (ümumi məhkəmə, inzibati orqan və s.) xarakteri az əhəmiyyət daşıyır.*³⁰

Müvafiq surətdə, dövlətdaxili qanunvericilikdə hüquq və ya vəzifənin necə səciyyələndirilməsi həlledici deyil. Bu prinsip fərd və dövlət arasındakı münasibətlərə aid işlər üçün xüsusilə önəmlidir. Belə hallarda Məhkəmə bildirib ki, sözügedən dövlət orqanının mülki hüquqlara malik qurum qismində, yaxud dövlət orqanı qismində çıxış etməsi həlledici deyil.³¹ 6-cı maddənin tətbiqinin müm-

künlüyünü müəyyən edərkən prosesin nəticəsinin xüsusi hüquqda nəzərdə tutulmuş hüquq və vəzifələr üçün həlledici olub-olmaması əsas məsələdir.³²

İkincisi, hüququn xarakteri barədə hər hansı vahid Avropa anlayışı nəzərə alınmalıdır.³³

Üçüncüsü, Məhkəmə bildirib ki, mülki hüquq və vəzifələr müstəqil anlayış olduğuna baxmayaraq, müvafiq dövlətin qanunvericiliyinə əhəmiyyət verməmək olmaz. *Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə qərara aldı ki:

*Konvensiyanın mənası çərçivəsində hər hansı hüququn mülki hüquq hesab edilib-edilməməsi həmin hüququn hüquqi təsvifi əsasında deyil, müvafiq dövlətin daxili qanunvericiliyində daşdığı maddi məzmun və doğurduğu nəticələr əsasında müəyyən edilməlidir.*³⁴

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Məhkəmə hər bir işi onun konkret halları əsasında həll etmək mövqeyini tutur. Bu və ya digər hallarda hüquq və ya vəzifələrin Məhkəmə tərəfindən mülki hüquq və ya

²⁹ *Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 28 iyun 1978, 90-cı bənd.

³⁰ *Ringeyzen Avstriyaya qarşı*, 16 iyul 1971, 94-cü bənd.

³¹ *Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 28 iyun 1978, 90-cı bənd.

³² *H Fransaya qarşı*, 24 oktyabr 1989, 47-ci bənd.

³³ *Feldbrügge Niderlanda qarşı*, 29 may 1986, 29-cu bənd.

³⁴ *Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 28 iyun 1978, 89-cu bənd.

³⁵ *Ringeyzen Avstriyaya qarşı*, 16 iyul 1971.

³⁶ *“Edifikasyon Març Qalyeqo” İspaniyaya qarşı*, 19 fevral 1998.

³⁷ *Axsen Almaniyaya qarşı*, 8 dekabr 1983; və *Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 dekabr 1975.

³⁸ *Eyri İrlandiyaya qarşı*, 9 oktyabr 1979; və *Rasmussen Danimarkaya qarşı*, 28 noyabr 1984.

³⁹ *Buxolts Almaniyaya qarşı*, 6 may 1981.

⁴⁰ *Pretto İtaliyaya qarşı*, 8 dekabr 1983.

⁴¹ Misal üçün *bax: Sporrinq və Lonnröt İsveçə qarşı*, 23 sentyabr 1982; *Puass Avstriyaya qarşı*, 23 aprel 1987; *Boden İsveçə qarşı*, 27 oktyabr 1987; *Hakansson və Sturesson İsveçə qarşı*, 21 fevral 1990; və *Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı*, 12 sentyabr 1993.

⁴² Misal üçün *bax: Oerlamans Niderlanda qarşı*, 27 noyabr 1991; və *De Juffre de la Pradel Fransaya qarşı*, 16 dekabr 1992.

⁴³ *“Tre Traktor” İsveçə qarşı*, 7 iyul 1989.

⁴⁴ *Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 28 iyun 1978.

⁴⁵ *Yordebroy Fondu İsveçə qarşı*, 6 mart 1987, Komissiyanın məruzəsi,

vəzifələr hesab edilməsinə aid nümunələr aşağıda verilir.

Mülki hüquq və ya vəzifələr

Məhkəmə hər şeydən əvvəl qərara aldı ki, fiziki şəxslər arasındakı qarşılıqlı münasibətlərdə onların hüquq və vəzifələri bütün hallarda mülki hüquq və vəzifələrdir. Öz aralarındakı münasibətlərdə, məsələn, müqavilə hüququ,³⁵ komməriyaya hüququ,³⁶ delikt hüququ,³⁷ ailə hüququ,³⁸ əmək hüququ³⁹ və mülkiyyət hüququ⁴⁰ sahələrindəki münasibətlərdə fiziki şəxslərin hüquq və vəzifələri həmişə mülki hüquq və vəzifələrdir.

Fərdlə dövlətin münasibətlərindən söhbət getdikdə isə, vəziyyət bir qədər çətinləşir. Məhkəmə bu sahədə bəzi hüquq və vəzifələri mülki hüquq və vəzifələr kimi tanıyıb. Məhkəmənin qərarına görə, mülkiyyət hüququ 6-cı maddənin tətbiq edildiyi sahələrdən biridir. Torpaqların müsadirəsi, genişləndirilməsi və orada tikintinin planlaşdırılması məsələlərinə, habelə tikinti üçün icazənin və daşım-

maz əmlakla bağlı digər icazələrin verilməsi məsələlərinə (əgər onlar müvafiq mülkiyyət hüququna hörmət edilməsi ilə birbaşa əlaqədardırsa),⁴¹ eləcə də nəticələri mülkiyyət hüququna və ya bu hüququn həyata keçirilməsinə⁴² təsir göstərə bilən ümumi xarakterli proseslərə ədalətli məhkəmə araşdırmasının təminatları tətbiq edilir.

6-cı maddə komməriyaya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququna da şamil olunur. Bu sahədə baxılmış işlər aşağıdakı məsələlərlə bağlıdır: spirtli içkilərin satışı üçün icazənin restorandan geri alınması;⁴³ tibbi klinikanı çalışdırmaq üçün icazənin geri alınması;⁴⁴ və özəl məktəb açmaq üçün icazənin verilməməsi.⁴⁵ Peşə fəaliyyəti ilə, məsələn, tibbi fəaliyyətlə və ya vəkilliklə məşğul olmaq hüququ da 6-cı maddənin təsir dairəsinə düşür.⁴⁶

Bundan əlavə, Məhkəmə qərara aldı ki, ailə hüququ sahəsindəki hüquq və vəzifələrə aid işlərə də 6-cı maddə tətbiq edilir. Uşağın dövlət himayəsinə verilməsi,⁴⁷ valideynin uşaqla görüşmək hüququ,⁴⁸ uşağın övladlığa götürülməsi⁴⁹ və ya

uşağın himayədar ailədə tərbiyəsi⁵⁰ ilə bağlı qərarlar bu sahədəki qərarlara misaldir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, əvvəlki dövrlərə aid presedent hüququnda Məhkəmənin mövqeyi bundan ibarət idi ki, 6-cı maddə sosial təminat məsələlərinə aid işlərə şamil olunmur. Lakin Məhkəmə aydınlıq gətirdi ki, hazırda 6-cı maddə sosial təminat sistemində tibbi sığorta hüququna,⁵¹ əlilliyə görə müavinətlərə,⁵² və dövlət pensiyalarına⁵³ şamil olunur. Əlilliyə görə pensiyanın təyin edilməsinə aid olan *Şuler-Zraggen İsveçrəyə qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə ümumən bildirdi ki, "...hüququn inkişafı... və bərabər rəftar prinsipi hazırda belə bir ümumi qaydanın qüvvədə olmasını təmin edir ki, 6-cı maddənin 1-ci bəndi sosial sığorta sahəsinə, o cümlədən sosial müavinətlərin verilməsi məsələlərinə şamil olunur".⁵⁴ Bundan başqa, 6-cı maddə sosial sığorta vəsaitlərini ödəmək öhdəliyi barədə qərarların qəbul edildiyi proseslərə də şamil olunur.⁵⁵

6-cı maddənin təminatları müqavilələrlə bağlı,⁵⁶ eləcə də inzibati⁵⁷ və ya ci-

*nayət proseslərində*⁵⁸ şəxsin məruz qaldığı ziyanla bağlı dövlət orqanlarına qarşı qaldırılan proseslərə də şamil olunur. Həmin təminatlar 5-ci maddənin 5-ci bəndində nəzərdə tutulan qanunsuz həbslə bağlı bəraət hökmü çıxarıldıqdan sonra kompensasiya barədə iddia tələbinə də şamil olunur.⁵⁹ 6-cı maddə vergi qismində ödənilmiş pulların kompensasiya olunması hüququna da şamil olunur.⁶⁰

Bundan başqa, fərdin nüfuzuna digər şəxs tərəfindən hörmət edilməsi hüququna da mülki hüquq kimi baxılır.⁶¹ Məhkəmə həmçinin qərara aldı ki, konstitusiya və ya ümumi hüquq proseslərinin nəticələri mülki hüquq və vəzifələr üçün həlledici əhəmiyyət daşıdığı hallarda 6-cı maddənin təmin etdiyi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ belə proseslərə şamil olunur.⁶²

2004-cü il tarixli işlərin birində Məhkəmə bildirdi ki, cinayət işində mülki zərərçəkən qismində iştirak edən şəxslərə 6-cı maddənin şamil olunub-olunmaması məsələsindəki qeyri-müəyyənliyə son qoymaq istəyir. O, qərara aldı ki, cinayət işində mülki tərəf qismində iştirak üçün mürə-

51 DR 148.

46 *Köniq Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 28 iyun 1978; və *H Belçikaya qarşı*, 30 noyabr 1987.

47 *Olsson İsveçə qarşı*, 24 mart 1988.

48 *W Birləşmiş Krallığa qarşı*, 8 iyul 1987.

49 *Kiyan İrlandiyaya qarşı*, 26 may 1994.

50 *Eriksson İsveçə qarşı*, 22 iyun 1989.

51 *Feldbrügge Niderlanda qarşı*, 29 may 1986.

52 *Salezi İtaliyaya qarşı*, 26 fevral 1993.

53 *Lombardo İtaliyaya qarşı*, 26 noyabr 1992.

54 *Şuler-Zraggen İsveçə qarşı*, 24 iyun 1993, 46-cı bənd.

55 *Şuten və Meldrum Niderlanda qarşı*, 9 dekabr 1994.

56 *Filis Yunanıstana qarşı*, 27 avqust 1991.

57 Misal üçün bax: "*Periskop*" nəşriyyatı *Fransaya qarşı*, 26 mart 1992; *Barraona Portuqaliyaya qarşı*, 8 iyul 1987; və *X Fransaya qarşı*, 3 mart 1992.

58 *Moreyra de Azevedo Portuqali-*

yaya qarşı, 23 oktyabr 1990.

⁵⁹ *Georgiadis Yunanıstana qarşı*, 29 may 1997.

⁶⁰ “Ümummilli və Yerli Tikinti Cəmiyyəti” və başqaları *Birləşmiş Krallığa qarşı*, 23 oktyabr 1997.

⁶¹ Misal üçün *bax: Fayed Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 sentyabr 1994.

⁶² *Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı*, 12 sentyabr 1993.

⁶³ *Peres Fransaya qarşı*, 12 fevral 2004.

⁶⁴ *Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 may 2001; və *T.P. və K.M. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 may 2001.

⁶⁵ Misal üçün *bax: X Fransaya qarşı*, ərizə №9908/82 (1983), 32 DR 266. Həmçinin yuxarıda 32-ci haşiyə qeydinə bax.

⁶⁶ *Ferrazini İtaliyaya qarşı*, 12 iyul 2001.

*ciət edilərsə, belə hallar 6-cı maddənin tətbiq dairəsinə düşür. Lakin 6-cı maddədə konkret olaraq cinayət əməlinə görə üçüncü tərəflərin ittiham edilməsinə və ya məhkum olunmasına nail olmaq hüququ nəzərdə tutulmayıb.*⁶³

Qeyri-mülki hüquq və vəzifələr

Məhkəmənin və Komissiyanın hər bir iş barəsində işin konkret halları əsasında qərar çıxarmaq mövqeyinə uyğun olaraq, Strasburq orqanları hansı hüquq sahələrinin 6-cı maddənin 1-ci bəndinin təsir dairəsinə düşmədiyini barədə də fikir bildirə bilərlər. Bu, o deməkdir ki, 6-cı maddənin təmin etdiyi müdafiə Konvensiyada yer alan hüquqa aid mübahisə barədə iddialara avtomatik şamil olunmur. Lakin 13-cü maddənin (səmərəli hüquqi müdafiə vasitələri hüququ) tətbiqinin mümkün olduğu hallarda 6-cı maddənin 1-ci bəndindəki hüquqi müdafiə vasitələrinə və ya prosessual təminatlara bənzər vasitə və təminatlar tətbiq edilə bilər.⁶⁴

Aşağıda göstərilənlər mülki hüquq və

vəzifələr sayılmayan məsələlərə misal ola bilər. Lakin bu məsələlərə dair qərarların bəziləri çox köhnədir və onları müasir inkişafın və Məhkəmənin presedent hüququnun işığında daha geniş aspektdə yenidən nəzərdən keçirmək lazımdır.

• *Ümumi vergi qoyma məsələləri və vergi dərəcələri.*⁶⁵

Ferrazini İtaliyaya qarşı məhkəmə işində⁶⁶ Böyük Palata vergi orqanlarının qərarının qanuniliyi ilə bağlı vətəndaşlarla dövlət orqanları arasında mübahisələrə 6-cı maddənin tətbiqini açıq-aydın yenidən nəzərdən keçirdi. On bir hakimdən ibarət çoxluq mövcud yanaşmanın saxlanması tərəfdar çıxdı və qərara aldı ki, 6-cı maddədə belə hallara tətbiq edilə bilməz. Lakin altı hakim hesab etdi ki, “vergi məsələləri ilə bağlı məhkəmə proseslərində mülki hüquq və vəzifələrin müəyyən edilmədiyini bəyan edən Məhkəmənin hazırkı presedent hüququnu mühafizə etmək üçün hər hansı inandırıcı arqumentlər yoxdur” (vergi çərimələrinə müxtəlif yanaşmalarla bağlı yuxarıda “Mülki hüquq və vəzifələr nədir?” bölməsinə bax). *Yusilla Finlandiyaya qarşı* (ərizə N 73053/01) məhkəmə

işi üzrə (bu iş üzrə dinləmə 5 iyun 2006-cı ildə keçirilib) Böyük Palatanın qərarı həmin vaxt hələ dərc olunmamışdı.

• *İmmiqrasiya və vətəndaşlıq məsələləri*.⁶⁷

Maauia Fransaya qarşı məhkəmə işində⁶⁸ Böyük Palata qərara aldı ki, deportasiya haqqında qərar cinayət ittihamının birbaşa nəticə olsa da, deportasiya haqqında qərarın qəbulu ilə nəticələnmiş proses nə cinayət prosesi idi, nə də orada mülki hüquq müəyyən edilirdi. *Mamatkulov və Əskərov Türkiyəyə qarşı* məhkəmə işində⁶⁹ də Məhkəmə eyni ilə bildirdi ki, digər dövlətdə cinayət ittihamları ilə üzləşəcək şəxsin ekstradisiyası ilə bağlı proses ekstradisiya olunmalı şəxsin həmin prosesdə 6-cı maddənin təminatlarından yararlanmasını təmin etmək məqsədi üçün nə mülki, nə də cinayət prosesi idi.

• *Tutduğu vəzifələr ümumi hüququn verdiyi hakimiyyət səlahiyyətlərinin tətbiqi ilə bağlı olan və qulluq vəzifələri dövlətin ümumi maraqlarının qorunmasını nəzərdə tutan dövlət qulluqçularının, məsələn, silahlı qüvvələrin və*

ya polis orqanlarının üzvlərinin əmək hüquqları ilə bağlı mübahisələr.⁷⁰

• *Hərbi mükəlləfiyyət*.⁷¹

• *Məhkəmə prosesi barədə məlumat verməklə bağlı işlər.*

*Atkinson Kruk və "Independent qəzeti" Birləşmiş Krallığa qarşı*⁷² məhkəmə işi buna misal ola bilər; həmin iş üç ərizəçinin – iki jurnalistin və bir qəzetin şikayəti ilə bağlı idi. Ərizəçilər şikayət edirdilər ki, onların 6-cı maddədə nəzərdə tutulan məhkəməyə müraciət hüququ pozulub; çünki onlar hökmün çıxarıldığı məhkəmə iclasının (onlar həmin iclasdan reportaj hazırlamaq istəyirdilər) qapalı keçirilməsi barədə qərardan şikayət edə bilməyiblər. *Komissiya qərara aldı ki, dövlət daxili qanunvericilikdə hökmün çıxarıldığı məhkəmə iclası barədə reportaj hazırlamaq hüququnun ərizəçilərin "mülki hüququ" olduğu barədə hər hansı müddəa yox idi və müvafiq olaraq, Komissiya müəyyən etdi ki, ərizəçilərin şikayətlərinin 6-cı maddənin 1-ci bəndi çərçivə-*

⁶⁷ *P Birşəlmış Krallığa qarşı*, ərizə №13162/87 (1987), 54 DR 211; və *S İsveçrəyə qarşı*, ərizə №13325/87 (1988), 59 DR 256.

⁶⁸ *Maauia Fransaya qarşı*, 5 oktyabr 2000.

⁶⁹ *Mamatkulov və Əskərov Türkiyəyə qarşı*, 4 fevral 2005.

⁷⁰ *Pellegrin Fransaya qarşı*, 18 dekabr 1999; və *Fridlender Fransa-ya qarşı*, 27 iyun 2000.

⁷¹ *Nikolussi Avstriyaya qarşı*, ərizə №11734/85 (1987), 52 DR 266.

⁷² *Atkinson Kruk və "Independent qəzeti" Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə №13366/87 (1990), 67 DR 244.

⁷³ *Habsburq-Lotringen Avstriyaya qarşı*, ərizə №15344/89 (1989), 64 DR 210.

⁷⁴ *Simpson Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə №14688/89 (1989), 64 DR 188.

⁷⁵ *Peltonen Finlandiyaya qarşı*, ərizə №19583/92 (1995), 80-A DR 38.

⁷⁶ *X Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, ərizə №3925/69 (1974), 67 CD 123.

⁷⁷ *L İsveçə qarşı*, ərizə №10801/84 (1978), 61 DR 62.

⁷⁸ *Şuler-Zqraggen İsveçrəyə qarşı*, 24 iyun 1993.

⁷⁹ *Van Kuk Almaniya qarşı*, 12 iyun 2003.

⁸⁰ *Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 may 1985.

⁸¹ *Nord və başqaları İsveçə qarşı*, ərizə №14225/88 (1990), 69 DR 223.

⁸² *X Avstriyaya qarşı*, ərizə №7830/77 (1978), 14 DR 200. Hər halda bu işdə patent hüququ ilə bağlı mübahisələr mülki hüquqlara aid mübahisələr hesab edildi.

sində hər hansı mülki hüquq və vəzifələrə aidiyyəti yoxdur.

• *Dövlət vəzifələrini tutmaq hüququ.*⁷³

• *Pulsuz təhsil almaq hüququ.*⁷⁴

• *Pasport verməkdən imtina.*⁷⁵

• *Mülki işlərdə hüquqi yardımla bağlı məsələlər.*⁷⁶

Həmçinin aşağıda “Ədalətli məhkəmə araşdırması anlayışına nələr daxildir?” bölməsinə də bax.

• *Dövlət tibb müəssisəsində müalicə hüququ.*⁷⁷

Bu məsələ *Şuler-Zqraggen İsveçrəyə qarşı* məhkəmə işi⁷⁸ üzrə qərarın işığında yenidən nəzərdən keçirilməlidir. Dövlət tibbi yardımı özəl tibbi sığorta şirkətləri vasitəsilə həyata keçirməyi qərara aldıqda, 6-cı maddə belə hallara tətbiq edilir.⁷⁹ *Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işində⁸⁰ araşdırılan mülki hüquq ruhi xəstə olan pasiyentin xəstəxanadan buraxılmazdan əvvəl zəruri tibbi yardım almaq üçün başqa psixiatriya xəstəxanasına köçürülmək “hüququndan” ibarət idi.

• *Təbii fəlakət qurbanlarına kompensasiya ödəmək barədə dövlətin birtərəfli qaydada qəbul etdiyi qərarlar.*⁸¹

Bu məsələ *Burdov Rusiyaya qarşı* məhkəmə işi üzrə qərarın işığında yenidən nəzərdən keçirilməlidir.

• *Patent almaq üçün müraciətlər.*⁸²

5. “Cinayət ittihamı” nədir?

6-cı maddənin bu bölmədə yer alan təminatları yalnız “cinayət” prosesi kontekstində tətbiq edilir və yalnız barəsində “ittiham” irəli sürülmüş şəxslərə şamil olunur. Məhkəmənin presedent hüququnda Konvensiya məqsədləri üçün «cinayət» və “ittiham” anlayışlarının mənası ilə bağlı bir çox nümunələr vardır. Bu anlayışların Konvensiyadakı mənası çox vaxt onların milli qanunvericilikdəki mənasından fərqlənir.

«Cinayət» anlayışının mənası

Dövlətlər hər hansı davranışın cinayət əməli təşkil edib-etmədiyini müəyyən etməkdə geniş qiymətləndirmə sərbəstliyi-

nə malik olsalar da, Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqların, məsələn, söz və ya ifadə azadlığı hüquqlarının normal şəkildə həyata keçirilməsi cinayət əməli sayıla bilməz. Lakin bəzi hərəkətlər, məsələn, ciddi seksual zorakılıq baş verdikdə, əgər qurbanın Konvensiya hüquqları pozulubsa, belə hərəkətlər cinayət sanksiyasına səbəb olmalıdır.⁸³

*Engel və başqaları Niderlanda qarşı məhkəmə işində*⁸⁴

Məhkəmənin bildirdiyi kimi iştirakçı dövlətlər, Konvensiyaya zidd olmamaq şərti ilə, hansı məsələlərin «cinayət», «intizam» və ya «inzibati» məsələlər olduğunu öz daxili qanunvericiliklərində müəyyən etməkdə sərbəstdirlər. Konvensiyada nəzərdə tutulan hüquqların, məsələn, fikri ifadə etmək azadlığının normal şəkildə həyata keçirilməsi cinayət sayıla bilməz.

Bu işdə Məhkəmə ittihamın 6-cı maddənin mənası çərçivəsində “cinayət ittihamı” olub-olmadığına dair meyarları müəyyən etdi. Bu prinsiplər sonrakı presedent hüququ vasitəsilə təsdiqini tapdı.

Burada dörd aspekti qeyd etmək lazımdır: daxili qanunvericilikdə ittihamın töv-

sifi, hüquq pozuntusunun xarakteri, cəzanın məqsədi və cəzanın xarakteri və ağırlığı.

Daxili qanunvericilikdə ittihamın tövsifi

Əgər ittiham müvafiq dövlətin daxili qanunvericiliyində cinayət ittihamı kimi tövsif edilirsə, o halda 6-cı maddə məhkəmə prosesinə avtomatik olaraq tətbiq edilir və aşağıda əksini tapmış mülahizələr tətbiq edilmir. Lakin əgər ittiham cinayət ittihamı kimi tövsif edilməyibsə, bu hal 6-cı maddədə nəzərdə tutulan ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun tətbiqi məsələsində həlledici əhəmiyyət daşıyır. Əks təqdirdə iştirakçı dövlətlər cinayət hüquq pozuntularını cinayət əməli hesab etməmək və ya onları başqa cür tövsif etmək vasitəsilə ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ barədə təminatların tətbiqindən yayınardılar. *Engel və başqaları Niderlanda qarşı* məhkəmə işində Məhkəmənin bildirdiyi kimi:

Dövlətlər hüquq pozuntusunu öz mülahizələrinə görə cinayət hüquq pozuntusu əvəzinə intizam pozuntusu kimi tövsif edə

⁸³ *X və Y Niderlanda qarşı*, 26 mart 1985.

⁸⁴ *Engel və başqaları Niderlanda qarşı*, 8 iyun 1976; 81-ci bənd.

*bilsəydlər, yaxud «qarışıq» hüquq pozuntusunu törədəni cinayət icraatı səviyyəsində yox, intizam icraatı səviyyəsində təqib edə bilsəydlər, 6-cı və 7-ci maddələrin əsas müddələrinin qüvvəsi onların suveren iradələrindən asılı olardı. Səlahiyyətlərin bu cür genişləndirilməsi Konvensiyanın məqsəd və vəzifələri ilə bir araya sığmayan nəticələrə gətirib çıxarardı.*⁸⁵

Lauko Slovakiyaya qarşı məhkəmə işində⁸⁶ Avropa Məhkəməsi hüquq pozuntusunun milli qanunvericilikdə “inzibati” hüquq pozuntusu kimi tövsif olunmasına baxmayaraq, xaraktercə cinayət əməli sayıldığı hallara da analoji yanaşmanı şamil etdi. Məhkəmələr xaraktercə cinayət əməli olan inzibati hüquq pozuntularını araşdırarkən 6-cı maddənin bütün tələblərinə əməl etməlidirlər.

Hüquq pozuntusunun xarakteri

Nəzərdən keçirilən hüquq norması yalnız məhdud sayda şəxslər qrupuna, məsələn, müəyyən peşənin nümayəndələrinə tətbiq edilirsə, bu o deməkdir ki, həmin norma cinayət hüququnun deyil, intizam

hüququnun normasıdır. Lakin əgər hüquq norması ümumi təsir qüvvəsinə malikdirsə, o, böyük ehtimalla 6-cı maddənin təsir dairəsinə düşən cinayət hüquq normasıdır. *Veber İsveçrəyə qarşı* məhkəmə işində ərizəçi cinayət hüquq pozuntusu sayılan diffamasiya ilə bağlı şikayət ərizəsi təqdim etmiş və şikayəti barədə ictimaiyyətə məlumat vermək üçün mətbuat konfransı keçirmişdi. O, istintaq sirtini pozduğuna görə cəzalandırıldı. Ərizəçi bu qərardan şikayət etsə də, həmin şikayətə dair açıq məhkəmə araşdırması keçirilmədən rədd edildi və bundan sonra ərizəçi 6-cı maddənin pozulduğundan şikayət etdi. Beləliklə, Məhkəmə bu məsələnin cinayət hüququ xarakteri daşıyıb-daşmadığını müəyyən etməli idi; o, bildirdi ki:

İntizam sanksiyaları adətən konkret qrupların üzvləri tərəfindən onların davranışını tənzimləyən konkret normalara əməl edilməsini təmin etmək məqsədi daşıyır. Hakimlər, vəkillər və məhkəmələrin fəaliyyəti ilə sıx əlaqəsi olan şəxslər digər şəxslərlə müqayisədə istintaqın konfidensiallığı tələbinə daha çox bağlı olduqlarına görə həmin konfidensiallıq pozulduqda

⁸⁵ *Engel və başqaları Niderlanda qarşı*, 8 iyun 1976, 81-ci bənd.

⁸⁶ *Lauko Slovakiyaya qarşı*, 2 sentyabr 1998.

öz peşələri ilə bağlı müstəqil cinayət sanksiyalarına, intizam tədbirlərinə məruz qala bilərlər. Bu işdəki tərəflər isə, əksinə, müvafiq məhkəmələrin yurisdiksiyası altında olan əhəlinin adi nümayəndəsi kimi məhkəmə prosesində tərəf qismində çıxış edəblər və buna görə də, məhkəmə sisteminin intizam sferasının təsir dairəsinə düşümlər. Lakin 185-ci maddə potensial olaraq bütün əhəliyə tətbiq edilə bilər; müvafiq surətdə, həmin maddənin nəzərdə tutduğu və barəsində müvafiq cəza sanksiyası tətbiq etdiyi hüquq pozuntusu ikinci meyarın məqsədləri baxımından xarakter etibarilə “cinayət” hüquq pozuntusudur.⁸⁷

Beləliklə, sözügedən hüquq normasının tətbiq dairəsi yalnız bir və ya daha artıq konkret funksiyaları yerinə yetirən müəyyən şəxslər qrupu ilə məhdudlaşmadığına görə, o, yalnız intizam xarakteri daşıyan norma deyildi.

Eynilə, iki parlament üzvünü kəskin tənqid edən məqalə dərc etmiş jurnalistlə bağlı olan *Demikoli Maltaya qarşı* məhkəmə işində⁸⁸ parlament üzvlərinin imtiyazlarının pozulması parlamentdaxili intizam

məsələsi hesab edilmədi, çünki müvafiq hüquq norması potensial olaraq bütün əhəliyə tətbiq edilə bilərdi.

Lakin *Ravnsborq İsveçə qarşı* məhkəmə işində⁸⁹ Məhkəmə qeyd etdi ki, tətbiq edilən cərimələr məhkəmə araşdırmasında ərizəçinin ifadə etdiyi fikirlərlə bağlı idi. Məhkəmə qərara aldı ki, məhkəmə araşdırmasının lazımı qaydada həyata keçirilməsini təmin etmək məqsədi daşıyan bu tədbir cinayət ittihamlarından daha çox, intizam sanksiyalarına yaxındır. Müvafiq surətdə qərara alındı ki, 6-cı maddə bu işə tətbiq edilə bilməz.

Cəzanın məqsədi

Bu meyar cinayət sanksiyalarını sırf inzibati sanksiyalardan fərqləndirməyə xidmət edir. Məhkəmə tərəfindən baxılan *Öztürk Almaniya Federativ Respublikasına qarşı* məhkəmə işi⁹⁰ avtomobili idarə etmə qaydalarının pozulması ilə bağlı idi və bu pozuntu daha Almaniyada cinayət hesab edilmirdi. Bununla belə, Məhkəmə aydınlıq gətirdi ki, həmin pozuntu 6-cı mad-

⁸⁷ *Veder İsveçərəyə qarşı*, 22 may 1990, 33-cü bənd.

⁸⁸ *Demikoli Maltaya qarşı*, 27 avqust 1991.

⁸⁹ *Ravnsborq İsveçə qarşı*, 21 fevral 1994.]

⁹⁰ *Öztürk Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 21 fevral 1984.

də baxımından “cinayət” hüquq pozuntusu olaraq qalır. Daxili qanunvericiliyin müvafiq norması hələ də cinayət hüquq pozuntusunun xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən norma olaraq qalırdı. O, bütün “yol istifadəçilərinə” tətbiq edilirdi, deməli, konkret şəxslər qrupuna deyil (yuxarıya bax), bütün şəxslərə şamil olunurdu, eləcə də cəzalandırıcı və çəkindirici xarakter daşıyan sanksiya (cərimə) ilə müşayiət olunurdu. Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, Razılığa gələn Dövlətlərin əksəriyyəti yüngül dərəcəli yol hərəkəti pozuntularına cinayət hüquq pozuntuları kimi baxır. *Eze və Konners Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işində⁹¹ Böyük Palata qərara aldı ki, ərizəçilər cinayət hüquq pozuntularında ittiham edildikdə, eləcə də onların təqsiri müəyyən edildikdən sonra həbsxana rəisi tərəfindən cəza məqsədləri üçün azadlıqdan məhrum edilmə müddətləri uzadıldıqda 6-cı maddə həbsxanadakı intizam icraatına tətbiq edilə bilər.

Əgər araşdırılan cəza şəxsin azadlıqdan məhrum edilməsindən və ya bu cür təhlükənin mövcudluğundan deyil, cərimədən ibarətdirsə, Məhkəmə həmin cərimənin

vurulmuş ziyana görə kompensasiya xarakteri daşdığını, yoxsa müvafiq hüquq pozuntusunun təkrar törədilməsinin qarşısını almaq məqsədi daşıyan çəkindirici rola malik olduğunu nəzərə alır. Yalnız sonuncu halda sözügedən cəza cinayət hüququ sahəsinə aid olan cəza sayıla bilər.⁹²

Cəzanın xarakteri və ağırlığı

Bu başlıq cəzanın məqsədi ilə (yuxarıya bax) qarışdırılmamalıdır. 6-cı maddənin tətbiqinin mümkünliyünü cəzanın məqsədi əsasında müəyyən etmək mümkün olmadıqda Məhkəmə cəzanın xarakterini və ağırlığını nəzərdən keçirir; belə ki, 6-cı maddə bu meyarlar əsasında tətbiq edilə bilər.

Hüquq norması cəza qismində azadlıqdan məhrum edilməni nəzərdə tutursa, o, intizam hüququ normasından daha çox, cinayət hüququ norması olacaqdır. *Engel və başqaları Niderlanda qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki:

Qanunun aliliyinin qüvvədə olduğu cəmiyyətdə, icrasının xarakterinə, müddətinə və ya üsuluna görə əhəmiyyətli ziyan

⁹¹ *Eze və Konners Birləşmiş Krallığa qarşı*, 9 oktyabr 2003.

⁹² Misal üçün bax: *Bendenun Fransaya qarşı*, 24 fevral 1994.

vuran sayıla bilməyən cəzalar istisna olmaqla, azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzalar “cinayət sahəsinə” aid edilir. Məsələnin ciddiliyi – Razılığa gələn Dövlətlərin ənənələri və şəxsiyyətin fiziki azadlığına Konvensiyanın verdiyi önəm – tələb edir ki, məhz bu cür olsun.⁹³

Benhem Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində Məhkəmə qərara aldı ki, “azadlıqdan məhrum edilmə riski mövcud olduqda ədalət mühakiməsinin maraqları prinsip etibarlı ilə müdafiəçi ilə təmsil olunmaq hüququnu nəzərdə tutur”.⁹⁴

Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində⁹⁵ Məhkəmə bəyan etdi ki, fərdin vaxtından əvvəl azadlığa buraxılmaq hüququndan təxminən üç il müddətinə məhrum edilməsi, hətta bu hüququn İngiltərə qanunvericiliyində hüquq hesab edilməkdən daha çox, imtiyaz hesab edilməsinə baxmayaraq, nəzərə alınmalı olan amildir. Çünki o, məhbusun azadlığa çıxmaq üçün gözlədiyi müddətə təsir göstərərək onun həbsdə qalma müddətinin uzanmasına səbəb olur. Yuxarıda Engel və başqaları Niderlanda qarşı məhkəmə işində gətirilmiş sitatda qeyd edildiyi kimi, 6-

cı maddə heç də bütün azadlıqdan məhrum edilmə hallarına tətbiq edilmir. İki gün ərzində davam etmiş həbs ona cinayət cəzası kimi baxılması üçün kifayət deyil.

Həbs cəzasının tətbiq edilmə təhlükəsinin mövcudluğu da 6-cı maddənin tətbiqini mümkün edə bilər. Engel və başqaları Niderlanda qarşı məhkəmə işində ərizəçilərdən birinə son nəticədə azadlıqdan məhrum edilmə sayılmayan cəza verilməsi faktı Məhkəmənin verdiyi qiymətə təsir göstərmədi, çünki cəzanın sözügedən xarakteri bu işdə həlledici olan məsələnin əhəmiyyətini azaltmırdı.

“İttham” anlayışının mənası

6-cı maddə şəxsə qarşı irəli sürülmüş hər hansı cinayət ittihamı araşdırılarkən ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu təmin edir. Bəs “cinayət ittihamı” nə deməkdir?

Konvensiya sisteminə “**ittiham**” **müstəqil anlayışdır** və milli hüquqda “**ittiham**” hansı anlayışın verilməsindən asılı olmadan tətbiq edilir. Deveyer Belçikaya

⁹³ Engel və başqaları Niderlanda qarşı, 8 iyun 1976, 82-ci bənd.

⁹⁴ Benhem Birləşmiş Krallığa qarşı, 10 iyun 1996, 61-ci bənd.

⁹⁵ Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı, 28 iyun 1984, 72-ci bənd.

⁹⁶ *Deveyer Belçikaya qarşı*, 27 fevral 1980, 42, 44 və 46-cı bəndlər.

⁹⁷ *Hozee Belçikaya qarşı*, 27 fevral 1980.

⁹⁸ *Vemhoff Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 27 iyun 1968.

⁹⁹ *Nyumayster Avstriyaya qarşı*, 27 iyun 1986.

¹⁰⁰ *Funke Fransaya qarşı*, 25 fevral 1993.

¹⁰¹ *Angeluççi İtaliyaya qarşı*, 19 fevral 1991.

¹⁰² *Salqado İspaniyaya qarşı*, 16 aprel 2002; və *Mamatkulov və Əskərov Türkiyəyə qarşı*, 4 fevral 2005.

qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki, “ittiham” termininə formal cəhətdən deyil, məzmun cəhətdən anlayış verilməlidir və Məhkəmə ittihamın zahiri təzahürlərinin arxasında nəyin durduğunu nəzərdən keçirməli və ittihamın irəli sürülməsi prosedurunun reallıqlarını araşdırmalıdır. Bundan əlavə, Məhkəmə bildirdi ki, “ittiham”:

*“fərdin cinayət hüquq pozuntusu törətdiyinə dəlalət edən” və ya “şübhəli şəxs qismində onun vəziyyətinə mühüm təsir göstərən ehtimalların olduğu barədə səlahiyyətli dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən ona rəsmi məlumatın verilməsidir”.*⁹⁶

Yuxarıda adı çəkilən işdə ərizəçiyə onun qiymətləri tənzimləyən normaları pozduğuna dair məlumat verildikdən sonra prokuror onun dükanının müvəqqəti bağlanması barədə göstəriş vermişdi. Belçika qanunvericiliyinə əsasən, ərizəçi məsələnin könüllü şəkildə nizamlanması barədə təklifi qəbul etdiyinə görə ona qarşı cinayət prosesi başlanmadı. Buna baxmayaraq, Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçiyə qarşı cinayət ittihamı irəli sürülüb.

Aşağıdakılar hansı halların “ittiham” təşkil etdiyinə aid nümunələrdir:

- Fərd şübhəli şəxs qismində dindirildikdə.⁹⁷

- Bu və ya digər şəxsin həbsi barədə order verildikdə.⁹⁸

- Şəxsə qarşı cinayət təqibinə başlanıldığı barədə ona rəsmi məlumat verildikdə.⁹⁹

- Gömrük cinayətlərini araşdıran dövlət orqanları şəxsdən sübutlar təqdim etməsini tələb etdikdə və onun bank hesabını dondurduqda.¹⁰⁰

- Polis tərəfindən şəxsin əleyhinə prokurorluğa məlumat verildikdən sonra onun barəsində cinayət işi açılarkən şəxs yardım üçün vəkilə müraciət etdikdə.¹⁰¹

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, *Deveyer Belçikaya qarşı* məhkəmə işində müəyyən edilmiş meyarların ilk baxışdan ekstradisiya proseslərinə tətbiq edilməsi təəsüratı yaransa da, Məhkəmə qərara aldı ki, 6-cı maddə onlara tətbiq edilmir.¹⁰²

6-cı maddə məhkum olunmuş şəxsə təyin ediləcək cəzanın müddətinin müəyyən edilməsi ilə bağlı məhkəmə proseslərinə də tətbiq edilir.¹⁰³

Şəxsə qarşı irəli sürülən ittihamın cinayət ittihamı olduğu müəyyən edildikdə, 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş bütün təminatlar həmin prosesə şamil olunur.

Açıq məhkəmə araşdırması hüququ nədən ibarətdir?

6-cı maddə hər kəsin mülki hüquq və vəzifələri müəyyən edilərkən onun işinin məhkəmə tərəfindən açıq araşdırılması hüququnu təmin edir. 6-cı maddədə daha sonra deyilir ki, demokratik cəmiyyətdə əxlaq, ictimai qayda və ya milli təhlükəsizlik maraqları nəminə, həmçinin yetkinlik yaşına çatmayanların maraqları və ya tərəflərin şəxsi həyatının müdafiəsi bunu tələb etdikdə, yaxud məhkəmənin fikrincə, aşkarlığın ədalət mühakiməsinin maraqlarını poza biləcəyi xüsusi hallar zamanı ciddi zərurət olduqda mətbuat və ictimaiyyət bütün proses boyu və ya onun bir hissəsində məhkəmə iclasına buraxılmaya bilər.

Məhkəmə iclasının açıq keçirilməsi ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun

mühüm xüsusiyyətidir. *Axsen Almaniyaya qarşı* məhkəmə işində Məhkəmənin bildirdiyi kimi:

Məhkəmə orqanları tərəfindən həyata keçirilən araşdırmanın 6-cı maddənin 1-ci bəndində qeyd edilən açıq xarakteri tərəfləri ədalət mühakiməsinin məxfi, nəzarətsiz qaydada həyata keçirilmədən qoruyur; bu, həm də istər yuxarı, istərsə də aşağı instansiya məhkəmələrinin fəaliyyətinə inamın qorunub saxlanması üsullarından biridir. Aşkarlıq ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsinə şəffaf xarakter verməklə 6-cı maddənin 1-ci bəndinin məqsədinə, yəni ədalətli məhkəmə araşdırmasının təmin edilməsinə nail olmağa kömək edir; sonuncunun təmin edilməsi Konvensiyanın mənası baxımdan istənilən demokratik cəmiyyətin əsas prinsiplərindən biridir.¹⁰⁴

Məhkəmə araşdırmasının 6-cı maddənin 1-ci bəndinin tələblərinə cavab verməsi üçün adətən birinci və ya yeganə instansiya məhkəməsində araşdırmanın açıq keçirilməsi zəruridir. Lakin müəyyən texniki məsələlərlə əlaqədar olaraq bəzən məhkəmə araşdırmasının açıq keçirilməsini tələb etmək mümkün olmaya bilər.¹⁰⁵

¹⁰³ *T Birləşmiş Krallığa qarşı və V Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 dekabr 1999-cu il tarixli qərarlar; və *Stafford Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 may 2002.

¹⁰⁴ *Axsen Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 8 dekabr 1983, 25-ci bənd.

¹⁰⁵ *Şuler-Zraggen İsveçrəyə qarşı*, 24 iyun 1993, 58-ci bənd (ərizəçinin əlilliyə görə pensiya hüququ).

Birinci instansiya məhkəməsində araşdırma açıq keçirilməyibsə, yuxarı instansiya məhkəməsində araşdırmanı açıq keçirmək yolu ilə bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq olar. Lakin əgər apellyasiya məhkəməsi işin konkret hallarını nəzərdən keçirmirsə və ya onun bütün aspektlərinə baxmaq səlahiyyətinə malik deyilsə, bu halda 6-cı maddənin pozuntusu baş verir. Dyenne Fransaya qarşı məhkəmə işində¹⁰⁶ Məhkəmə qərara aldı ki, intizam orqanı tərəfindən açıq araşdırma keçirilmirsə, bu hal tibbi apellyasiya orqanında araşdırmanın açıq keçirilməsi vasitəsilə düzəldilə bilməz. Çünki sonuncunu tam səlahiyyətə malik məhkəmə orqanı hesab etmək olmaz. Konkret olaraq o, nəzərdən keçirilən cəza tədbirinin törədilmiş hüquq pozuntusuna nə dərəcədə mütənasib olduğunu qiymətləndirmək səlahiyyətinə malik deyildi. Birinci instansiya məhkəməsində açıq araşdırma keçirilməməsinə haqq qazandırmaq üçün müstəsna səbəblər tələb olunur.¹⁰⁷

Açıq məhkəmə araşdırması hüququ, bir qayda olaraq, məhkəmə iclasında şəxsin dinlənilmək hüququnu özündə ehtiva

edir, yalnız buna yol verməyən xüsusi hallar istisna təşkil edir.¹⁰⁸

Ümumiyyətlə apellyasiya məhkəməsində araşdırmanın şifahi keçirilməsi tələbi mövcud deyil. Məsələn, Axsen Almaniya Federativ Respublikasına qarşı məhkəmə işində¹⁰⁹ Məhkəmə qərara aldı ki, müvafiq apellyasiya məhkəməsi iş üzrə faktlar nöqtəyi-nəzərdən deyil, yalnız hüquq məsələləri baxımından apellyasiya şikayətini rədd edirsə, bu halda cinayət işi üzrə araşdırmanın şifahi keçirilməsi zəruri deyil. Lakin əgər apellyasiya məhkəməsi həm iş üzrə faktları, həm də hüquq məsələlərini araşdırmalıdırsa və təqsirləndirilən şəxsin təqsirli və ya təqsirsiz olması barədə qərar çıxarmalıdırsa, bu halda şifahi dinləmənin keçirilməsi zəruridir.¹¹⁰ Qərara alındı ki, mülki işlərdə apellyasiya səviyyəsində şifahi araşdırmanın keçirilməsi zəruri deyil. K İsveçrəyə qarşı məhkəmə işində¹¹¹ ərizəçi evində genişləndirmə işlərinin aparılması ilə bağlı müqavilə bağladığı firma ilə uzun məhkəmə prosesinə cəlb olunmuşdu. Birinci instansiya məhkəməsinin çıxardığı qərar ərizəçinin öleyhinə, firmanın isə lehinə oldu və apelyasiya Məhkəməsi bu qə-

¹⁰⁶ *Dyenne Fransaya qarşı*, 26 sentyabr 1995, 34-cü bənd.

¹⁰⁷ *Stallinger və Kuzo Avstriyaya qarşı*, 23 aprel 1997, 51-ci bənd.

¹⁰⁸ *Fişer Avstriyaya qarşı*, 26 aprel 1995, 44-cü bənd.

¹⁰⁹ *Axsen Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 8 dekabr 1983, 28-ci bənd.

¹¹⁰ *Ekbatani İsveçə qarşı*, 26 may 1988, 32-33-cü bəndlər.

¹¹¹ Misal üçün *bax: K İsveçə qarşı*, 41 DR 242.

rarı təsdiq etdi. Sonra ərizəçi Federal Məhkəməyə şikayət etdi, həmin məhkəmə isə şifahi dinləmə keçirmədən və ərizəçinin yazılı arqumentlərini istəmədən şikayəti rədd etdi. Komissiya bildirdi ki:

Bundan başqa, ərizəçinin mülki hüquqi şikayəti barəsində Federal Məhkəmənin hakimlərinin açıq məhkəmə iclasında müzakirə apararaq qərar qəbul etməməsi barədə ərizəçinin şikayətinə gəldikdə, Konvensiyada belə hüquq təsbit olunmayıb.

Bu məsələ ilə bağlı aşağıya – ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun bir aspekti olan təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə şifahi dinləmənin keçirilməsi hüququnun müzakirə edildiyi 10-cu fəslə bax.

Müəyyən hallarda ərizəçi açıq məhkəmə araşdırması hüququndan imtina edə bilər. Hakansson və Sturesson İsveçə qarşı məhkəmə işində Məhkəmənin bildirdiyi kimi:

Hamılıqla qəbul olunur ki, bu normanın nə mətni, nə də ruhu şəxsin açıq şəkildə və ya dolayısı ilə ifadə edilmiş azad iradəsi əsasında işinə açıq məhkəmə iclasında baxılması hüququndan imtina etməsinə mane olmur... Lakin bu imtina birmənalı

şəkildə bildirilməli və hər hansı mühüm ictimai marağa zidd olmamalıdır.¹¹²

Deveyer Belçikaya qarşı məhkəmə işində¹¹³ ərizəçi cərimə ödəmək vasitəsilə cinayət işinin məhkəmədən kənar həllinə razılıq vermişdi. Əks halda o, cinayət işi üzrə araşdırma aparıldığı müddətdə biznes fəaliyyətinin dayandırılması ilə üzləşməli olacaqdı. Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin məhkəmə araşdırmasından imtina etməsi, yəni ərizəçinin cərimə ödəməklə razılaşması faktı məcburiyyətdən irəli gəlirdi; bu isə 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulması kimi tövsif edilə bilər.

Yuxarıda adı çəkilən Hakansson və Sturesson İsveçə qarşı məhkəmə işində Məhkəmə etiraf etdi ki, ərizəçilər açıq araşdırma keçirilməsi barədə xahişlə müraciət etməmiş və beləliklə, açıq məhkəmə araşdırması hüququndan susmaq vasitəsilə imtina etmişdilər. Halbuki sözügedən müraciət imkanı İsveç qanunvericiliyində dəqiq şəkildə nəzərdə tutulmuşdu.

Məhkəmə bildirdi ki, məhbusların intizam xətalarının araşdırılması qapalı şəkildə aparıla bilər. Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində¹¹⁴

¹¹² *Hakansson və Sturesson İsveçə qarşı*, 21 fevral 1990, 66-cı bənd.

¹¹³ *Deveyer Belçikaya qarşı*, 27 fevral 1980, 51-54-cü bəndlər.

¹¹⁴ *Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 iyun 1984, 87-ci bənd.

Məhkəmə bəyan etdi ki, belə araşdırmalar açıq keçirilərkən ictimai asayiş və təhlükəsizlik məsələlərinə aid dəlillərlə hesablaşmamaq olmaz. Əks halda dövlət hakimiyyəti orqanları üçün həddən artıq çətinliklər yaranmış olardı.

Məhkəmə qərara aldı ki, məhkəmə araşdırmasının açıq keçirilməsinə tam qadağa qoyulmasına haqq qazandırmaq mümkün olmasa da, hər halda peşə fəaliyyəti ilə bağlı intizam araşdırması işin hallarından asılı olaraq qapalı keçirilə bilər. Araşdırmanın açıq keçirilməsinin nə dərəcədə zəruri olduğunu müəyyən edərkən peşə sirrinə əməl edilməsi, müştərilərin və ya pasiyentlərin şəxsi həyat sirrinin qorunması kimi amillər nəzərə alınmalıdır.¹¹⁵

B Birləşmiş Krallığa qarşı və P Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işlərində¹¹⁶ Məhkəmə dövlətdaxili qanunvericilikdə nəzərdə tutulan halı qəbul edilən hal hesab etdi. Belə ki, dövlətdaxili qanunvericilik normasında nəzərdə tutulurdu ki, bəzi məhkəmələrdə uşaqlar üzərində qəyyumluq məsələsi ilə bağlı bütün araşdırmalar istər mətbuatın, istərsə də ictimaiyyətin iştirakı olmadan keçirilməlidir. Halbuki digər

məhkəmələrdə uşaqlarla bağlı analoji araşdırmalarda mətbuatın və bəzi ictimaiyyət nümayəndələrinin, məsələn, prosesdə tərəf qismində iştirak etməyən bəzi yaxın qohumların iştirakı nəzərdə tutulurdu.

Məhkəmə qərarının “açıq elan edilməsi” nə deməkdir?

6-cı maddədə deyilir ki, məhkəmə qərarı açıq elan edilir. Məhkəmə araşdırmasının açıq keçirilməsi barədə qaydadan istisnalara yol verilsə də, bu normadan hər hansı bu cür istisnalara yol verilmir. Belə ki, bu norma ictimaiyyətin nəzarətini təmin etmək vasitəsilə ədalətli məhkəmə araşdırmasına şərait yaradır.

Məhkəmə bildirib ki, “açıq elan edilir” ifadəsi heç də hökmən o demək deyil ki, məhkəmə qərarı məhkəmə iclasında uca-dan oxunmalıdır. Pretto və başqaları İtaliyaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bəyan etdi ki:

O, hesab edir ki, “məhkəmə qərarının” elan edilmə forması bütün hallarda cavabdeh dövlətin daxili qanunvericiliyi əsasında, sözügedən məhkəmə prosesinin kon-

¹¹⁵ *Alber və Le Kopmt Belçikaya qarşı*, 10 fevral 1983, 34-cü bənd; və *H Belçikaya qarşı*, 30 noyabr 1987, 54-cü bənd.

¹¹⁶ *B Birləşmiş Krallığa qarşı*, 14 sentyabr 1999-cu il tarixli qərar.

kret xüsusiyyətlərinin işığında və 6-cı maddənin 1-ci bəndinin predmet məqsədləri nəzərə alınmaqla qiymətləndirilməlidir.¹¹⁷

Bu işdə Məhkəmə qərara aldı ki, apellyasiya məhkəməsinin məhdud səlahiyyətlərə malik olduğunu nəzərə alsaq, məhkəmə qərarının dəftərxanada saxlanması və onun tam mətni ilə hər kəsin tanış olmaq imkanına malik olması məhkəmə qərarının «açıq elan edilməsi» barədə tələbə cavab vermək üçün kifayət idi.

Bundan başqa, Axsen Almaniyaya qarşı məhkəmə işində¹¹⁸ Məhkəmə qərara aldı ki, Ali Məhkəmənin qəbul etdiyi qərarın şifahi elan edilməsi vacib deyildi, çünki bundan əvvəl aşağı instansiya məhkəmələrinin qərarları açıq elan edilmişdi.

Sutter İsveçrəyə qarşı məhkəmə işində¹¹⁹ Məhkəmə qərara aldı ki, hərbi apellyasiya məhkəməsinin qərarının açıq elan edilməsi vacib deyildi, çünki ictimaiyyətin həmin qərarla tanış olması başqa vasitələrlə təmin edilmişdi. Belə ki, məhkəmə dəftərxanasından qərarın surətini istəmək imkanı mövcud idi və sonradan həmin qərar məhkəmə qərarlarının rəsmi toplusunda dərc edilmişdi.

Yuxarıda adı çəkilən işlərin hamısı yuxarı instansiya məhkəmələrinin çıxardığı qərarlarla bağlı idi və Məhkəmə həmin işlərdə hər hansı pozuntu aşkar etmədi. Lakin nə birinci instansiya, nə də apellyasiya məhkəmələrinin qərarlarının açıq elan edilmədiyi Verner Avstriyaya qarşı¹²⁰ və Şuks Avstriyaya qarşı məhkəmə işlərində¹²¹ ictimaiyyət həmin qərarların tam mətni ilə tanış olmaq imkanına malik deyildi və bu cür imkana yalnız “qanuni maraqları” olan şəxslər malik idilər; buna görə də Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində də¹²² Məhkəmə pozuntu baş verdiyini müəyyən etdi; bu işdə həbsxanada keçirilmiş intizam araşdırmasının gedişində Müsafirələr Şurasının qərarı açıq elan edilməmişdi, eləcə də qərarla tanış olmaq imkanının yaradılması üçün tədbirlər görülməmişdi.

Yuxarıda müzakirə olunmuş B Birləşmiş Krallığa qarşı və P Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işlərində¹²³ Məhkəmə qeyd etdi ki, işdə marağı olduğunu sübut edə bilən hər kəs uşaqların yaşayış yeri ilə bağlı işlərdə birinci instansiya məhkəmə-

¹¹⁷ *Pretto və başqaları İtaliyaya qarşı*, 8 dekabr 1983, 26-cı bənd.

¹¹⁸ *Axsen Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 29 iyun 1982, 32-ci bənd.

¹¹⁹ *Sutter İsveçrəyə qarşı*, 22 fevral 1984, 34-cü bənd.

¹²⁰ *Verner Avstriyaya qarşı*, 24 noyabr 1997.

¹²¹ *Şuks Avstriyaya qarşı*, 24 noyabr 1997.

¹²² *Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 iyun 1984, 92-ci bənd.

¹²³ *B Birləşmiş Krallığa qarşı və P Birləşmiş Krallığa qarşı*, 24 aprel 2001-ci il tarixli qərarlar.

lörinin qətnamə və (və ya) qəraradları barədə məlumat almaq və ya onların tam mətninin surətini əldə etmək imkanına malik olmalıdır və belə işlərdə məhkəmələrin ümumi yanaşmalarının nədən ibarət olduğunu və onları həll edərkən məhkəmələrin hansı prinsipləri tətbiq etdiklərini ictimaiyyətin öyrənə bilməsi üçün apellyasiya məhkəmələrinin və birinci instansiya məhkəmələrinin xüsusi maraq doğuran işlər üzrə qərarları bir qayda olaraq dərc olunmalıdırlar. Müvafiq olaraq, bu işdə 6-cı maddənin pozulduğu müəyyən edilmədi.

İşə “ağlabatan müddətdə” baxılmasının təmin edilməsi nə deməkdir?

Məhkəməyə təqdim edilmiş bir çox işlər 6-cı maddə ilə təmin edilən məhkəmə işlərinə ağlabatan müddətdə baxılması hüququ ilə əlaqədardır. Məhkəmə 6-cı maddə üzrə işlərdə digər məsələlərə nisbətən bu məsələ ilə bağlı daha çox qərarlar çıxarıb. 1999-cu ildə Məhkəmənin Böyük Pa-

latası Ferrari, A.P., Di Mauro və Bottatsinin İtaliyaya qarşı məhkəmə işlərində¹²⁴ müəyyən etdi ki, İtaliyanın məhkəmə sistemindəki sistematik yubanmalar Konvensiyaya zidd olan inzibati praktikanı təşkil edir. İtalyanlar məhkəmə proseslərinin həddən artıq yubanmasına görə Konvensiya pozuntularının qurbanlarının kompensasiya ala bilməsi üçün yeni qanun qəbul etdilər. Bununla belə, yuxarıda adı çəkilən işlər üzrə 1999-cu il tarixli qərarlardan beş il sonra Apiçella İtaliyaya qarşı məhkəmə işində¹²⁵ Məhkəmə müəyyən etdi ki, yeni qanuna əsasən İtaliya dövlət orqanlarının təyin etdiyi kompensasiya gülcə məbləğdə olub. O, hesab etdi ki, ərizəçilər prosesin gecikdirildiyi hər bir il üçün 1.000-1.500 avro civarında kompensasiya almalıdırlar. Bu məbləğ müvafiq dövlətdə yaşayış standartı nəzərə alınmaqla azaldıla bilər, amma dövlət orqanlarından xüsusi səy tələb edən işlərdə həmin məbləğ 2.000 avroyadək artırıla da bilər. Apiçellanın, Skordinonun işləri üzrə və bir neçə digər işlər üzrə Böyük Palatanın sonradan qəbul etdiyi qərarlarda Məhkəmə Palatanın müəyyən etdiyi məbləğləri təkrar et-

¹²⁴ Ferrari, A.P., Di Mauro və Bottatsinin İtaliyaya qarşı, 28 iyul 1999.

¹²⁵ Apiçella İtaliyaya qarşı, 10 noyabr 2004.

mədi. Əvəzində o qeyd etdi ki, işin mümkün olan bütün aspektlərini və hallarını rəqəmlərlə ifadə etmək mümkün deyil; amma onun əvvəlki qərarlarında kompensasiya ilə bağlı bütün zəruri elementləri tapmaq mümkündür. Məhkəmə firsətdən istifadə edərək üzv dövlətlərə sərt mesaj göndərdi:

... kompensasiyanın mövcudluğu zəruri olsa da, özlüyündə yetərli deyil. Daxili məhkəmələr daxili qanunvericiliyə əsasən Avropa presedentlərini birbaşa tətbiq etmək iqtidarında olmalıdırlar və müvafiq dövlət onların həmin presedentlərdən xəbərdar olmalarına şərait yaratmalıdır.

Məhkəmə həmçinin vurğuladı ki, dövlətlər ağılabatan müddətə dair təminatın Məhkəmə tərəfindən müəyyən edilmiş pozuntularının kökündə duran problemləri həll etməkdən ibarət ümumi öhdəlik daşıyırlar.

Məhkəmə bildirdi ki, ağılabatan müddətə dair təminatın məqsədi “məhkəmə prosesindəki bütün tərəfləri ... həddən artıq prosessual yubanmalardan” qorumaqdır.¹²⁶ Bu təminat həmçinin “ədalət mühakiməsinin gecikdirilmədən həyata keçirilməsinin mühümlüyünü nəzərdə tutur, həmin gecikdirmələr ədalət mühakiməsinin səmərəliliyinə və ona olan inama xələl gətirə bilər”.¹²⁷

Beləliklə, ağılabatan müddətə dair tələbin məqsədi şəxsin mülki-hüquqi mövqeyi ilə və ya ona qarşı irəli sürülmüş ittihamla bağlı qeyri-müəyyən vəziyyətə ağılabatan müddət ərzində məhkəmə qərarı vasitəsilə son qoyulmasını təmin etməkdir: bu həm sözügedən şəxsin marağındadır, həm də hüquqi müəyyənlik üçün lazımdır.

Müddət necə hesablanır?

Nəzərə almaq lazımdır ki, ağılabatan müddətin axımı mülki işlərdə işin (işdən asılı olaraq inzibati və ya məhkəmə icraatının) başlandığı andan, cinayət işlərində isə yuxarıda qeyd edildiyi kimi, ittihamın irəli sürüldüyü andan başlayır.¹²⁸ Müddətin axımı ən yuxarı instansiyada araşdırma qurtardığı andan, yəni yekun qərarın qəbul edildiyi andan başa çatır.¹²⁹ Məhkəmə dövlətdaxili məhkəmə prosesinin müddətini fərdi şikayətlər vermək hüququnun cavabdeh dövlət tərəfindən tanındığı ta-

¹²⁶ *Stögmüller Avstriyaya qarşı*, 10 noyabr 1969, 5-ci bənd.

¹²⁷ *H Fransaya qarşı*, 24 oktyabr 1989, 58-ci bənd.

¹²⁸ *Skopelliti İtaliyaya qarşı*, 23 noyabr 1993, 18-ci bənd; və *Deveyer Belçikaya qarşı*, 27 fevral 1980, 42-ci bənd.

¹²⁹ *Skopelliti İtaliyaya qarşı*, 23 noyabr 1993, 18-ci bənd; və *B Avstriyaya qarşı*, 28 mart 1990, 48-ci bənd.

130 *Proşak Polşaya qarşı*, 16 dekabr 1997, 30-31-ci bəndlər.

131 Misal üçün bax: *Buxolts Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 6 may 1981, 49-cu bənd.

132 “*Katte Klitşe de la Qranj*” *İtaliyaya qarşı*, 27 oktyabr 1994, 62-ci bənd. Bu iş milli presedent hüququna və ekologiya hüququna mühüm təsirlərə malik idi.

133 *Triciani İtaliyaya qarşı*, 19 fevral 1991, 17-ci bənd.

134 *Angeluççi İtaliyaya qarşı*, 19 fevral 1991, 15-ci bənd; və *Andreuççi İtaliyaya qarşı*, 27 fevral 1992, 17-ci bənd.

135 Misal üçün bax: *Mantsoni İtaliyaya qarşı*, 19 fevral 1991, 18-ci bənd.

136 *Diana İtaliyaya qarşı*, 27 fevral 1992, 17-ci bənd.

137 *Manyeri İtaliyaya qarşı*, 27 fevral 1992, 18-ci bənd.

138 *Boddaert Belçikaya qarşı*, 12 oktyabr 1992.

139 *Triçkoviç Sloveniyaya qarşı*, 12 iyun 2001.

rixdən başlayaraq araşdırır, lakin eyni zamanda cari məqamda işin hansı vəziyyətdə olmasını və işdəki irəliləyişi nəzərə alır.¹³⁰

Avropa Məhkəməsi məhkəmə araşdırması müddətinin “ağlabatan müddət” meyarına uyğun olub-olmadığını qiymətləndirərkən istifadə edilən amilləri özünün presedent hüququ vasitəsilə bərqərar edib; həmin amillər bunlardır: işin mürəkkəbliyi; ərizəçinin davranışı; dövlətin məhkəmə və inzibati hakimiyyət orqanlarının davranışı; və ərizəçinin məruz qala biləcəyi risklər.¹³¹

Məhkəmə həmçinin işin konkret hallarını nəzərə alır və bu səbəbdən dəqiq vaxt hədudları müəyyən etməyib. Bəzi hallarda Məhkəmə yuxarıda qeyd edilən meyarları bilavasitə araşdırmayaraq müddətin ağlabatan olub-olmadığına ümumi qiymət verir.

İşin mürəkkəbliyi

İşin mürəkkəbliyi qiymətləndirilərkən bütün aspektlər əhəmiyyət daşıyır. Mürək-

kəblik həm faktlarla, həm də hüquq məsələləri ilə bağlı ola bilər.¹³² Məhkəmə aşağıdakı amillərə xüsusi əhəmiyyət verir: müəyyən edilməli olan faktların xarakteri;¹³³ təqsirləndirilən şəxslərin və şahidlərin sayı;¹³⁴ beynəlxalq elementlər;¹³⁵ işin başqa işlərlə birləşdirilməsi;¹³⁶ və prosesə digər şəxslərin qatılması.¹³⁷

İşin çox mürəkkəb olması bəzən prosesinin uzanmasına haqq qazandıra bilər. Məsələn, Boddaert Belçikaya qarşı məhkəmə işində¹³⁸ Məhkəmə hesab etdi ki, altı il üç aylıq müddət ağlabatan müddət həddini aşmayıb, çünki söhbət qətlə bağlı mürəkkəb araşdırmadan gedirdi və bununla bağlı iki paralel araşdırma da aparılırdı. Triçkoviç Sloveniyaya qarşı məhkəmə işi¹³⁹ ərizəçinin hərbi pensiya məsələsi ilə bağlı idi. Keçmiş Yuqoslaviya dağıldıqdan sonra hərbi pensiyaların ödənilməsinə görə Sloveniya hökuməti cavabdeh idi. Məhkəmə hesab etdi ki, iddianın predmeti olan məsələ olduqca mürəkkəb məsələdir. Bu iş keçmiş Yuqoslaviyada hərbiçilərin pensiyaları ilə bağlı Konstitusiyaya Məhkəməsinə edilmiş çoxlu şikayətlər

dən birincisi idi və daxili məhkəmə onu mahiyyəti üzrə ətraflı şəkildə araşdırmalı olmuşdu. Bu işdə Konstitusiyaya Məhkəməsinin hərəkətləri əsassız olmadığına görə 6-cı maddənin pozuntusu müəyyən edilmədi. Lakin ən mürəkkəb işlərdə də gecikdirmələr əsassız sayıla bilər. Ferrantelli və Santancelo İtaliyaya qarşı məhkəmə işi¹⁴⁰ mürəkkəb və açılması çətin olan qətlə bağlı olsa da və bu işdə yetkinlik yaşına çatmayanlar iştirak etdiyinə görə işə həssaslıqla yanaşmaq lazım gəlsə də, Məhkəmə on altı il davam etmiş məhkəmə araşdırmasının müddətini əglibatən müddət hesab etmədi.

Ərizəçinin davranışı

Əgər gecikdirmə ərizəçinin təqsiri ucubətindən baş verirsə, bu, şübhəsiz ki, onun şikayətinin səmərəliliyini azaldan amildir. Bununla belə, öz müdafiəsini həyata keçirmək üçün mümkün olan imkanlardan bütünlüklə istifadə etməsini ərizəçiyə irad tutmaq olmaz. Eləcə də məhkəmə orqanları ilə əməkdaşlıq etməyi ərizəçidən tələb etmək olmaz, çünki bu əməkdaşlıq

onun məhkum edilməsi ilə nəticələnə bilər.¹⁴¹ Ərizəçi məhkəmə prosesini sürətləndirməyə çalışırsa, bu, onun xeyrinə dəlalət edən hal sayılır. Lakin onun prosesini sürətləndirməyə çalışmaması həlledici əhəmiyyət daşıyır.¹⁴²

“Yunion Alimentaria Sanders S.A.” İspaniyaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki, ərizəçinin vəzifəsi yalnız “araşdırmanın bilavasitə ona aid olan bütün mərhələlərində iştirak etməyə hazır olduğunu nümayiş etdirməkdən, prosesi uzatma üsullarından istifadə etməkdən çəkinməkdən, habelə məhkəmə prosesini sürətləndirmək üçün daxili qanunvericiliyin təmin etdiyi bütün vasitələrdən istifadə etməkdən ibarətdir”.¹⁴³

Mülkiyyət hüquqlarına müdaxilə təşkil edən işlərin dayandırılması ilə bağlı olan Çirikosta və Viola İtaliyaya qarşı məhkəmə işində¹⁴⁴ Məhkəmə qərara aldı ki, araşdırmanın 15 il davam etməsinə haqq qazandırmaq olar, çünki ərizəçilər ən azı 17 dəfə prosesin təxirə salınması barədə müraciət etmişdilər və prosesin təxirə salınması barədə digər tərəfin 6 dəfə etdiyi

¹⁴⁰ *Ferrantelli və Santancelo İtaliyaya qarşı*, 7 avqust 1996.

¹⁴¹ *Ekle Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 15 iyul 1982, 82-ci bənd.

¹⁴² Misal üçün *bax: Çeteroni İtaliyaya qarşı*, 15 noyabr 1996.

¹⁴³ «Yunion Alimentaria Sanders S.A.» *İspaniyaya qarşı*, 35-ci bənd.

¹⁴⁴ *Çirikosta və Viola İtaliyaya qarşı*, 4 dekabr 1995.

müraciətə etiraz etməmişdilər. Lakin Bomarten Fransaya qarşı məhkəmə işində¹⁴⁵ ərizəçilərin səhvən başqa məhkəməyə müraciət etmələrinə və iddianın əsaslarının əks olunduğu ərizəni apellyasiya şikayəti verdikdən 4 ay sonra təqdim etmələrinə və bununla da prosesin uzanmasına şərait yaratdıqlarına baxmayaraq, Məhkəmə qərara aldı ki, prosesin uzanmasında dövlət orqanları təqsirkardırlar. Çünki ilk dinləməni keçirmək üçün milli məhkəməyə beş il vaxt lazım gəlmiş, cavabdeh nazirin öz dəlillərini təqdim etməsi üçün isə 20 ay vaxt lazım gəlmişdi.

Dövlət orqanlarının davranışı

“Ağlabatan müddət” haqqında təminatla əməl edilib-edilmədiyini qiymətləndirərkən yalnız dövlətin təqsiri ucbatından araşdırmada baş verən gecikdirmələr nəzərə alınmalıdır. Beləliklə, dövlət onun inzibati və ya məhkəmə orqanlarının hərəkətləri nəticəsində baş verən gecikdirmələrə görə cavabdehlik daşıyır.

Araşdırmaların müddətinə aid işlərə baxarkən Məhkəmə ədalət mühakiməsi-

nin lazımı qaydada həyata keçirilməsinə, yəni milli məhkəmələrin onlara təqdim edilən işlərə lazımı qaydada baxmaq vəzifəsinə diqqət yetirir.¹⁴⁶ Belə ki, xüsusi səbəblərlə və ya sübutların toplanması ilə əlaqədar olaraq işi təxirə salan qərarlar ağlabatan müddətin nəzərə alınmasında müəyyən əhəmiyyət daşıya bilər. Yüinq Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində¹⁴⁷ üç işin bir icraatda birləşdirilməsi və bunun nəticəsində məhkəmə araşdırmasının uzanması qanunsuz və ya əsassız hal sayılmadı və ədalət mühakiməsinin lazımı qaydada həyata keçirilməsinə xidmət edən ləngimənin əsassız olduğu hesab edilmədi.

Məhkəmə aydınlıq gətirdi ki, məhkəmə orqanlarının araşdırmanı maksimum sürətləndirməyə yönələn söyləri ərizəçinin 6-cı maddədə yer alan hüquqlarının təmin edilməsində mühüm rol oynayır.¹⁴⁸ Belə ki, məhkəmə araşdırmasında iştirak edən bütün şəxslərin işə baxılmasında heç bir əsassız gecikdirməyə yol verməməsini təmin etmək vəzifəsi xüsusi olaraq dövlətdaxili məhkəmənin üzərində düşür.

Mülki işlərdə dövlətin təqsiri ucbatından baş verən və barəsində Strasburq or-

¹⁴⁵ *Bomarten Fransaya qarşı*, 24 noyabr 1994.

¹⁴⁶ *Boddaert Belçikaya qarşı*, 12 oktyabr 1992, 39-cu bənd.

¹⁴⁷ *Yüinq Birləşmiş Krallığa qarşı*, 56 DR 71.

¹⁴⁸ Misal üçün bax: *Vernilyo Fransaya qarşı*, 20 fevral 1991, 38-ci bənd.

qanlarına şikayət edilən gecikdirmələrə bunlar daxildir: digər iş üzrə qərar qəbul edilənə qədər işin təxirə salınması; dövlət tərəfindən sübutların təqdim edilməsi və ya toplanması gecikdirildiyinə görə məhkəmə araşdırmasının təxirə salınması; yaxud məhkəmə dəftərxanasının və ya digər inzibati orqanların təqsiri ucbatından baş verən ləngimələr. Cinayət işlərində gecikdirmə hallarına bunlar daxildir: işlərin bir məhkəmədən digərinə verilməsi; iki və ya daha artıq təqsirləndirilən şəxsin işinə eyni icraatda baxılması; məhkəmə qərarının təqsirləndirilən şəxsə təqdim edilməsinin yubadılması; və işə apellyasiya məhkəməsi tərəfindən baxılması üçün hazırlıq işlərindən irəli gələn gecikdirmələr.¹⁴⁹

Tsimmerman və Ştayner İsveçrəyə qarşı məhkəmə işində Məhkəmə qərara aldı ki, dövlətlər “öz hüquq sistemlərini 6-cı maddənin 1-ci bəndinin tələblərinə, o cümlədən məhkəmə araşdırmasının ağılabatan müddətdə keçirilməsi tələbinə məhkəmələr tərəfindən riayət edilməsinə imkan verən tərzdə təşkil etməyə”¹⁵⁰ borcludurlar.

Yuxarıda adı çəkilən işdə Məhkəmə

müəyyən etdi ki, məhkəmə araşdırmasının gecikdirilməsinə dövlətin məhkəmə sisteminin həddən artıq işlə yüklənməsi səbəb olduğuna görə 6-cı maddədə nəzərdə tutulan “ağılabatan müddət” haqqında təminat pozulmuşdu, çünki dövlət mövcud vəziyyəti düzəltmək üçün adekvat tədbirlər görməmişdi. Əlavə hakimlərin və ya inzibati işçilərin təyin edilməsi adekvat tədbirlərə misal ola bilər. Hər halda əgər gecikdirmə müvəqqəti və müstəsna xarakter daşıyırdı və dövlət onun qarşısını almaq üçün zəruri olan bütün hərəkətləri etsəydi, bu gecikdirmə nəzərə alınmaya bilərdi. İş üzrə qərar qəbul edərkən Məhkəmə müvafiq dövlətdəki siyasi və sosial vəziyyəti nəzərə almağa meyllidir.¹⁵¹ Quinço Portuqaliyaya qarşı məhkəmə işində ölkənin demokratiyaya qayıdışı ilə əlaqədar olaraq qaldırılan işlərin çoxluğu ucbatından məhkəmələr həddən artıq yüklənmişdilər. Bununla belə, Məhkəmə qeyd etdi ki, dövlətlər yolverilməz yubanmaların baş verməməsini təmin etməkdən ötrü ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi sistemi üçün kifayət qədər resurslar ayırmağa borcludurlar.¹⁵²

¹⁴⁹ *Tsimmerman və Ştayner İsveçrəyə qarşı*, 13 iyul 1983; *Quinço Portuqaliyaya qarşı*, 10 iyul 1984; və *Buxolts Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 6 may 1981.

¹⁵⁰ *Tsimmerman və Ştayner İsveçrəyə qarşı*, 13 iyul 1983, 29-cu bənd.

¹⁵¹ Misal üçün *bax: Milazi İtaliyaya qarşı*, 25 iyun 1987, 19-cu bənd; və “*Yunion Alimentaria Sanders S.A.*” *İspaniyaya qarşı*, 7 iyul 1989, 38-ci bənd.

¹⁵² *Quinço Portuqaliyaya qarşı*, 10 iyul 1984.

Ərizəçinin məruz qala biləcəyi risklər

“Ağlabatan müddət” haqqında təminatla əməl edilib-edilməməsinə qiymət verilməyən ərizəçinin məruz qala biləcəyi risk əməli nəzərə alındığına görə cinayət işləri üzrə məhkəmə araşdırmalarının, xüsusən təqsirləndirilən şəxs ibtidai həbsdə olduğu hallarda, mülki işlərlə müqayisədə daha tez həyata keçiriləcəyinə ümid bəslənilir. 6-cı maddədə nəzərdə tutulan “ağlabatan müddət” haqqında tələb 5-ci maddənin 3-cü bəndindəki “ağlabatan müddət” tələbi ilə sıx əlaqədardır.¹⁵³ Məhkəmə izah etdi ki, məhkəmə prosesi əsassız olaraq uzadılsa, ibtidai həbs qanuniliyini itirərək qanunsuz ola bilər. Həbsin müddəti ağlabatan müddət həddini aşsasa, o, 5-ci maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan məqsəddə uyğun olan həbs sayıla bilməz. Məhkəmə bir neçə işdə, o cümlədən son dövrün işlərindən olan Yablonski Polşaya qarşı məhkəmə işində¹⁵⁴ şəxsin ibtidai həbsinə sanksiya verərkən məhkəmə araşdırmasına qədər həbsin davam etdiyi müddətlə bağlı hakimin tətbiq etməli olduğu prinsipləri müəyyən etdi. Şəxsin hüquq po-

zuntusu törətməsi barədə faktların obyektiv yoxlanılmasına əsaslanan əsaslı şübhə bütün hallarda 5-ci maddənin 1 c bəndində və 3-cü bəndində nəzərdə tutulan həbsin zəruri elementidir. Lakin özlüyündə bu şübhə, hətta şəxs hadisə yerində yaxalandıqda belə, ibtidai həbsə haqq qazandırmaq üçün kifayət deyil. Əks halda 6-cı maddənin 2-ci bəndi pozulmuş olardı (təqsirsizlik prezumpsiyası ilə bağlı aşağıya bax). Məhkəməyə qədər azadlıqdan məhrum edilməyə haqq qazandıran, obyektiv şəkildə yoxlanılmış səbəblər, məsələn, şəxsin gizlənməyə, yaxud şahidlərə təzyiq göstərəcəyi və ya sübutların təqdim edilməsinə mane olacağı kimi səbəblər də göstərilməlidir. 5-ci maddənin 3-cü bəndində nəzərdə tutulan təminatlarla əməl edilməsinin müntəzəm yoxlanılması həbsin müddətinin uzadılmasına sanksiya verən hakimin hər bir halda azadlıqdan məhrum edilməyə haqq qazandıran aktual və yetərli səbəblərin qalmaqda davam etdiyinə əmin olmasını tələb edir. Şəxsin həbsə alındığı zaman həmin səbəblərin mövcud olması, habelə işin hələ məhkəməyə verilmək üçün hazır olmaması və yubanmanın əsaslı olması kimi səbəblər hakimi qane etməməlidir.

¹⁵³ 5-ci maddənin 3-cü bəndinin müvafiq hissəsində nəzərdə tutulur ki: *“Bu maddənin 1 bəndinin “j” alt bəndinə müvafiq olaraq tutulmuş və ya həbsə alınmış hər kəs dərhal hakimin və ya qanunla məhkəmə hakimiyyətini həyata keçirmək səlahiyyəti verilmiş vəzifəli şəxsin yanına gətirilir və ağlabatan müddət ərzində məhkəmə araşdırması və ya məhkəməyə qədər azad edilmək hüququna malikdir”*.

¹⁵⁴ *Yablonski Polşaya qarşı*, 21 dekabr 2000.

Əlbəttə, aydın məsələdir ki, hakim gecikdirmələrin müddətini əgəlabatan hesab etmirsə, həbs avtomatik olaraq qanunsuz həbsə çevrilir və belə olan halda məhbus azad edilməlidir. İstənilən halda həbsin müddətini uzatmaq üçün hakimlər həbsdən az ağır olan və ittihamçının hər hansı narahatlıqlarını qane edə bilən digər alternativ tədbirin (məsələn, hərəkət etmək azadlığını məhdudlaşdıran tədbirin) olmadığına əmin olmalıdırlar. Yablonski Polşaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçinin davranışı məhkəmə araşdırmasının uzanmasına şərait yaratsa da, o, bütün gecikdirmə müddətlərinə görə, yəni dövlət orqanlarının məsuliyyət daşdığı gecikdirilmələrə görə (beş ildən artıq) cavabdeh deyil. Bu işdə həm 5-ci, həm də 6-cı maddə pozulmuşdu.

Mülki proseslərlə bağlı 6-cı maddədə nəzərdə tutulan “əgəlabatan müddət” tələbinə gəldikdə, belə proseslərdə də, xüsusən onlar ərizəçi üçün həlledici əhəmiyyət daşıyarsa, xüsusi xarakterə malikdirsə və ya məhkəmə qərarını sonradan ləğv etmək mümkün deyilsə, dövlət orqanlarının cəld hərəkət etməsi tələb oluna bilər.¹⁵⁵ Aşağıdakılar bu məsələyə aid bəzi nümunələrdir:

nələridir:

- *Uşaqlar üzərində qəyyumluqla bağlı işlər.*

Hokkanen Finlandiyaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki, “...qəyyumluq barəsindəki işlərə təcili qaydada baxılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir”.¹⁵⁶ *İqnakkolo-Zennide Rumıniyaya qarşı* məhkəmə işində¹⁵⁷ Məhkəmə vurğuladı ki, uşaqlara aid qərarlar yubadılmadan qəbul edilməlidir.

- *Əmək mübahisələri.*

Obermayer Avstriyaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki:

“...işəgötürən tərəfindən vəzifələrinin icrasından hüquqa zidd olaraq kənar edildiyini düşünən işçi bu qərarın qanunsuz olduğu barədə məhkəmə qərarının dərhal çıxarılmasında şəxsən maraqlıdır”.¹⁵⁸

- *Xəsarətlə bağlı işlər.*

Silva Pontes Portuqaliyaya qarşı məhkəmə işində¹⁵⁹ Məhkəmə bildirdi ki, ərizəçi yol-nəqliyyat qəzası ilə bağlı aldığı ciddi xəsarətlə bağlı kompensasiya ödənilməsinə tələb edərsə, belə iş xüsusi cəldliklə baxılmalıdır.

¹⁵⁵ *H Birləşmiş Krallığa qarşı*, 8 iyul 1988, 85-ci bənd.

¹⁵⁶ *Hokkanen Finlandiyaya qarşı*, 23 sentyabr 1994, 72-ci bənd.

¹⁵⁷ *İqnakkolo-Zenide Rumıniyaya qarşı*, 25 yanvar 2000.

¹⁵⁸ *Obermayer Avstriyaya qarşı*, 28 iyun 1990, 72-ci bənd.

¹⁵⁹ *Silva Pontes Portuqaliyaya qarşı*, 23 mart 1994, 39-cu bənd.

• *Təcili qaydada baxılması tələb olunan digər işlər.*

X Fransaya qarşı məhkəmə işində¹⁶⁰ ərizəçi qanköçürmə nəticəsində immun çatışmazlığı virusuna (HİV) yoluxmuş və kompensasiya ödənilməsi barədə dövlətə qarşı iddia qaldırmışdı. Məhkəmə ərizəçinin sağlamlıq durumunu və ömrünün sonuna az qaldığını nəzərə alaraq, iki il davam etmiş məhkəmə araşdırmasını həddən artıq uzun hesab etdi. Dövlətdaxili məhkəmələr araşdırmanı sürətləndirmək üçün səlahiyyətlərindən istifadə etməmişdilər. *A və başqaları Danimarkaya qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə qərara aldı ki, “səlahiyyətli inzibati və məhkəmə orqanları 6-cı maddənin 1-ci bəndinə əsasən və bu növ hüquqi mübahisələrə dair məhkəmə presedentlərinə uyğun olaraq müstəsna cəldliklə hərəkət etməyə borclu idilər”.¹⁶¹

Məhkəmənin: 1) müstəqil və 2) qərəzsiz olması üçün nə tələb olunur?

¹⁶⁰ *X Fransaya qarşı*, 23 mart 1991, 47-49-cu bəndlər.

¹⁶¹ *A və başqaları Danimarkaya qarşı*, 8 fevral 1996, 78-ci bənd.

6-cı maddədə deyilir ki, hər kəs onun işinin qanun əsasında yaradılmış müstəqil və qərəzsiz məhkəmə vasitəsilə araşdırılması hüququna malikdir. Bu iki tələb – müstəqillik və qərəzsizlik tələbi – bir-biri ilə sıx əlaqədardır, buna görə də Məhkəmə çox vaxt onları birlikdə nəzərdən keçirir.

Müstəqillik

Adətən məhkəmələr müstəqil hesab edilirlər və qeyri-məhkəmə orqanlarının qərarlarını araşdırmaq üçün hakimlərə müraciət edilən hallar istisna olmaqla, məhkəmənin müstəqil olub-olmadığı barədə dövlətdaxili hakimlər tərəfindən qərar qəbul edilməsinə nadir hallarda ehtiyac yaranır. Mülki-hüquqi xarakterli və ya cinayət ittihamı ilə bağlı olan məsələlərə baxmaq funksiyası qeyri-məhkəmə orqanlarının üzərinə qoyulan hallarda onlar müstəqillik və qərəzsizlik prinsipləri əsasında hərəkət etməlidirlər.

Məhkəmə orqanının müstəqil olub-olmadığını müəyyən edərkən Avropa Məhkəməsi aşağıdakı amilləri nəzərə alır:

- onun üzvlərinin təyin edilməsi üsulu-
nu;
- onların vəzifədə qalma müddətini;
- kənar təzyiqlərə qarşı təminatların
mövcudluğunu və
- həmin orqanın zahiri müstəqillik əla-
mətlərinə malik olub-olmadığını.¹⁶²

Məhkəmə qərara aldı ki, məhkəmə or-
qanı nə icra hakimiyyətindən, nə də tərəf-
lərdən asılı olmamalıdır.¹⁶³

Məhkəmənin tərkibi və üzvlərinin təyin edilməsi

Məhkəmə qərara aldı ki, məhkəmə or-
qanında hakimlərin və ya hüquq ixtisasına
malik digər üzvlərin olması müstəqilliyin
ciddi göstəricisidir.¹⁶⁴

Şramek Avstriyaya qarşı məhkəmə
işində¹⁶⁵ Məhkəmə hesab etdi ki, nəzər-
dən keçirilən orqan (Daşınmaz əmlakla
əqdlər üzrə regional orqan) müstəqil de-
yildi. Hökumət araşdırmanın tərəflərindən
biri idi, Hökumətin nümayəndəsi isə məh-
kəmədə məruzəçi qismində çıxış edən
şəxsin rəisi idi.

Məhkəmə üzvlərinin icra hakimiyyəti
tərəfindən təyin edilməsi faktı özlüyündə
Konvensiyanın pozulması demək de-
yil.¹⁶⁶ 6-cı maddənin pozulduğunu sübuta
yetirmək üçün ərizəçi nümayiş etdirməli-
dir ki, məhkəmə orqanı üzvlərinin təyin
edilməsi proseduru qanəedici deyil və ya
işin araşdırılması üçün xüsusi orqanın ya-
radılması işin nəticələrinə təsir göstərmək
niyyətindən irəli gəlib.¹⁶⁷

Bundan başqa, məhkəmə orqanının
üzvləri kifayət qədər uzun müddətə təyin
edilsə, buna həmin orqanın müstəqilliyi-
nin təminatı kimi baxılır. *Le Kompt Belçi-
kaya qarşı* məhkəmə işində¹⁶⁸ hesab edil-
di ki, Apellyasiya Şurası üzvlərinin altı il-
lik müddətində vəzifədə qalmaları həmin
orqanın müstəqilliyinə təminat verir.
Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı
məhkəmə işində¹⁶⁹ həbsxananın Müsafir-
lər Şurasının üzvləri üç il müddətinə seçi-
lirdi. Bu müddət müstəqillik üçün az he-
sab edilsə də, etiraf edildi ki, bu vəzifələr
ödənişsiz idi və həmin vəzifələrdə çalış-
maq üçün könüllüləri tapmaq çətin idi.
Buna görə də hesab edildi ki, müddətin
azlığı 6-cı maddəni pozmayıb.

¹⁶² Misal üçün *bax: Kempbell və
Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 iyun
1984, 78-ci bənd.

¹⁶³ *Ringeyzen Avstriyaya qarşı*,
16 iyul 1971, 95-ci bənd.

¹⁶⁴ *Le Kompt Belçikaya qarşı*, 23
iyun 1981, 57-ci bənd.

¹⁶⁵ *Şramek Avstriyaya qarşı*, 22
oktyabr 1984.

¹⁶⁶ *Kempbell və Fell Birləşmiş
Krallığa qarşı*, 28 iyun 1984, 79-cu
bənd.

¹⁶⁷ *Zand Avstriyaya qarşı*, 15 DR
70, 77-ci bənd.

¹⁶⁸ *Le Kompt, Van Leven və De
Meyer Belçikaya qarşı*, 23 iyun 1981.

¹⁶⁹ *Kempbell və Fell Birləşmiş
Krallığa qarşı*, 28 iyun 1984, 80-ci
bənd.

Prinsipcə, 6-cı maddədəki təminatlara hərbi məhkəmələr tərəfindən əməl edilməməsi üçün hər hansı əsas olmasa da, Məhkəmə hərbi tribunallarla bağlı bir sıra pozuntular aşkar edib. Milli təhlükəsizliyə qarşı hüquq pozuntuları ilə bağlı mülki şəxslərin məhkəmə araşdırması keçirildikdə dövlət təhlükəsizlik məhkəmələrinin tərkibində hərbi hakimlərin olması 6-cı maddənin pozuntusu hesab edildi, çünki hakimlər hərbi intizama tabe olan şəxslər idi.¹⁷⁰ Barəsində Məhkəmənin qərar çıxardığı bir neçə iş Konvensiyada cinayət əməli sayılan hüquq pozuntularına görə hərbi qulluqçuların işinə hərbi məhkəmələr tərəfindən baxılması ilə bağlı idi. *Qrivs Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işində¹⁷¹ Böyük Palata müəyyən etdi ki, Britaniyanın hərbi dəniz qüvvələrindəki məhkəmə sistemi 6-cı maddəni pozur, çünki bu məhkəmələrin hər birinin sədri konkret hallar (*ad hoc*) üçün təyin edilir və hərbi dənizçilərin müdafiəçisi qismində hakim-vəkillər çıxış edir. Eyni zamanda, *Kuper Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işində¹⁷² Böyük Palata müəyyən etdi ki, ordunun hərbi məhkəmələrində mülki hakim-vəkillərin və daimi sədrin olması 6-cı mad-

dəyə əməl edilməsi üçün yetərli təminat deyil. Xüsusən ona görə ki, tribunalın hərbi üzvləri tərəfindən qəbul edilən qərarlara yuxarı hərbiçilər tərəfindən nəzarət və edilmir və qiymət verilmirdi.

Müstəqilliyin zahiri əlamətləri

Müstəqilliyin zahiri əlamətləri barədə şübhələr müəyyən dərəcədə obyektiv əsaslara malik ola bilər. *Belilos İsveçrəyə qarşı* məhkəmə işində¹⁷³ bəzi xırda hüquq pozuntularının araşdırılması ilə məşğul olan yerli “Polis Komissiyası” yeganə üzvdən – işlərə şəxsən baxan polis əməkdaşından ibarət idi. Onun hər hansı göstərişlərə tabe olmamasına, vəzifəsinin icrasına başlayarkən and içməsinə və vəzifəsindən azad edilə bilməməsinə baxmayaraq o, bu vəzifəsindən əlavə polis departamentinə qayıdaraq oradakı vəzifələrini də icra etməli idi. Onu öz rəhbərliyinə tabe olan və öz həmkarlarına sayqı duyan polis əməkdaşı hesab etmək olardı, bu işə məhkəmə orqanına qarşı inam hissində xələl gətirə bilərdi. Beləliklə, Polis Komissiyasının müstəqilliyi və təşkilati qərəzsizliyi

¹⁷⁰ Misal üçün bax : *İnsal Türkiyəyə qarşı*, 9 iyun 1998.

¹⁷¹ *Qrivs Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 dekabr 2003.

¹⁷² *Kuper Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 dekabr 2003.

¹⁷³ *Belilos İsveçrəyə qarşı*, 29 aprel 1988, 66-67-ci bəndlər.

barəsində əsaslı şübhələr vardı və bu, 6-cı maddənin 1-ci bəndinin tələblərinə cavab vermirdi. *Prokola Lüksemburqa qarşı* məhkəmə işində¹⁷⁴ eyni hakimlər eyni işdə həm məsləhətçi, həm də hakim rolunda çıxış edirdilər. *Makqonnell Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işində¹⁷⁵ hakim inşaat işlərinin planlaşdırılmasına qarşı şikayətlə bağlı işdə həm sədrlik edir, həm də şəhərsalmanın planlaşdırılması ilə bağlı parlament debatlarında iştirak edirdi. Hər iki işdə 6-cı maddənin pozulduğu müəyyən edildi. Əksinə, *Kleyn Niderlanda qarşı* məhkəmə işində¹⁷⁶ analoji situasiya 6-cı maddənin pozuntusu sayılmadı və belə bir zəif əsas gətirildi ki, iki prosedurdə (məsləhətçi və hakim qismində) iştirak etməmiş hakimlərin məsləhətçi funksiyası konkret iş üzrə hakim qismində qərar çıxarma funksiyasından daha geniş idi (həmçinin aşağıda “Qərəzsizlik” bölməsinə bax).

Digər orqanlara tabe olma

Məhkəmə qeyri-məhkəmə orqanları tərəfindən dəyişdirilməsinə yol verilməyən məcburi qərarlar qəbul etmək səla-

hiyyətinə malik olmalıdır.¹⁷⁷ Hərbi məhkəmələr və digər hərbi intizam orqanları bu tələbə cavab vermədikdə 6-cı maddə pozulmuş olur. İcra hakimiyyəti orqanları məhkəmə orqanının üzvləri üçün onların vəzifələrinin icrası barədə ümumi direktivlər qəbul edə bilərlər, lakin bu direktivlər işləri necə həll etmək barədə təlimatlar kimi qəbul edilməməlidir.¹⁷⁸

Qərəzsizlik

Pyersak Belçikaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə qərara aldı ki:

adətən qərəzsizlik mənfi və ya qərəzli münasibətin olmadığını bildirsə də, qərəzsizliyin olması, yaxud əksinə, olmaması Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq müxtəlif üsullarla yoxlanıla bilər. Bu baxımdan konkret işdə konkret hakimin şəxsi mülahizələrini əks etdirən subyektiv yanaşma ilə qərəzsizlik məsələsində hər hansı şübhələri aradan qaldırmaq üçün yetərli təminatların olub-olmadığını müəyyən edən obyektiv yanaşma arasında fərq qoymaq olar.¹⁷⁹

Subyektiv qərəzsizliyin müəyyən edil-

¹⁷⁴ *Prokola Lüksemburqa qarşı*, 28 sentyabr 1995.

¹⁷⁵ *Makqonnell Birləşmiş Krallığa qarşı*, 8 fevral 2000.

¹⁷⁶ *Kleyn Niderlanda qarşı*, 6 may 2003.

¹⁷⁷ *Van de Hurk Niderlanda qarşı*, 8 aprel 1994; və *Findley Birləşmiş Krallığa qarşı*, 25 fevral 1908, 77-ci bənd.

¹⁷⁸ *Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 iyun 1984, 79-cu bənd; “*Sovtransavto Holdings*” *Ukraynaya qarşı*, 25 iyul 2002.

¹⁷⁹ *Pyersak Belçikaya qarşı*, 1 oktyabr 1982, 30-cu bənd.

məsi üçün Məhkəmə faktiki qərəzsizliyin sübutlarını tələb edir. Vəzifəyə qanuna uyğun olaraq təyin edilmiş hakimin şəxsi qərəzsizliyi, bunun əksi sübut edilməyə qədər, şübhə doğurmur.¹⁸⁰

Bu, çox güclü prezumpsiyadır, çünki təcrübədə şəxsi qərəzliliyin olmasını sübut etmək kifayət qədər çətinidir. Belə şikayətlər Strasburqa tez-tez göndərilə də hələ onlardan heç biri uğurla nəticələnməyib. Lavents Latviyaya qarşı məhkəmə işində¹⁸¹ Məhkəmə sədrlik edən hakimin məhkəmə araşdırması başa çatmamış işlə bağlı mətbuata şərhlər verməsini tənqid etdi. Hakim ərizəçi barəsində ittiham hökmünün çıxarılmasının və ya ona qismən bəraət verilməsinin mümkünlüyünü bildirmiş, amma tam bəraət ehtimalını istisna etmişdi, bununla da o, qərəzsizlik tələbini pozmuşdu.

Obyektiv qərəzsizlik testinə gəldikdə, Fey Avstriyaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki:

obyektivlik testinə əsasən müəyyən edilməlidir ki, hakimin şəxsi davranışından əlavə, onun qərəzsizliyini şübhə altına ala bilən təkzibedilməz faktlar mövcuddurmu? Bu baxımdan hətta zahiri əlamətlər də

müəyyən əhəmiyyətə malik ola bilər. Demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrə qarşı ictimaiyyətin və ilk növbədə cinayət proseslərində təqsirləndirilən şəxslərin inamı vacib məsələdir. Bu, o deməkdir ki, baxılan işdə konkret hakimin qərəzsizliyinə şübhənin olub-olmadığını müəyyən edərkən təqsirləndirilən şəxsin rəyi həlledici olmasa da, mühüm rol oynayır. Burada həlledici amil həmin şübhənin nə dərəcədə obyektiv əsasla malik olmasıdır.¹⁸²

Məhkəmə aydınlıq gətirdi ki, qərəzsizliyindən şübhələnmək üçün qanuni əsasın olduğu istənilən hakim məhkəmənin tərkibindən çıxarılmalıdır.¹⁸³ Məhkəmə bu prinsipi Siquardsson İslandiya qarşı məhkəmə işində¹⁸⁴

bir daha təkrar etdi. Ərizəçinin banka qarşı məhkəmə işinə baxan hakimlərdən birinin həmin bankla maliyyə əlaqələri vardı. Tərəflərdən biri üçün əlverişli olan bu vəziyyət Məhkəmənin belə nəticə çıxarmasına səbəb oldu ki, faktiki tərəfkeşliyə dair hər hansı mülahizələr mövcud olmasa da, obyektiv qərəzsizliyin olmadığı barədə ərizəçinin şikayətləri əsaslı idi və bu işdə 6-cı maddə pozulmuşdu.

180 *Hauschildt Danimarkaya qarşı*, 24 may 1984, 47-ci bənd.

181 *Lavents Latviyaya qarşı*, 28 noyabr 2002.

182 *Fey Avstriyaya qarşı*, 24 fevral 1993, 30-cu bənd.

183 *Pyersak Belçikaya qarşı*, 30-cu bənd; *Nortyerin işi*, 33-cü bənd; *Haushildtin işi*, 48-ci bənd.

184 *Siquardsson İslandiya qarşı*, 10 iyul 2003.

Kleyn və başqaları Niderlanda qarşı məhkəmə işində¹⁸⁵

Məhkəmə həm məsləhətçi, həm də məhkəmə funksiyalarını yerinə yetirən Dövlət Şurasının səlahiyyəti ilə bağlı şikayəti araşdırdı. Bu konkret işdə heç bir pozuntu aşkar edilmədi, çünki Şuranın məsləhətçi rolu “Nəqliyyat infrastrukturunun planlaşdırılması haqqında” Qanun Layihəsi ilə bağlı idi. Ərizəçinin məhkəmə prosesi isə “marşrut məsələsinin həlli” ilə bağlı idi; Məhkəmə bunları “eyni” iş və ya “eyni” qərar hesab etmədi.

Salov Ukraynaya qarşı məhkəmə işi¹⁸⁶ ərizəçiyə qarşı cinayət işi ilə əlaqədar idi, bu işdə Məhkəmə prokurorluğun protestinin və ərizəçinin işinin yenidən baxılmağa göndərilməsinə dair qərarın kökündə duran daha geniş hüquqi və maliyyə məsələlərini araşdırdı. Bu zaman Məhkəmə digər məsələlərlə yanaşı qeyd etdi ki, Konstitusiyaya Məhkəməsinin 1999-cu il tarixli qərarı məhkəmə sisteminə dövlət büdcəsi vəsaitlərini kəskin şəkildə azaltmış Nazirlər Kabinetinin hərəkətinin Konstitusiyaya zidd olduğunu müəyyən edib, belə ki, bu hərəkət məhkəmələri

maliyyə çətinliklərinə məruz qoymuş və vətəndaşların hüquqlarının məhkəmə vasitəsilə qorunmasına xələl gətirmişdi. Avropa Məhkəməsi həmçinin qeyd etdi ki, Ukrayna Hakimlər Şurası 2000-ci ildə qəbul etdiyi qətnamə ilə məhkəmə işçilərinin məvaciblərinin azaldılması barədə Nazirlər Kabinetinin qərarını məhkəmə hakimiyyətinin müstəqilliyinə zidd hesab edib. Bu faktları, habelə məhkəmələrin təşkilati strukturunu (xüsusən regional məhkəmənin rəyasət heyəti ilə rayon məhkəməsi arasındakı münasibəti) nəzərə alaraq, Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, hakimlərin qərəzsizliyi ilə bağlı ərizəçinin şübhələrinin obyektiv əsası vardı.

Milli qanunvericilikdə məhkəmə araşdırmasının qərəzsizliyini təmin edən prosedurların mövcudluğu da əhəmiyyət daşıyır. Məhkəmə araşdırmasının qərəzliliyinə proses iştirakçılarının etiraz etməsinə imkan verən mexanizmlərin mövcudluğunun zəruriliyi barədə müddəa Konvensiyada birbaşa nəzərdə tutulmasa da, həmin mexanizmlər olmadıqda 6-cı maddənin pozulması ehtimalı böyük olur. Əgər təqsirləndirilən şəxs və ya cavabdeh qərəz-

¹⁸⁵ *Kleyn və başqaları Niderlanda qarşı*, 6 may 2003. Həmçinin bax: *Prokola Lüksemburqa qarşı*, 29 sentyabr 1995; və *Makqonnell Birləşmiş Krallığa qarşı*, 8 fevral 2000.

¹⁸⁶ *Salov Ukraynaya qarşı*, 6 sentyabr 2005.

sizlik məsələsini qaldırırsa, onun şübhələri “açıq-aşkar əsassız deyilsə”, qaldırılan məsələ araşdırılmalıdır.¹⁸⁷

Çox vaxt Strasburq orqanlarında bu məsələ irqçilik təzahürləri ilə bağlı qaldırılıb. Aşağıdakı işlərdə əksini tapan prinsiplər mənfi və ya qərəzli münasibətin digər təzahür formalarına da eynilə tətbiq edilir.

Remli Fransaya qarşı məhkəmə işində¹⁸⁸ andlı iclasçılardan birinin söylədiyi: “Üstəlik, mən irqçiyəm” sözlərini üçüncü şəxs eşitmişdi. Dövlətdaxili məhkəmə qərara aldı ki, məhkəmə iclası zalından kənardə baş verən faktlar işə əlavə edilməsin. Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, milli məhkəmə sözügedən məhkəmə araşdırmasının qərəzsizliyini lazımı qaydada yoxlamamış və bununla da ərizəçini vəziyyəti düzəltmək imkanından məhrum etmişdi, bu işə Konvensiyanın tələblərinə ziddir. Buna görə də Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

Dövlətdaxili məhkəmə qərəzlilik barədə iddianı lazımı qaydada araşdırıbsa və sözügedən məhkəmə araşdırmasının ədalətli olduğu qənaətinə gəlibsə, Avropa Məhkəməsi bu qənaəti şübhə altına alma-

ğa meyl göstərmir. Qreqori Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində¹⁸⁹ andlı iclasçılardan kimsə hakimə belə yazılı qeyd göndərmişdi: “Andlılar irqçi əhval-ruhiyyə nümayiş etdirirlər. Üzvlərdən biri andlılar məhkəməsinin tərkibindən çıxmalıdır”. Hakim yazılı qeydi ittiham və müdafiə tərəflərinin nümayəndələrinə göstərdi. Eləcə də o, andlı iclasçılara belə bir xəbərdarlıqla müraciət etdi ki, hər cür qərəzli fikirləri kənara qoyub, işə yalnız sübutlar əsasında baxsınlar. Avropa Məhkəməsi bunu 6-cı maddənin məqsədləri üçün yetərli hesab etdi. O, belə bir məsələni önəmli hesab etdi ki, müdafiəçi andlıların geri çağırılmasını tələb etməmişdi. Eləcə də açıq dinləmələr zamanı onlara araşdırmanı davam etdirmək və yalnız sübutlar əsasında qərar çıxarmaq iqtidarında olub-olmadıqları barədə sualla müraciət etməmişdi. İşə baxan hakim fikrini aydın, ətraflı və inandırıcı şəkildə ifadə edərək andlıları “hər cür qərəzli fikirləri” kənara qoymağa çağırmışdı. Sonra Məhkəmə bu işi Remli Fransaya qarşı məhkəmə işi ilə müqayisə edərək bildirdi ki:

¹⁸⁷ *Remli Fransaya qarşı*, 30 mart 1996.

¹⁸⁸ *Remli Fransaya qarşı*, 30 mart 1996.

¹⁸⁹ *Qreqori Birləşmiş Krallığa qarşı*, 25 fevral 1997.

Həmin işdə məhkəmə araşdırmasını aparan hakimlər kiminsə eşitdiyi sözlərə, yəni andlılardan birinin (onun şəxsiyyətini müəyyən etmək olardı) irqçi olduğu barədə şəxsən söylədiyi sözlərə lazımi reaksiya verməmişdilər. Bu işdə isə hakim andlıların irqçilikdə ittiham edilməsi ilə üzləşmişdi və bu ittihamlar qeyri-müəyyən və qeyri-dəqiq olsa da, onları əsassız adlandırmaq olmazdı. Belə vəziyyətdə o, Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 1-ci bəndinin mənası çərçivəsində məhkəmənin qərəzsiz orqan kimi yaradıldığını təsdiq edən zəruri tədbirləri gördü və bu barədə istənilən şübhələri dağıtmaq üçün yetərli təminatlar təklif etdi.¹⁹⁰

Lakin sonradan baxılmış Sander Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində Məhkəmə hesab etdi ki, hakim andlı iclasçılar arasında irqçiliyin analoji təzahürlərinə lazımi reaksiya vermədiyinə görə 6-cı maddədə pozulmuşdu. Məhkəmə bildirdi ki:

...hakim andlı iclasçıları qərəzli fikirlərini bir kənara atmağa və işi araşdırarkən yalnız sübutlara əsaslanmağa inandırmaq üçün zəif cəhdlər etməkdənsə daha qətiyyətlə reaksiya verməli idi. Bunu et-

məməklə hakim məhkəmənin qərəzsizliyi barədə obyektiv əsaslara söykənən və ya qanuni olan istənilən şübhələri aradan qaldıra biləcək yetərli təminatlar vermədi. Bundan belə nəticə çıxır ki, ərizəçini təqsirkar hesab etmiş məhkəmə obyektiv nöqtəyi-nəzərdən qərəzsiz deyildi.¹⁹¹

Hakimlərin fərqli rolları

Qərəzsizliyə aid presedentlərin xeyli hissəsi hakim tərəfindən müxtəlif prosesual funksiyaların yerinə yetirilməsi ilə bağlıdır. Pyersak Belçikaya qarşı məhkəmə işində¹⁹² ərizəçinin işinə baxan hakim əvvəllər ərizəçinin işi üzrə araşdırma aparan və sonra ona qarşı cinayət təqibinə başlayan şöbədə işləmişdi. Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

Haushildt Danimarkaya qarşı məhkəmə işində¹⁹³ Məhkəmə pozuntu baş verdiyini müəyyən etdi, çünki məhkəmə araşdırmasına sədrlik edən hakim öncə ərizəçinin ibtidai həbsi barədə qərar qəbul etmiş hakim idi. Bu, xüsusi xarakterli hal idi, belə ki, ibtidai həbsdə saxlanma müddətinin uzadılması barədə 9 dəfə qərar çıxarmaqla hakim

¹⁹⁰ *Qreqori Birləşmiş Krallığa qarşı*, 25 fevral 1997, 49-cu bənd.

¹⁹¹ *Sander Birləşmiş Krallığa qarşı*, 9 may 2000.

¹⁹² *Pyersak Belçikaya qarşı*, 1 oktyabr 1982.

¹⁹³ *Haushildt Danimarkaya qarşı*, 24 may 1984.

ərizəçinin təqsiri barədə “olduqca ciddi şübhələrin” olduğunu qeyd etmişdi. Məhkəmə hesab etdi ki, işin mahiyyəti üzrə qəbul edilən qərarla ibtidai həbs barəsində qəbul edilən qərar arasında fərq az idi və ərizəçinin narahatlığının obyektiv əsasları vardı.

Digər bir nümunə Ferrantelli və Santancelo İtaliyaya qarşı məhkəmə işidir;¹⁹⁴ apellyasiya məhkəməsində sədrlik edən hakimin təqsirləndirilən şəxslər barəsində əvvəlki ittiham hökmünün çıxarılmasında iştirak etmiş olduğu bu işdə Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Həmin hökmdə ərizəçilər barəsində və onların işdə iştirakı barəsində çoxlu mülahizələr vardı. Bundan başqa, ərizəçiləri təqsirli hesab etmiş apellyasiya məhkəməsinin qərarında təqsirləndirilən ərizəçilər barəsində əvvəlki hökmün bir çox yerlərindən sitatlar gətirilirdi. Məhkəmə hesab etdi ki, bu hallar apellyasiya məhkəməsinin qərəzsizliyindən ehtiyat edən ərizəçilərin narahatlığının obyektiv əsaslarına söykəndiyi qənaətinə gəlmək üçün kifayətdir.

Oberşlik Avstriyaya qarşı (№1) məhkəmə işi¹⁹⁵ birinci instansiya məhkəməsi tə-

rəfindən qərarın qəbulunda iştirak etmiş üç hakimin apellyasiya məhkəməsindəki araşdırmada iştirakı ilə bağlı idi. Avropa Məhkəməsi bunu qərəzsiz məhkəmə araşdırması hüququnun pozuntusu hesab etdi.

De Haan Niderlanda qarşı məhkəmə işində¹⁹⁶ apellyasiya məhkəməsindəki araşdırmada sədrlik edən hakim özünün də iştirakı ilə qəbul edilmiş qərardan verilən etiraz barəsində qərar çıxarmalı idi. Məhkəmə hesab etdi ki, ərizəçi sədrlik edən hakimin obyektiv qərəzsizliyə malik olmamasından ehtiyat etməkdə haqlı idi və Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

İsveçrəyə qarşı qaldırılmış son dövrlərə aid məhkəmə işində¹⁹⁷ Məhkəmə 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu müəyyən etdi; həmin işdə beş hakimdən ibarət tərkibdə dövlətdaxili məhkəmə ərizəçinin işinə baxmışdı. Onlardan ikisi ərizəçi tərəfindən qaldırılan ayrı-ayrı məhkəmə işlərində digər tərəfin hüquqi nümayəndəsi qismində çıxış edən yarımştat hakimlər idi. Məhkəmə qeyd etdi ki, yarımştat hakimlər tərəfindən həyata keçirilən ədalət mühakiməsi haqqındakı qanunvericilik və praktika ümumiyyətlə 6-cı maddəyə uyğun sayıla bilər və bu işdə həlle-

¹⁹⁴ *Ferrantelli və Santancelo İtaliyaya qarşı*, 7 avqust 1996.

¹⁹⁵ *Oberşlik Avstriyaya qarşı (№1)*, 23 may 1991.

¹⁹⁶ *De Haan Niderlanda qarşı*, 26 avqust 1997.

¹⁹⁷ *Vettştayn İsveçrəyə qarşı*, 21 dekabr 2000.

dici əhəmiyyət daşıyan məsələ iş üzrə məhkəmə araşdırmasının necə həyata keçirilməsindən ibarət idi. Ərizəçinin işində hakimlik edən həmin iki hüquqşünasın hüquqi nümayəndə qismində çıxış etdikləri proseslərlə ərizəçinin işi arasında maddi hüquqi əlaqə olmasa da, vaxt baxımından onlar faktiki olaraq üst-üstə düşürdü. Buna görə də ərizəçinin ehtiyat etmək üçün əsası vardı ki, sözügedən hakim ona əks tərəf kimi baxacaqdır və belə vəziyyət hakimin işə zəruri qərəzsizliklə yanaşmayacağı barədə qanuni narahatlıqlar doğurur. Kurianu Kiprə qarşı məhkəmə işində¹⁹⁸ Böyük Palata müəyyən etdi ki, ərizəçinin davranışının məhkəməyə qarşı hörmətsizlik olduğunu elan etmiş hakimlərin bu ittihamı irəli sürdükdən sonra həmin ittihamla bağlı işə özlərinin baxması 6-cı maddənin 1-ci bəndini pozub. Onların qərarına Ali Məhkəmə tərəfindən yenidən baxılması bu qüsuru düzəltməyib.

Məhkəmə araşdırmasına aparan hakimin əvvəlki mərhələlərdə ərizəçinin işinə baxması faktı 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulmuş sayılması üçün kifayət deyil. Bunun üçün hakimin iş üzrə materiallardan xəbərdar olması ilə yanaşı, yuxarıda

qeyd edilən işlərdə olduğu kimi xüsusi hallar tələb olunur.

Təkrar dinləmələr

Əgər apellyasiya şikayəti verildikdən sonra məhkəmə qərarı ləğv edilirsə və iş yeni qərarın qəbulu üçün birinci instansiya məhkəməsinə qaytarılırsa, belə halda 6-cı maddənin avtomatik pozuntusu baş vermir, çünki eyni məhkəmə orqanı eyni tərkibdə və ya başqa tərkibdə işə yenidən baxır.¹⁹⁹ Tomann İsveçrəyə qarşı məhkəmə işində²⁰⁰ ərizəçinin işinə öncə onu qiyabi olaraq məhkum etmiş məhkəmə tərəfindən təkrar baxılmışdı. Məhkəmə bunun 6-cı maddəni pozduğunu hesab etmədi, çünki hakimlər başa düşürdülər ki, birinci qərarı məhdud miqdarda sübutlar əsasında qəbul ediblər və işə sübutların hərtərəfli araşdırılması və çəkişmə prinsipi əsasında yenidən baxmışdılar.

Xüsusi məhkəmə orqanları

Mütəxəssisin texniki biliklərinin tələb olunduğu hallarda dinləmələrin xüsusi

¹⁹⁸ *Kurianu Kiprə qarşı*, 15 noyabr 2005.

⁹⁹ *Ringeyzen Avstriyaya qarşı*, 16 iyul 1971, 97-ci bənd.

²⁰⁰ *Tomann İsveçrəyə qarşı*, 10 iyun 1996.

məhkəmə orqanlarında keçirilməsi üçün tutarlı səbəblərin olduğunu Məhkəmə qəbul edir. Bu halda məhkəmə orqanının tərkibinə müvafiq sahədə, məsələn, tibbi intizam məhkəmələrindən söhbət gədirsə, tibb sahəsində praktiki fəaliyyət göstərən mütəxəssislər cəlb oluna bilər. Məhkəmə üzvləri ilə hər hansı tərəf arasında birbaşa əlaqə olduqda həmin məhkəmə üzvləri məhkəmənin tərkibindən çıxarılmalıdır. Məhkəmənin qərəzliliyinə dair əsaslı şübhələr yarandıqda məhkəmə heyətinin üzvləri arasında peşəkar hakimlərin olması və səsvermə prosesində peşəkar hakimin həlledici səsə malik olması yetərli olmaya bilər. Lanqborger İsveçə qarşı məhkəmə işi²⁰¹ Mənzil və İcarə Məsələlərinə dair İşlər üzrə Məhkəmədə həyata keçirilən dinləməyə aid idi. Məhkəmənin tərkibi iki peşəkar hakimdən və iki iclasçıdan ibarət idi, sonuncular Mülkiyyət Sahibləri Assosiasiyası və İcarə Assosiasiyası tərəfindən təyin edilmiş ekspert-məsləhətçilər idi. Məsləhətçilər ərizəçinin etiraz etdiyi maddənin qüvvədə saxlanmasına çalışan hər iki assosiasiya ilə sıx əlaqələrə malik idilər. Ərizəçi onların maraqlarının onun

öz maraqları ilə ziddiyyət təşkil etməsindən ehtiyat etməkdə haqlı idi, buna görə də məhkəmə sədrinin həlledici səs hüququna malik olması yetərli təminat deyildi.

Andlılar məhkəməsi

Yuxarıda qeyd edilən prinsiplər eynilə andlılar məhkəməsinə,²⁰² habelə hakimlərlə birgə məhkəmə iclaslarını aparan, lakin peşəkar hüquqşünas olmayan iclasçılardan ibarət məhkəmələrə²⁰³ də şamil olunur. Qərarların qəbulu zamanı peşəkar hüquqşünas olmayan iclasçıların səsləri hakimlərin səslərini üstələdikdə, birincilərin müstəqilliyi məsələsi ciddi araşdırılmalıdır.

Hüquqdan imtina

Məhkəmə ərizəçinin müstəqil və qərəzsiz məhkəmə araşdırması hüququndan hansı həddə qədər imtina etməsinə yol verildiyini göstərən dəqiq prinsipləri müəyyən etmədi. Hər halda Məhkəmə qeyd etdi ki, bu hüquqdan imtinaya yalnız ərizəçi-

²⁰¹ *Lanqborger İsveçə qarşı*, 22 iyun 1989.

²⁰² *Sander Birləşmiş Krallığa qarşı*, 9 may 2000.

²⁰³ *Lavents Litvaya qarşı*, 28 noyabr 2002.

lərin iradələrindən asılı olmayan minimal təminatların saxlanması şərtilə yol verilə bilər. Hüquqdan imtina aydın şəkildə ifadə edilməlidir. Tərəflər məhkəmə araşdırmasının qərəzsizliyini şübhə altına almaq hüququ barədə məlumatlandırılmalı, bu məsələni qaldırmalarına imkan yaradılmalı və məhkəmə tərkibinin onları qane edib- etmədiyini bildirmək imkanına malik olmalıdırlar. Sadəcə etirazın bildirilməsi hüquqdan imtina barədə nəticə çıxarmaq üçün kifayət deyil. Pfayfer və Plank Avstriyaya qarşı məhkəmə işində²⁰⁴ Məhkəmə qərara aldı ki, öncə eyni işin araşdırılması ilə məşğul olmuş və dinləmədə hakim qismində iştirak etmək hüququna malik olmayan iki məhkəmə üzvünün məhkəmə baxışında iştirakına etiraz edilməməsi hüquqdan imtina hesab edilə bilməz. Oberşlik (№1) Avstriyaya qarşı məhkəmə işində²⁰⁵ Məhkəmə qərara aldı ki, apellyasiya məhkəməsindəki dinləmələrdə sədrlik edən hakim ilkin mərhələdə işə baxılmasında iştirak etmişdi və Cinayət Prosesual Məcəlləsinə əsasən apellyasiya məhkəməsinin tərkibinə daxil olmaq hüququna malik deyildi. Ərizəçi məhkəmə tərkibində hə-

min hakimin olmasına etiraz etməmişdi, lakin eyni zamanda, o, digər iki hakimin də analoji səbəblərə görə məhkəmənin tərkibinə daxil olmaq hüququna malik olmadığından xəbərsiz idi. Məhkəmə hesab etdi ki, belə halda ərizəçinin öz işinə “qərəzsiz” məhkəmə tərəfindən baxılması hüquqdan imtina etdiyini düşünmək üçün əsas yoxdur.

“Qanun əsasında yaradılmış”

Məhkəmə orqanının qanunla nəzərdə tutulmuş olması barədə tələbə gəldikdə, Zand Avstriyaya qarşı məhkəmə işində Komissiya qərara aldı ki:

Məhkəmələrin “qanun əsasında yaradılmış” məhkəmələr olmasını tələb edən 6-cı maddənin 1-ci bəndinin predmeti və məqsədi ondan ibarətdir ki, demokratik cəmiyyətdə məhkəmələrin təşkili icra hakimiyyətindən asılı olmasın və parlamentin qəbul etdiyi qanunlarla tənzimlənsin. Amma bu, o demək deyil ki, məhkəmələrin təşkili məsələsində icra hakimiyyətinin normativ aktlarının qəbulu yolverilməzdir. 6-cı maddənin 1-ci bəndi tələb etmir ki, qa-

²⁰⁴ *Pfayfer və Plankl Avstriyaya qarşı*, 25 fevral 1992.

²⁰⁵ *Oberşlik Avstriyaya qarşı (№1)*, 23 may 1991.

nunvericilik orqanı bu sahədə hər bir məsələni rəsmi parlament aktı vasitəsilə ətraflı tənzimləsin, əgər qanunvericilik orqanı ən azı məhkəmə sisteminin təşkilatı strukturunu müəyyən edirsə, bu, kifayətdir.²⁰⁶

Məhkəmə orqanının qanun əsasında yaradılması barədə tələb təkcə həmin orqanın institusional baxımından yaradılmasına deyil, həm də konkret iş üzrə məhkəmə tərkibinə şamil olunur. Lavents Latviyaya qarşı məhkəmə işində²⁰⁷ məhkəmə orqanının qanun əsasında yaradılmadığı müəyyən edildi. Onun tərkibinə iş üzrə əvvəlki qərarları yuxarı məhkəmə tərəfindən ləğv edilmiş iki xalq iclasçısı daxil idi. Latviya qanunvericiliyi onların yenidən həmin işə baxmasına icazə vermirdi. Buna görə də həmin məhkəmə qanun əsasında yaradılmış məhkəmə orqanı deyildi.

Posoxov Rusiyaya qarşı məhkəmə işində²⁰⁸ də Məhkəmə bu müddəanın pozulduğunu müəyyən etdi, bu işdə ərizəçi daxili qanunvericilik pozulmaqla təşkil edilmiş məhkəmə tərəfindən məhkum olunduğunu iddia edirdi. Bu işdə xalq iclasçılarının adları püşk vasitəsilə müəyyən edilməli idi, Məhkəmə qeyd etdi ki, Nek-

linovski rayon qurumunun (bu qurum xalq iclasçılarının təyin olunmasına görə cavabdehlik daşıyırdı) ərizəçi məhkum edilərkən təyin edilmiş xalq iclasçılarının siyahısının onda olmadığını bildirməsi faktı onu xüsusilə təəccübləndirib. Bununla da həmin qurum ərizəçinin işi üzrə ədalət mühakiməsi həyata keçirilən gün iki xalq iclasçısının işdə iştirakının hər hansı hüquqi əsasını təqdim edə bilməyib.

“Ədalətli məhkəmə araşdırması” anlayışına nələr daxildir?

6-cı maddədə deyilir ki, hər kəs ədalətli məhkəmə araşdırması hüququna malikdir. Bu ifadə lazımı qaydada həyata keçirilən məhkəmə araşdırmasının bir çox aspektlərini, məsələn, məhkəməyə müraciət hüququ; işə təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə baxılması; özü üçün əlverişli olmayan ifadələr verməyə məcbur edilməmək hüququ; tərəflərin bərabərliyi; məhkəmə araşdırmasının çəkişmə xarakteri; və məhkəmə qərarının əsaslandırılması kimi məsələləri əhatə edir. 6-cı maddənin mət-

²⁰⁶ *Zand Avstriyaya qarşı*, 15 DR 70.

²⁰⁷ *Lavents Latviyaya qarşı*, 28 noyabr 2002.

²⁰⁸ *Posoxov Rusiyaya qarşı*, 4 mart 2003.

nini oxuyarkən ədalətli məhkəmə araşdırmasının mühüm elementləri dərhal aydın olmur. Məhkəmə tərəfindən bərqərar edilmiş “ədalətli məhkəmə araşdırması” anlayışının elementlərinin bütün peşəkarlar tərəfindən ətraflı başa düşülməsi üçün həmin şəxslərin ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsində iştirakı önəmlidir.

Məhkəməyə müraciət hüququ

6-cı maddənin mətnində məhkəməyə müraciət hüququna aydın şəkildə təminat verilməsə də, Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, bu maddə hər kəs üçün mülki hüquq və vəzifələrinə aid olan hər hansı tələbi məhkəməyə və ya tribunala çıxarmaq hüququnu təmin edir. 6-cı maddə “məhkəmə araşdırması hüququnu” təsbit edir və “məhkəməyə müraciət hüququ”, yəni mülki məsələlərlə bağlı məhkəmədə iddia qaldırmaq hüququ həmin hüququn bir aspektini təşkil edir.

Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində Məhkəmə qərara aldı ki:

6-cı maddənin 1-ci bəndi sadəcə məhkəmədə qaldırılmış olan işin sonrakı icraa-

tına aid olsaydı, Razılığa gələn Dövlətlər həmin bəndi pozmadan öz məhkəmə orqanlarını ləğv edə və ya müəyyən növ mülki işlərin həllini onların yurisdiksiyasından çıxararaq həmin işlərə baxılmasını hökumətdən asılı olan orqanlara həvalə edərdilər... Məhkəmənin fikrincə, 6-cı maddənin 1-ci bəndinin mülki işlərdə təriflərə verilən prosesual təminatları ətraflı təsvir etməli olduğunu düşünmək və ilk növbədə həmin təminatlardan praktiki olaraq istifadə etmək hüququnu, yəni məhkəməyə müraciət hüququnu qorumadığını düşünmək ağılaşmaz olardı. Əgər məhkəmə prosesi yoxdursa, o halda məhkəmə prosesinə xas olan ədalətlilik, açıqlıq və prosesin vaxtında həyata keçirilməsi kimi xüsusiyyətlər mənasını itirir.²⁰⁹

Lakin məhkəməyə müraciət hüququ mütləq hüquq deyil. Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində Məhkəmə daha sonra bildirdi ki, məhkəməyə müraciət hüququ özünün xarakteri etibarilə dövlət tərəfindən tənzimlənməli olan hüquqdur, cəmiyyətin və fərdlərin tələbatlarına və resurslarına uyğun olaraq, həmin tənzimləmə vaxt və yer baxımından fərqli

²⁰⁹ *Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 fevral 1975, 35-ci bənd.

ola bilər, lakin bu tənzimləmə nə sözügedən hüququn mahiyyətinə xələl gətirməli, nə də Konvensiyada təsbit olunmuş digər hüquqlarla ziddiyyət yaratmamalıdır.

Bundan başqa, Məhkəmə özünün presedent hüququ vasitəsilə qərara aldı ki, bu hüquqa qoyulan istənilən məhdudiyətlər yalnız o halda 6-cı maddəyə uğun ola bilər ki, onlar:

- qanuni məqsəd daşsın; və
- tətbiq edilən vasitələrlə qarşıya qoyulan məqsəd arasında ağlabatan əlaqə mövcud olsun.²¹⁰

Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində ərizəçinin ona böhtan atmış həbsxana əməkdaşına qarşı mülki iddia qaldırmaq üçün vəkili ilə görüşməsinə icazə verilməmişdi. Məhkəmə qərara aldı ki, bu hal 6-cı maddənin pozuntusudur, belə ki, məhkəməyə müraciət hüququ təkcə mövcud olmamalı, həm də səmərəli olmalıdır. Məhkəmə həmçinin belə qərara gəldi ki, məhbusun kənar şəxslər tərəfindən dinlənilməyən şəraitdə vəkillə məsləhətləşməsinə icazə verilməməsi məhkəməyə müraciət hüququnun səmərəliliyini pozub.²¹¹

²¹⁰ *Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 may 1987, 57-ci bənd.

²¹¹ *Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 iyun 1984, 111-113-cü bəndlər.

²¹² *M Birləşmiş Krallığa qarşı*, 52 DR 269.

²¹³ *Kanea katolik kilsəsi Yunanıstana qarşı*, 16 dekabr 1997.

Prosesdəki tərəfin özəl xüsusiyyəti

Bəzi işlərdə məhkəməyə müraciət etmək istəyən tərəfin özəl xüsusiyyəti ilə əlaqədar olaraq məhkəməyə müraciət hüququna yol verilməyə bilər. Məhkəmə təsdiq etdi ki, yetkinlik yaşına çatmayanların, ruhi xəstələrin, iflasa uğramış şəxslərin, habelə məhkəməyə müraciət etmək hüququndan sui-istifadə etmək istəyən şəxslərin məhkəməyə müraciət hüququna qoyulan məhdudiyətlər qanuni məqsəd daşıyan məhdudiyətlərdir.²¹² *Kanea katolik kilsəsi Yunanıstana qarşı* məhkəmə işində²¹³ milli məhkəmə qərar çıxarmışdı ki, ərizəçi kilsə Yunanıstan qanunvericiliyi sistemində hüquq subyektiyinə malik deyil. Bu, kilsənin mülkiyyət hüquqlarının tanınması haqqında iddianın rədd edilməsinə səbəb oldu. Lakin Avropa Məhkəməsi bildirdi ki, bu hal məhkəməyə müraciət hüququnun mahiyyətinə xələl gətiribse qərara aldı ki, 6-cı maddə pozulub. Məhkəmə həmçinin müəyyən etdi ki, ərizəçilər məhkəmə iddiasında birbaşa maraqları olduqları halda iddianın onlar tərəfindən

deyil, yalnız başqa orqan tərəfindən qaldırılmasına icazə verilsə, bu halda da məhkəməyə müraciət hüququ pozulmuş olur. *Filis Yunanıstana qarşı* məhkəmə işində²¹⁴ ixtisasca mühəndis olan ərizəçi gördüyü işə görə ona çatası zəhmət haqqını istəyirdi. Belə iddia ərizələrini yalnız Yunanıstan Texniki Palatası verə bilərdi. Məhkəmə qərara aldı ki, bu prosedur nisbətən az xərc çəkməklə təcrübəli hüquqşünasların xidmətindən istifadə etmək imkanını mühəndislərə yaratsa da, bu, ərizəçinin öz hüquqlarını müdafiə etmək üçün şəxsən məhkəmədə iddia qaldırmaq hüququndan məhrum edilməsinə haqq qazandırmaq üçün yetərli deyildi.

Məhkəməyə müraciət hüququ və pulsuz hüquqi yardım

Avropa Şurasının üzvü olan bəzi ölkələrdə, məsələn, Kıprda mülki işlər üzrə hüquqi yardım sistemi yoxdur, lakin lazımi hallarda dövlət şəxsə əvəzsiz hüquqi yardım göstərə bilər.²¹⁵ Hüquqi yardım sisteminin olmaması Konvensiyanın pozulmasına səbəb olub-olmaması işin fakt-

larından asılıdır. *Eyri İrlandiyaya qarşı* məhkəmə işində ərindən ayrı yaşamaq məqsədilə məhkəmədə iddia qaldırması üçün kifayət qədər vəsaiti olmayan qadına pulsuz hüquqi yardım göstərməkdən imtina edilmişdi. Məhkəmə qərara aldı ki:

*Məhkəməyə real müraciət etmək imkanını təmin etmək üçün zərurət olduqda, yaxud bəzi iştirakçı dövlətlərin daxili qanunvericiliyinə əsasən müəyyən kateqoriyalı işlərdə hüquqi nümayəndə ilə təmsil olunmaq məcburi olduqda və ya prosesin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar olaraq 6-cı maddənin 1-ci bəndi bəzi hallarda vəkil yardımını təmin etməyə dövləti məcbur edə bilər.*²¹⁶

Məhkəmə müəyyən etdi ki, bu işdə ərindən ayrı yaşaması barədə məhkəmə qərarının qəbul edilməsi üçün ərizəçinin xahişlə Ali Məhkəməyə müraciət etməsinə imkan verilməyib və onun bu hüququ öz səmərəsini itirib. Lakin ümumiyyətlə mülki işlərdə pulsuz hüquqi yardım hüququ nəzərdə tutulmayıb. Hüquqi yardım yalnız hüquqi nümayəndə vasitəsilə təmsil olunma məhkəmə prosesinin mürəkkəbliyi və xarakteri ilə əlaqədar olaraq məcburi olduğu hallarda tələb olunur. Qa-

²¹⁴ *Filis Yunanıstana qarşı*, 27 avqust 1991.

²¹⁵ *Androniku və Konstantinu Kıprə qarşı*, 9 oktyabr 1997.

²¹⁶ *Eyri İrlandiyaya qarşı*, 9 oktyabr 1979, 26-cı bənd.

nunsuz həbsə görə kompensasiya ilə bağlı məhkəmə prosesində pulsuz hüquqi yardımın göstərilmədiyi, lakin Kassasiya Məhkəməsindəki icraatda hüquqi təmsilçiliyin məcburi olduğu *Aerts Belçikaya qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.²¹⁷ P., C. və S. Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²¹⁸ öncə birinci ərizəçi qızının övladlığa götürülməsi ilə əlaqədar olaraq ondan alınması ilə bağlı məhkəmə prosesində vəkillərlə təmsil olunmuşdu. Lakin onun vəkilləri işdən imtina etdilər və məhkəmə onlara alternativ tapmaq üçün ərizəçiyə vaxt vermədi. Avropa Məhkəməsi prosesin mürəkkəbliyi ilə əlaqədar olaraq bu işdə hüquqi təmsilçiliyin zəruri olduğunu və işin ərizəçi üçün mühüm əhəmiyyət daşdığına nəzərə alaraq 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Stil və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²¹⁹ mülki işlərdə pulsuz hüquqi yardım məsələsi daha geniş təhlil edildi. Bu işdə Məhkəmə ərizəçinin mülki prosesdə pulsuz hüquqi yardım göstərilməməsinin 6-cı maddəni pozduğunu müəyyən etdi. “Makdonalds” qəlyanaltı-

xanaları sistemi kompensasiya tələb edən iki ərizəçiyə qarşı böhtana görə iddia qaldırmışdı, “Makdonalds” iddia etmişdi ki, ərizəçilər yazdıqları broşurada onun iş praktikasını və yeməklərini kəskin tənqid ediblər. Ərizəçilər hüquqi yardımdan imtina edərək yalnız könüllü hüquqşünaslardan müəyyən yardım almaqla birinci instansiya və apellyasiya məhkəmələrində özləri özlərini təmsil etdilər. Məhkəmə araşdırması 313 iş günü ərzində davam etdi və İngiltərənin məhkəmə tarixində ən uzun iş oldu. Məhkəmə qeyd etdi ki, iş faktiki və hüquqi cəhətdən mürəkkəb idi. O qeyd etdi ki, bu mürəkkəb işdə nə könüllü hüquqşünasların arabir göstərdiyi yardım, nə də ərizəçilərə fərdi tərəf qismində məhkəməsinin göstərdiyi geniş yardım işin halları ilə və diffamasiya hüququ ilə tanış olan səriştəli vəkili daimi təmsilçiliyini əvəz edə bilməzdi. Prosesin həddən artıq uzanması ərizəçilərin səriştə və təcrübəsinin olmadığına müəyyən dərəcədə təsdiq edirdi. Sonda Məhkəmə belə bir faktı da qeyd etdi ki, prosesə başlanar ərizəçilər deyil, “Makdonalds” idi.

²¹⁷ *Aerts Belçikaya qarşı*, 30 iyul 1998.

²¹⁸ *P., C. və S. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 iyul 2002.

²¹⁹ *Stil və Morris Birləşmiş Krallığa qarşı*, 15 fevral 2005.

Məhkəməyə müraciət hüququ və immunitətlər

Hər hansı hərəkətlərin edilməsini əhəmiyyətli dərəcədə çətinləşdirən immunitətin (toxunulmazlıq hüququnun) mövcud olduğu bəzi hallarda məhkəməyə müraciət hüququ pozula bilər. *Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi*²²⁰ ruhi xəstəliyi olan pasiyentlərlə pis rəftar edildiyinə görə və ya zəruri qulluq göstərilmədiyinə görə həmin pasiyentlərin səhiyyə orqanlarına və ya onların işçilərinə qarşı mülki iddia qaldırmasını qadağan edən qanunun nəzərdə tutduğu immunitətlə bağlı idi; Məhkəmə qərara aldı ki, bu işdə tətbiq edilən, cavabdeh dövlət orqanlarının hər hansı məsuliyyətini istisna edən məhdudiyətlər ərizəçinin məhkəməyə müraciət hüququnun mahiyyətinə xələl gətirmirdi və ya mütənasiblik prinsipini pozmurdu. Bundan əlavə, Məhkəmə bu işdə qərara aldı ki, ərizəçi hər halda qərəzliliyə və ya səhlənkarlığa görə iddia qaldıra bilərdi.

*Osman Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi*²²¹ əməliyyat-axtarış tədbirləri və preventiv tədbirlər zamanı vəzifə borcunu

yerinə yetirərkən səhlənkarlığa yol verilməsi ittihamlarına qarşı polis əməkdaşlarının immunitətə malik olmaları ilə bağlı idi; Məhkəmə qərara aldı ki, müstəsna xarakter daşıyan bu qaydanın məqsədini qanuni saymaq olar, çünki o, iğtişaşların və cinayətlərin qarşısını almaq üzrə polisin fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin etməyə yönəlib. Amma bu işdə həmin qaydanın ictimai maraq mülahizələri nəzərə alınmadan tətbiqi cinayətlərin araşdırılması və qarşısının alınması zamanı polisin hərəkətlərinə və hərəkətsizliyinə həddən artıq geniş immunitet vermişdi, bu isə zəruri hallarda fərdin işinin mahiyyəti üzrə araşdırılması hüququnun əsassız olaraq məhdudlaşdırılmasına səbəb olmuşdu. Buna görə də Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Bu yanaşma sonradan *Z və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı* və *T.P. və K.M. Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işlərində²²² dəyişdirildi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, *Osmanun işində* olduğu kimi bu işdə də uşaqların və onların valideynlərinin yerli hakimiyyət orqanlarına qarşı iddialara qaldırmaq cəhdlərinə istisnaedici norma tətbiq edilib. *Osmanun işindən* fərqli olaraq

²²⁰ *Eşinqdeyn Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 may 1985.

²²¹ *Osman Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 oktyabr 1998.

²²² *Z. və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 may 2001; *T.P. və K.M. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 may 2001.

bu işdə Məhkəmə qərara aldı ki, istisnaedici normanın tətbiqi İngiltərə qanunvericiliyində müvafiq hüququn mövcud olmaması demək idi və buna görə də 6-cı maddənin bu işə tətbiqi mümkün sayılmadı (yuxarıda “«Mülki hüquq və vəzifələr» nədir?” bölməsinə bax).

Z və başqalarının işindən, habelə *T.P. və K.M.-in* işindən sonra baxılmış *Roşe Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işində²²³ məhkəməyə müraciət hüququnun pozulmadığı müəyyən edildi, bu iş hərbi qulluqçuların əlilliklə bağlı pensiya sistemindəki səhlənkarlıqla əlaqədar iddia qaldırmalarına icazə verilməməsi ilə bağlı idi. İngiltərə qanunvericiliyində bu “hüquq” nəzərdə tutulmamışdı və buna görə də 6-cı maddə bu işə tətbiq edilmədi.

Ernst Belçikaya qarşı məhkəmə işində²²⁴ ziyanla bağlı mülki iddialara qarşı magistratın immuniteti əsaslı sayıldı, amma Məhkəmə belə bir faktı xüsusi vurğuladı ki, ərizəçilərin maraqlarını müdafiə etmələri üçün başqa vasitələr vardı. *Əl Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işində²²⁵ Məhkəmə müəyyən etdi ki, 6-cı maddənin Küveyt Hökumətinə qarşı qal-

dırılmış prosesə tətbiqi mümkün sayıldı. Çünki dövlət immunitətdən imtina etsəydi, şəxsi ziyanla bağlı məhkəmədə iddia qaldıra bilərdi. Küveytin suveren immunitetinin qəbul edilməsi beynəlxalq hüquqa uyğun idi (həmçinin *Fogerti Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işinə²²⁶ bax). Milli yurisdiksiyaya münasibətdə beynəlxalq təşkilatlara immunitet verilməsi məsələsinin 6-cı maddəni pozub-pozmadığını müəyyən edərkən Məhkəmə qərara aldı ki, hüquqların səmərəli müdafiəsi üçün ağılabatan alternativ vasitələr mövcud idi.²²⁷

Məhkəmə həmçinin parlament debatları kontekstində immunitətləri araşdırdı. *A. Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işində²²⁸ ərizəçi parlament üzvü tərəfindən təhqiramiz adla çağırılrsa da, ona qarşı məhkəmə iddiası qaldıra bilməmişdi, çünki parlament üzvü deputat immuniteti ilə qorunurdu. Avropa Məhkəməsi bu məhdudluğun əsaslı olduğunu müəyyən etdi. Çünki o, parlamentdəki azad debatların müdafiəsi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi. Lakin *Kordoba İtaliyaya qarşı* məhkəmə işində²²⁹ Məhkəmə başqa nəti-

²²³ *Roşe Birləşmiş Krallığa qarşı*, 19 oktyabr 2005.

²²⁴ *Ernst Belçikaya qarşı*, 15 iyul 2003.

²²⁵ *Əl Adsani Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 noyabr 2001.

²²⁶ *Fogerti Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 noyabr 2001.

²²⁷ *Vayte və Kennedi Almaniya qarşı*, 18 fevral 1999. Həmçinin bax: *Lixtenşteyn şahzadəsi II Hans-Adam Almaniya qarşı*, 12 iyul 2001.

²²⁸ *A. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 17 dekabr 2002.

²²⁹ *Kordoba İtaliyaya qarşı*, 30 yanvar 2003.

cəyə gəldi, bu işdə ərizəçi prokuror idi, o, iki parlament üzvünün bəyanatları ucbatından nüfuzuna dəymiş ziyana görə məhkəmə iddiası qaldırmışdı. Bu işin icraatına parlament immuniteti ilə əlaqədar olaraq xitam verildi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, bəyanat peşə kontekstində deyil, şəxsi kontekstdə verilib və ərizəçinin məhkəməyə müraciət hüququ siyasi qurumlar tərəfindən məhdudlaşdırılıb ki, bu da qeyri-mütənasib müdaxilə deməkdir.

Məhkəməyə müraciət hüququ və məhdud səlahiyyət

Eləcə də müvafiq dövlətdaxili məhkəmə və ya tribunal iş üzrə faktları və hüquq məsələlərini araşdırmaq üzrə tam səlahiyyətə malik olmadıqda Avropa Məhkəməsi məhkəməyə müraciət hüququnun pozulduğunu müəyyən edə bilər. Pozuntunun baş verib-vermədiyini qiymətləndirərkən Məhkəmə mübahisənin predmetini; məhkəmənin mübahisəli məsələlərə lazımı qaydada baxıb-baxmadığını (hətta onun səlahiyyətləri məhdud olsa belə); qərarın qəbul edilməsi üsulunu; və mübahisənin

məzmununu, o cümlədən iddianın və ya apellyasiya şikayətinin faktiki və ya iddia edilən əsaslarını nəzərə alır.

Brayan Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²³⁰ torpaq sahəsində tikintinin planlaşdırılması işlərinə icazə verməkdən imtinaya qarşı məhkəmə prosesindən söhbət gedirdi. Məhkəmə bildirdi ki, Yüksək Məhkəmənin səlahiyyətinin ona verilən apellyasiya şikayətlərinin yalnız hüquqi aspektlərinə baxmaqla məhdudlaşmasına və bu səbəbdən onun faktları araşdırmaq səlahiyyətinin məhdud olmasına baxmayaraq, bu, 6-cı maddənin pozulmasına bərabər deyildi. Məhkəmə planlaşdırmanın xüsusi xarakterini vurğulayaraq hesab etdi ki, bu iş dövlət orqanları tərəfindən vətəndaşların davranışının tənzimlənməsi üzrə diskresion (sərbəst qərar qəbul etmə) səlahiyyətin həyata keçirilməsinin tipik nümunəsidir. Buna görə də Məhkəmə Yüksək Məhkəmənin işə baxmaq səlahiyyətinin hüdudlarını yetərli hesab etdi.

Lakin *Vasilesku Rumıniyaya qarşı* məhkəmə işində²³¹ Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi; həmin işdə dövlətdaxili məhkəmələr kommunist

²³⁰ *Brayan Birləşmiş Krallığa qarşı*, 22 noyabr 1995, 45-ci bənd.

²³¹ *Vasilesku Rumıniyaya qarşı*, 22 may 1998.

hakimyyəti dövründə müsadirə edilmiş əmlakın mülkiyyətçisinin hüquqlarının bərpası haqqında iddiaya baxmaq səlahiyyətinə malik deyildilər. Məhkəmə dövlət-daxili prosessual qanuna Rumıniya Ali Ədliyyə Məhkəməsi tərəfindən verilən şərhə razılaşdı; həmin məhkəmə qərar çıxarmışdı ki, mahiyyət etibarilə heç bir məhkəmə ərizəsinin iddiası barədə qərar qəbul etmək səlahiyyətinə malik deyil. Yeganə mümkün prosedurlar Baş Prokurorluq Departamentindəki dinləmələrdən ibarət idi. Strasburq Məhkəməsi qərara aldı ki, Departament 6-cı maddənin 1-ci bəndinin mənası baxımından müstəqil məhkəmə deyildi.

Məhkəməyə müraciət hüququ və məhkəmə qərarının icrası

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, məhkəməyə müraciət hüququ mübahisənin qəti (birdəfəlik) həlli hüququnu da özündə ehtiva edir, Məhkəmə bunu *Burdov Rusiyaya qarşı*²³² və *Jasyunyene Litvaya qarşı*²³³ məhkəmə işlərində xüsusi qeyd etdi. *Bundan əlavə, Məhkəmə Xorvatiyaya qar-*

*şı bir sıra işlərdə müəyyən etdi ki, Hökumətin təyin etdiyi müddət ərzində qəbul edilməli olan yeni qanunvericiliyin qəbulunun yubanması ucbatından məhkəmə prosesi uzun müddət dayandıqda 6-cı maddə pozulmuş olur.*²³⁴

Məhkəmə prosesində iştirak

Məhkəmə qərara aldı ki, cinayət prosesindəki təqsirləndirilən şəxs məhkəmə araşdırmasında iştirak etməlidir.²³⁵ 6-cı maddənin 1-ci bəndinin və 3 c-e bəndlərinin predmet və məqsədi təqsirləndirilən şəxsin məhkəmədə iştirakını nəzərdə tutur.

Mülki işlərə gəldikdə, tərəflərin prosesdə iştirakı barədə tələb yalnız müəyyən növ işlərə, məsələn, prosesdəki tərəfin şəxsi davranışının qiymətləndirildiyi işlərə şamil olunur.

Bəzi müstəsna hallarda, dövlət orqanlarının bütün zəruri cəhdlərinə baxmayaraq təqsirləndirilən şəxsi və ya tərəflərdən birini xəbərdar etmək mümkün olmayıbsa,²³⁶ habelə həmin şəxs xəstələnibsə, ədalət mühakiməsinin maraqları naminə cinayət işi üzrə məhkəmə araşdırması təq-

²³² *Burdov Rusiyaya qarşı*, 7 may 2002.

²³³ *Jasyunyene Litvaya qarşı*, 6 mart 2003.

²³⁴ Misal üçün bax: *Kutiç Xorvatiyaya qarşı*, 1 mart 2002.

²³⁵ *Ekbatani İsveçə qarşı*, 26 may 1988, 25-ci bənd.

²³⁶ *Kolotsa İtaliyaya qarşı*, 22 yanvar 1985.

sirləndirilən şəxsin və ya tərəflərdən birinin iştirakı olmadan keçirilə bilər.²³⁷

Prosesdəki tərəf şifahi dinləmədə iştirak etmək hüququndan imtina edə bilər, lakin bu halda hüquqdan imtina birmənalı şəkildə ifadə edilməli və “həmin hüququn mühümlüyünə uyğun olan təminatlarla müşayiət olunmalıdır”.²³⁸ Belə ki, cinayət işindəki təqsirləndirilən şəxs məhkəmə araşdırmasında iştirakdan imtina edərsə, məhkəmədə onun maraqları hüquqi nümayəndəlik vasitəsilə təmsil olunmalıdır.²³⁹

F.C.B. İtaliyaya qarşı məhkəmə işində²⁴⁰ İtaliya məhkəməsi ərizəçinin iştirakı olmadan təkrar məhkəmə araşdırması keçirmişdi, halbuki ərizəçinin vəkili məhkəməyə məlumat vermişdi ki, onun müdafiə etdiyi şəxs xaricdə tutularaq həbs edilib. Məhkəmə ərizəçinin dinləmələrdə iştirakdan imtina etmək niyyətini ifadə etmədiyini bildirdi və Hökumətin belə bir arqumentini qəbul etmədi ki, ərizəçi İtaliyanın hakimiyyət orqanlarına ünvanını verməmək vasitəsilə prosesi uzatmaq taktikasından istifadə edib. İtaliyanın hakimiyyət orqanlarına məlum idi ki, ərizəçiyə qarşı xaricdə məhkəmə işi qaldırılıb,

belə olan təqdirdə vəziyyəti aydınlaşdırmağa cəhd göstərmədən məhkəmə araşdırmasının davam etdirilməsi müdafiə hüququnun səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək üçün dövlətdən tələb olunan səylərlə bir araya sığmırdı.

Apellyasiya şikayətinə baxılmasında şəxsin iştirak etmək hüququ araşdırmanın xarakterindən və əhatə dairəsindən asılıdır. Məhkəmə hesab edir ki, təqsirləndirilən şəxsin iştirakı olmadan apellyasiya məhkəməsində dinləmənin keçirilməsi birinci instansiya məhkəməsindəki araşdırmada olduğu qədər həlledici əhəmiyyət daşımır. Apellyasiya məhkəməsi məsələnin yalnız hüquqi aspektlərini araşdırırsa, o halda təqsirləndirilən şəxsin iştirakı vacib deyil. Lakin apellyasiya məhkəməsi iş üzrə faktları da araşdırırsa, o halda vəziyyət dəyişir. Apellyasiya şikayətinə baxılan zaman təqsirləndirilən şəxsin araşdırmada iştirak etmək hüququna malik olub-olmaması barədə qərar qəbul edərkən Məhkəmə ərizəçi üçün mövcud olan riskləri nəzərə alır, eləcə də belə bir faktı nəzərə alır ki, apellyasiya məhkəməsi tərəfindən faktların müəyyən edilməsi məq-

²³⁷ Misal üçü bax: *Ensslin və başqaları Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 14 DR 64; bu işdə ərizəçilər aclıq elan etdiklərinə görə məhkəmədə iştirak etmək iqtidarında deyildilər. Lakin Komissiya belə bir faktı vurğuladı ki, ərizəçilərin vəkilləri məhkəmədə iştirak etmişdilər.

²³⁸ *Puatrimol Fransaya qarşı*, 23 noyabr 1993.

²³⁹ Misal üçü bax: *Pelladoo Niderlanda qarşı*, 22 sentyabr 1994; bu işdə Məhkəmə 6-cı maddənin 1 və 3 c bəndlərinin pozulduğunu müəyyən etdi.

²⁴⁰ *F.C.B. İtaliyaya qarşı*, 28 avqust 1991.

sədilə araşdırma aparılarkən təqsirləndirilən şəxsin iştirakı nə dərəcədə zəruridir?

Kremtsov Avstriyaya qarşı məhkəmə işində²⁴¹ ərizəçini hüquq məsələləri barədə dinləmələrə buraxmamışdılar; Məhkəmə razılaşdı etdi ki, 6-cı maddənin 1 və 3 c bəndlərinə əsasən onun iştirakına ehtiyac yox idi, çünki ərizəçinin vəkili dinləmədə iştirak edə və ərizəçinin adından qeydlərini irəli sürə bilərdi. Bununla belə, Məhkəmə digər məsələdə pozuntu aşkar etdi. Belə ki, ərizəçi cəzanın ağırlaşdırılması barədə (yəni cəzasını xüsusi rejimli həbsxanada çəkməklə ömürlük həbs cəzasının təyin edilməsi barədə) hökmdən verilmiş apellyasiya şikayətinə baxılmasında iştirak etməyə buraxılmamışdı və andlılar həmin hökmün əsaslandığı sübutları yoxlamaq imkanına malik deyildilər. Məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçinin xarakteri, əqli sağlamlıq durumu və motivləri məhkəmə prosesi üçün önəmli olduğuna görə və bu işdə ərizəçi üçün tələyüklü məsələlər həll edildiyinə görə prosesdə vəkillə birlikdə ərizəçinin iştirakını təmin etmək zəruri idi.²⁴²

Özünə qarşı ifadə verməmək

hüququ

Məhkəmə qərara aldı ki, cinayət işlərində ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ “cinayət hüquq pozuntusunda ittiham olunan hər kəsin... susmaq və özünə qarşı ittihamlara yardım etməmək hüququ» özündə ehtiva edir”.²⁴³

Saunders Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki:

Konvensiyanın 6-cı maddəsində susmaq hüququ və özünə qarşı ifadə verməmək hüququ konkret olaraq qeyd edilməsdə, onlar 6-cı maddədə nəzərdə tutulmuş ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun özəyini təşkil edən, hamılıqla tanınan beynəlxalq standartlardır. Onların məqsədi, digər məsələlərlə yanaşı, təqsirləndirilən şəxsləri dövlət orqanları tərəfindən hüquqa zidd məcburiyyətlərdən müdafiə etməkdən və bununla da ədalət mühakiməsinin səhvlərindən yaxa qurtarmaqdan və 6-cı maddənin məqsədlərini həyata keçirməkdən ibarətdir... Özünə qarşı ifadə verməmək hüququ konkret olaraq onu nəzərdə tutur ki, cinayət işində ittiham tərəfi təqsirləndirilən şəxsə qarşı ittihamı qurar-

²⁴¹ *Kremtsov Avstriyaya qarşı*, 21 sentyabr 1993.

²⁴² *Kuke Avstriyaya qarşı*, 8 fevral 2000.

²⁴³ *Funke Fransaya qarşı*, 25 fevral 1993, 44-cü bənd.

kən təqsirləndirilən şəxsin iradəsi əleyhinə məcburiyyət və ya təzyiq vasitəsilə əldə edilən sübutlardan istifadə etməsin. Bu mənada bu hüquq Konvensiyanın 6-cı maddəsinin 2-ci bəndindəki təqsirsizlik prezumpsiyası ilə sıx əlaqədardır.

Amma özünə qarşı ifadə verməmək hüququ ilk növbədə təqsirləndirilən şəxsin susmaq hüququ ilə əlaqədardır. Konvensiyanın iştirakçısı olan dövlətlərin və digər dövlətlərin hüquq sistemlərində ümumən qəbul edildiyi kimi bu hüquq cinayət proseslərində məcburiyyət səlahiyyətlərindən istifadə etmək vasitəsilə təqsirləndirilən şəxsdən alınan və onun iradəsindən asılı olmayaraq müstəqil mövcud olan maddi dəlillərə, məsələn, məhkəmə orderi əsasında əldə edilən sənədlərə, nəfəs, qan və sidik nümunələrinə və DNT testi aparmaq məqsədilə götürülən bədən toxumasına şamil olunmur.²⁴⁴

Bu iş şirkət direktoru ilə bağlı idi; qanun ondan hökumət müfəttişlərinin suallarına cavab verməyi tələb edirdi (suallar şirkətə nəzarət uğrunda mübarizə ilə bağlı idi), əks təqdirdə ona qarşı cinayət sanksiyası tətbiq edilə bilərdi. Dindirmələrin

protokolları sonradan onun məhkum edilməsi ilə nəticələnmiş məhkəmə araşdırmasında onun əleyhinə sübut qismində qəbul edildi. Məhkəmə bunu 6-cı maddənin pozuntusu hesab etdi.

Dindirmə və ya məhkəmə araşdırması zamanı təqsirləndirilən şəxsin susması faktından onun əleyhinə nəticələr çıxarmağa icazə verən normalar barəsində Məhkəmə fərqli mövqe tutdu. Con Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁴⁵ Məhkəmə bildirdi ki, “susmaq hüququ” mütləq hüquq deyil. Hətta ittihamın yalnız və ya əsasən təqsirləndirilən şəxsin susması və ya verilən suallara cavab verməkdən imtina etməsi üzərində qurulması susmaq imunitətinə zidd olsa belə, aydın məsələdir ki, açıq-aydın izahat verilməsini tələb edən vəziyyətlərdə bu imtiyaz təqsirləndirilən şəxsin susması faktından ona qarşı istifadə edilməsinin qarşısını ala bilməz. Məhkəmə bu işdə müəyyən etdi ki, tətbiq edilmiş qanunvericilik 6-cı maddəni pozmayıb. Ərizəçi bu işdə birbaşa məcburiyyətə məruz qalmamışdı, o, cərimə edilməmişdi və onu həbs təhlükəsi gözləməirdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, müvafiq mən-

²⁴⁴ *Saunders Birləşmiş Krallığa qarşı*, 17 dekabr 1996, 68-69-cu bəndlər.

²⁴⁵ *Con Mürrey Birləşmiş Krallığa qarşı*, 8 fevral 1996.

tiqi nəticələrin çıxarılması ərizəçinin öz hərəkətlərinə və ya davranışına əsaslandırılmış izahat verməkdən imtina etdiyi vəziyyətdə sağlam düşüncənin ifadəsi idi. Araşdırmanın ədalətliliyinə riayət edilməsi üçün kifayət qədər təminatlar vardı və əsas sübut etmə vəzifəsi ittiham tərəfinin üzərinə düşürdü və ittiham tərəfi bu işi hələ müvafiq məntiqi nəticələr çıxarılmamışdan əvvəl qaldırmışdı.

Lakin Kondron Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁴⁶ Məhkəmə qərara aldı ki, işə baxan hakim ərizəçinin susması faktından onun əleyhinə istifadə etmək və ya etməmək barədə qərarın çıxarılması məsələsində andlı iclasçılara düzgün istiqamət verməlidir ki, 6-cı maddənin pozulmasına yol verilməsin.

Dövlətin informatorlardan istifadəsi müəyyən hallarda susmaq hüququnu poza bilər. Allan Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁴⁷ informatorlar ərizəçiyə qarşı sübut əldə edilməsi məqsədi ilə ərizəçi ilə eyni polis kamerasına salınmışdı. Məhkəmə bu qənaətə gəldi ki, bu halda birbaşa məcburetə olmasa da, ərizəçinin etirafları informatorun israrlı sorğu-sualla-

rı nəticəsində baş verib və o, psixoloji təzyiqlərə məruz qalıb ki, bu da onun ifadələrinin könüllülüyünə xələl gətirib.

Tərəflərin bərabərliyi və işə çəkişmə prinsipi əsasında baxılması hüququ

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ tərəflərin bərabərliyi prinsipini özündə ehtiva edir.

Bu o deməkdir ki, məhkəmə prosesinin iştirakçısı olan hər kəs, onu əks tərəfin qarşısında əlverişsiz vəziyyətə salmayan qarşısında əlverişsiz vəziyyətə salmayan şəraitdə, öz işinə aid dəlilləri məhkəmədə irəli sürmək üçün əqləbatan imkana malik olmalıdır. Tərəflər arasında ədalətli balans riayət edilməlidir.²⁴⁸

Ədalətli məhkəmə araşdırması hüququ işə çəkişmə prinsipi əsasında baxılması hüququnu da özündə ehtiva edir; prinsipə bu o deməkdir ki, cinayət və ya mülki işin iştirakçılarına məhkəməyə təqdim edilmiş bütün sübutlar və ya yazılı qeydlər barədə məlumat verilməli və onlar həmin sübutlar və ya qeydlər barədə izahat vermək

²⁴⁶ *Kondron Birləşmiş Krallığa qarşı*, 2 may 2000.

²⁴⁷ *Allan Birləşmiş Krallığa qarşı*, 5 noyabr 2002.

²⁴⁸ Misal üçün *bax: De Haes və Gijssels Belçikaya qarşı*, 24 fevral 1997.

imkanına malik olmalıdırlar.²⁴⁹ Bu kontekstdə ədalət mühakiməsinin ədalətlə həyata keçirilməsinin zahiri əlamətlərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir.²⁵⁰

Bu prinsiplər həm cinayət, həm də mülki proseslərə şamil olunur.

Cinayət işlərində bu prinsiplər 6-cı maddənin 3-cü bəndindəki konkret təminatların bəziləri ilə müəyyən dərəcədə üst-üstə düşür. Amma prosesin yalnız həmin aspektləri ilə məhdudlaşmır. Məsələn, Böniş Avstriyaya qarşı məhkəmə işində²⁵¹ Məhkəmə qərara aldı ki, müdafiə tərəfinin təyin etdiyi şahid-ekspertə ittiham tərəfinin və ya məhkəmənin təyin etdiyi ekspertlə eyni şərait yaradılmırsa, 6-cı maddənin 1-ci bəndi pozulmuş olur.

Bundan başqa, Yespers Belçikaya qarşı məhkəmə işində²⁵² Komissiya qərara aldı ki, 6-cı maddənin 3 b bəndi ilə birlikdə götürülmüş tərəflərin bərabərliyi prinsipi prokurorluq və istintaq orqanlarının üzərinə belə bir vəzifə qoyur ki, onların ixtiyarında olan və ya onlar üçün əlçatan olan, təqsirləndirilən şəxsin məsuliyyətdən azad olunmasına və ya ittiham hökmünün yüngülləşdirilməsinə yardım edə bilən istənilən ma-

terialı açıqlasınlar. Bu prinsip ittiham tərəfinin çağırdığı şahidlərin ifadələrinin həqiqiliyinə olan inama xələl gətirə bilən materiallara da şamil olunur. Fuşe Fransaya qarşı məhkəmə işində²⁵³ Məhkəmə qərara aldı ki, məhkəmədə özünü şəxsən təmsil etmək istəyən təqsirləndirilən şəxsin iş üzrə materiallarla tanış olmasına və oradakı sənədlərin surətlərini çıxarmasına prokuror icazə vermirsə və bununla da təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsini lazımı qaydada təşkil etmək imkanından məhrum olursa, 6-cı maddənin 3 b bəndi ilə birlikdə götürülmüş tərəflərin bərabərliyi prinsipi pozulmuş olur.

Rou və Devis Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi²⁵⁴ iki ərizəçinin və üçüncü şəxsin məhkəmə araşdırması ilə bağlı idi; onlar adam öldürmədə, ağır bədən xəsarətlərinə səbəb olmuş hücumda və quldurluqda ittiham olunurdular (quldurluqla bağlı üç bənd üzrə ittiham irəli sürülmüşdü). ittiham tərəfinin dəlilləri əsasən ərizəçilərlə birlikdə yaşayan əzsaylı şəxslər qrupunun, hələ ərizəçilərdən birinin məşuqəsinin ifadələrinə əsaslanırdı. Hər üç şəxs irəli sürülmüş ittihamlarda təqsirli bilindilər və Apel-

²⁴⁹ *Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı*, 23 iyun 1993, 63-cü bənd.

²⁵⁰ *Borgers Belçikaya qarşı*, 30 oktyabr 1991, 24-cü bənd.

²⁵¹ *Böniş Avstriyaya qarşı*, 6 may 1985.

²⁵² *Yespers Belçikaya qarşı*, 27 DR 61.

²⁵³ *Fuşe Fransaya qarşı*, 18 mart 1997.

²⁵⁴ *Rou və Devis Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 fevral 2000.

lyasiya Məhkəməsi ittiham hökmünü təsdiq etdi.

Ərizəçilərin işinə birinci instansiya məhkəməsində baxılarkən ittiham tərəfi dövlət maraqlarını əsas tutaraq müəyyən sübutları məxfi saxlamış və bu barədə hakimə məlumat verməmişdi. Ərizəçilərin apellyasiya şikayətinə baxılması başlayarkən ittiham tərəfi müdafiə tərəfinə məlumat vermişdi ki, müəyyən informasiya məxfi saxlanılıb, lakin həmin informasiyanın xarakterini açıqlamamışdı. Bundan başqa, ittiham tərəfinin təqdim etdiyi dəlillərə iki dəfə Apellyasiya Məhkəməsi tərəfindən birtərəfli dinləmələrdə baxılmış və açıqlanmayan sübutlar müdafiə tərəfinin iştirakı olmadan orada araşdırılmışdı. Apellyasiya Məhkəməsi məxfi saxlanan informasiyanın açıqlanmamasının lehinə qərar çıxarmışdı.

Avropa Məhkəməsi qeyd etdi ki, işə aid sübutların açıqlanması hüququ mütləq hüquq deyil və bunu əleyhinə dəlalat edən maraqlar, məsələn, şahidlərin müdafiəsi və cinayətin istintaqında polisə tətbiq etdiyi metodların məxfi saxlanması kimi maraqlar mövcud ola bilər. Lakin mü-

dafiə tərəfinin hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına 6-cı maddə əsasında yol verilən yeganə tədbirlər ciddi zərurətdən irəli gələn tədbirlərdir. Məhkəmə qərara aldı ki, ittiham tərəfinin məxfi saxlanılan informasiyanı mühüm informasiya kimi qiymətləndirməsi tərəflərin bərabərliyi və məhkəmə araşdırmasının tərəflərin çəkişməsinə əsaslanması prinsiplərinə uyğun deyildi. Apellyasiya Məhkəməsindəki prosedur baş vermiş ədalətsizliyi aradan qaldırmaq üçün kifayət deyildi. Bunun səbəbi o idi ki, hakimlər açıqlanmayan materialın məxfiliyinin əsaslı olub-olmadığını qiymətləndirərkən birinci instansiya məhkəməsinin protokollarından və ittiham tərəfinin təkbaşına təqdim etdiyi dəlillərdən asılı idilər. Müvafiq surətdə, Məhkəmə 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu müəyyən etdi.

Mülki proseslərdə 6-cı maddə müəyyən hallarda tələb edir ki, tərəflərə şahidlərin çarpaz dindirilməsi hüququ verilməlidir.²⁵⁵ Dövlət ittihamçısının milli məhkəməyə təqdim etdiyi yazılı arqumentlərə digər tərəfin cavab verməsinə imkan verilmədikdə də tərəflərin bərabərliyi prin-

²⁵⁵ *X Avstriyaya qarşı*, 42 CD 145.

sipi pozulmuş olur.²⁵⁶ “Dombo Beheyer B.V. ” Niderlanda qarşı məhkəmə işində²⁵⁷

məhdud məsuliyyətli şirkət olan ərizəçi müəyyən kredit imkanlarının yaradılması ilə bağlı onunla bank arasında şifahi razılaşma olduğunu sübut etmək məqsədilə banka qarşı mülki iddia qaldırmışdı. İddia edilən razılaşmanın əldə edildiyi görüşdə yalnız iki şəxs iştirak etmişdi, onlardan biri ərizəçini, digəri isə bankı təmsil edirdi.

Lakin dövlətdaxili məhkəmə yalnız bankı təmsil etmiş şəxsin şahid qismində dinlənməsinə icazə vermişdi. Ərizəçi şirkət onu təmsil etmiş şəxsi şahid qismində çağırmaq imkanından məhrum edilmişdi, çünki Məhkəmə həmin təmsilçini şirkətin özü ilə eyniləşdirmişdi.

Lakin Avropa Məhkəməsi hesab etdi ki, həmin danışıqlarda iki təmsilçi bərabər əsaslarla iştirak edirdi, onlar müvafiq tərəflərin adından danışıqlar aparmaq səlahiyyətinə malik idilər və nəyə görə onların hər ikisinin ifadə verməsinə icazə verilmədiyini başa düşmək çətin idi. Beləliklə, ərizəçi şirkət bank qarşısında əhəmiyyətli də-

rəcədə əlverişsiz vəziyyətə salınmış və 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozuntusu baş vermişdi.

Lakin Ankerl İsveçrəyə qarşı məhkəmə işində²⁵⁸ Məhkəmə qərara aldı ki, 6-cı maddənin 1-ci bəndi pozulmayıb. Bu iş də şahidlərin çağırılmaması ilə bağlı idi və ərizəçi şikayət etmişdi ki, mülki prosesdə arvadının müvafiq andı içməklə onun iddiasını müdafiə etməsinə məhkəmənin icazə verməməsi tərəflərin bərabərliyi prinsipini pozub, belə ki, prosesdə ərizəçinin əleyhinə olan qarşı tərəfin şahidinin and içərək ifadə verməsinə icazə verilmişdi.

Məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçinin arvadı and içərək ifadə verəcəyi təqdirdə prosesin nəticəsinə bunun hər hansı göstəricəyini təsdiq edən heç nə yoxdur. Bunun səbəbi o idi ki, qarşı tərəfin ifadələrinə məhkəmə tərəfindən xüsusi əhəmiyyət verilməsi nəzərə çarpmırdı. Habelə məhkəmə sadəcə sözügedən ifadələrə deyil, digər sübutlara da əsaslanmışdı, buna görə də məhkəmə xanım Ankerlin ifadələrini nəzərə almaya bilərdi.

T.P. və K.M. Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁵⁹ Məhkəmə qərara aldı

²⁵⁶ *Ruis-Mateos İspaniyaya qarşı*, 23 iyun 1993.

²⁵⁷ “*Dombo Beheyer B.V.* ” *Niderlanda qarşı*, 27 oktyabr 1993.

²⁵⁸ *Ankerl İsveçrəyə qarşı*, 23 oktyabr 1996.

²⁵⁹ *T.P. və K.M. Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 may 2001.

ki, dövlət orqanları uşağın anadan alınması üçün əsas olmuş sübutları, yəni video-yazıları anaya göstərməli idilər. Onlar ananın həmin sübutları istəyib-istəməməsindən asılı olmayaraq bunu etməli idilər.

Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, müvafiq dövlətdəki milli qanunvericilik orqanı tərəfindən ərizəçinin milli məhkəmələrdə araşdırılan iddiasının aradan qalxmasını təmin etmək məqsədi daşıyan qanunvericilik aktının qəbul edilməsi tərəflərin bərabərliyi prinsipi pozulmuş olur.²⁶⁰ Van Orshoven Belçikaya qarşı məhkəmə işi²⁶¹ intizam prosesinə cəlb olunmuş həkimlə bağlı idi. Ərizəçi öz adının peşə reyestrindən çıxarılması haqqında qərardan məhkəməyə şikayət etmişdi, lakin məhkəmə onun şikayətini rədd etmişdi.

O şikayət edirdi ki, məhkəmə prosesinin heç bir mərhələsində o, baş prokurorun təqdim etdiyi yazılı arqumentlərə cavab vermək imkanına malik olmamışdı və həmin arqumentlər ona təqdim edilməmişdi.

Məhkəmə bu işin ərizəçi üçün nə dərəcədə əhəmiyyət daşıdığını və baş prokurorun təqdim etdiyi arqumentlərin xa-

rakterini nəzərə alaraq qərara gəldi ki, cənab Van Orshovenin həmin arqumentlərə dinləmələr başa çatmazdan əvvəl cavab vermək imkanına malik olmaması məhkəmə araşdırmasının çəkişmə prinsipinə əsaslanması hüququnu pozmuşdu. Məhkəmə vurğuladı ki, bu hüquq məhkəmə araşdırmasındakı hər iki tərəfin məhkəməyə təqdim edilmiş bütün sübutlar və ya yazılı qeydlər barəsində məlumat almaq və həmin sübutlar və ya qeydlər barədə izahat vermək imkanına malik olmasını nəzərdə tutur. Müvafiq surətdə, bu işdə 6-cı maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdu.

Krçmar Çexiya Respublikasına qarşı məhkəmə işi²⁶² bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədə olan iki konsepsiya – tərəflərin bərabərliyi və çəkişmə prinsipi arasındakı fərqə izah edir. Bu iş milliləşdirmə və ərizəçinin mülkiyyətinin qaytarılmasının mümkünlüyü məsələsi ilə bağlı Konstitusiya Məhkəməsindəki proseslə əlaqədar idi. Konstitusiya Məhkəməsi öz təşəbbüsü ilə əlavə sübutlar toplayaraq onların əsasında qərar çıxarmışdı. Avropa Məhkəməsi bildirdi ki, bu sübutlar barədə tərəflərin heç birinə məlumat verilmədiyinə görə tərəf-

²⁶⁰ “Strən” yunan neftayırma müəssisələri və Stratis Andreadis Yunanıstana qarşı, 9 dekabr 1994.

²⁶¹ Van Orshoven Belçikaya qarşı, 25 iyun 1997.

²⁶² Krçmar Çexiya Respublikasına qarşı, 3 mart 2000.

lərin bərabərliyi prinsipi pozulmayıb. Lakin çəkişmə prinsipi pozulub, çünki həmin sübutlarla bağlı ərizəçilərin öz izahatlarını bildirmələrinə imkan verilməyib.

Avropa Məhkəməsi bir neçə işdə baş prokurorun və ya Kassasiya Məhkəməsinin və ya Ali Məhkəmənin analoji vəzifəli şəxslərinin funksiyaları ilə bağlı 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, bu işdə vəzifəli şəxslərin rəyləri qabaqcadan bildirilməmiş və ya ərizəçinin həmin rəylərlə bağlı izahatlarını bildirməsinə imkan verilməmişdi.²⁶³

Məhkəmə qərarının əsaslandırılması hüququ

6-cı maddə tələb edir ki, dövlətdaxili məhkəmələr həm mülki, həm də cinayət işlərində çıxarıqları qərarları əsaslandırmasınlar. Məhkəmələr hər bir suala ətraflı cavab verməyə bərcü deyillər,²⁶⁴ lakin əgər təqdim edilmiş arqument işin nəticələri üçün önəmlidirsə, məhkəmə həmin arqumentlə bağlı mövqeyini konkret olaraq əsaslandırmalıdır. Hiro Balani İspaniyaya

qarşı məhkəmə işində²⁶⁵ ərizəçi məhkəməyə konkret və təcili cavab tələb edən yazılı arqumentlər təqdim etmişdi. Məhkəmə həmin cavabı vermədi və bu səbəbdən müəyyən etmək mümkün olmadı ki, məhkəmə həmin arqumentlərə sadəcə olaraq əhəmiyyət verməyib, yoxsa onları rədd edib və əgər rədd edibsə, bunu hansı əsaslara görə edib. Bu hal 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozuntusu hesab edildi.

Bu hüquq ərizəçinin apellyasiya hüququndan istifadə etmək istədiyi işlərdə xüsusilə önəmlidir. Hacıanastasiu Yunanıstana qarşı məhkəmə işində²⁶⁶

6-cı maddənin pozulduğu ona görə müəyyən edildi ki, ərizəçiyə yalnız hərbi məhkəmənin qərarının qısa xülasəsi verilməmişdi və o, qərarın tam mətnini alarkən apellyasiya şikayəti vermək müddətinin uzadılması barədə müraciət etmək hüququnu itirmişdi.

Məhkəmənin araşdırdığı məsələlərdən biri cinayət işlərində andlılar məhkəməsi tərəfindən əsaslandırılmamış qərarların çıxarılması ilə bağlıdır. Avstriyaya qarşı işdə²⁶⁷ Komissiya qərara aldı ki, pozuntu baş verməyib, çünki andlılara ve-

²⁶³ Bax: *Borgers Belçikaya qarşı*, 30 oktyabr 1991; və *Meftah Fransaya qarşı*, 26 iyul 2002.

²⁶⁴ *Van de Hurk Niderlanda qarşı*, 19 aprel 1994, 61-ci bənd.

²⁶⁵ *Hiro Balani İspaniyaya qarşı*, 9 dekabr 1994.

²⁶⁶ *Hacıanastasiu Yunanıstana qarşı*, 16 dekabr 1992.

²⁶⁷ Ərizə №2582/94.

rilən suallar həddən artıq təfəsilatlı cavablar tələb edirdi və vəkil oraya lazımi düzəlişlər edilməsi üçün müraciət edə bilərdi; bu cəhətlər qərarın əsaslandırılmamasını kompensasiya edirdi. Bundan əlavə, ərizəçi hakimin andlı iclasçılara hüquq məsələləri barədə yanlış təlimatlar verməsini əsas gətirərək qərarın etibarsız sayılması üçün şikayət verə bilərdi və o, bu cür şikayəti vermişdi.

Yetkinlik yaşına çatmayanlara hansı xüsusi hüquqlar şamil olunur?

Məhkəmə xeyli öncə təsdiq edib ki, ədalətli məhkəmə araşdırması ilə bağlı Konvensiyada təsbit olunan hüquqlar yetkin şəxslərlə yanaşı yetkinlik yaşına çatmayanlara da şamil olunur; Nortyer Niderlanda qarşı məhkəmə işində²⁶⁸ Komissiya bu fikirə gəldi ki, cinayət hüquq pozuntularına görə məhkəməyə cəlb olunan uşaqların 6-cı maddədəki ədalətli məhkəmə araşdırması ilə bağlı təminatlardan istifadə etmək hüququna malik olmaması barədə hər hansı mülahizə yolverilməz-

dir.

Yetkinlik yaşına çatmayanların hüquqları ilə bağlı mühüm işlər T və V Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işləridir;²⁶⁹ bu işlərdə on yaşlı iki uşaq ticarət mərkəzində iki yaşlı uşağı oğurlamış, ölənə qədər döymüş və dəmiryolu xəttinin üzərinə qoymuşdular ki, qatar onun üzərindən keçsin. Bu iş Birləşmiş Krallıqda böyük rezonansa və qəzəbə səbəb olmuşdu. Oğlanlar adam öldürmədə ittiham olundular və ittihamın xarakteri ilə əlaqədar olaraq onların işinə böyüklər üçün məhkəmədə baxıldı. 1993-cü ildə onlar on bir yaşında ikən qeyri-müəyyən müddətə həbs cəzasına məhkum olundular.

Avropa Məhkəməsində ərizəçilər bildirdilər ki, onların məhkəmə araşdırması ədalətli olmayıb, çünki onlar iş üzrə icraatda səmərəli iştirak edə bilməyiblər. Məhkəmə qeyd etdi ki, cinayət məsuliyyətinin minimal yaş həddi barədə Razılığa gələn Dövlətlər arasında hər hansı aydın ümumi standart yoxdur və cinayət məsuliyyətinin ərizəçilərə tətbiq edilməsi özlüyündə 6-cı maddənin pozulması demək deyil. Daha sonra o bildirdi ki:

²⁶⁸ *Nortyer Niderlanda qarşı*, Komissiyanın məruzəsi, 9 iyul 1992, ərizə №13924/88, 60-cı bənd.

²⁶⁹ *T Birləşmiş Krallığa qarşı; və V Birləşmiş Krallığa qarşı*, hər iki qərarın tarixi: 16 dekabr 1999.

Lakin Məhkəmə Komissiya ilə razıla-şır ki, hüquq pozuntu törətməkdə ittiham olunan uşaqla onun yaşını, yetkinlik səviy-yesini, əqli və emosional xüsusiyyətlərini nəzərə alan tərdə rəftar edilməsi önəmli-dir, eləcə də onun məhkəmə icraatını başa düşməsinə və orada iştirak etməsinə şə-rait yaradan tədbirlər görülməlidir.

Buradan belə nəticə çıxır ki, kütləvi in-formasiya vasitələrinin və ictimaiyyətin diqqətini yüksək dərəcədə cəlb edən, ağır cinayət törətməkdə ittiham olunan yeni-yetmənin məhkəmə araşdırmasını elə tərdə keçirmək zəruridir ki, o, qorxu və sıxıntı hisslərinə mümkün qədər az məruz qalsın.²⁷⁰

Bundan başqa, Məhkəmə bildirdi ki:

Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin məh-kəmə araşdırması Krallıq Məhkəməsində üç həftədən artıq açıq şəkildə keçirilib. Ərizəçinin yaşının azlığı və icraatı başa düşməsi ilə əlaqədar olaraq xüsusi tədbirlər görüldü: məsələn, ona məhkəmə prosesi barədə izahat verilib və məhkəmə zalını qabaqcadan görməsi üçün prosedən əvvəl zala gətirilib və təqsirləndirilən şəxslərin həddən artıq yorulmaması üçün dinləmələ-

rin müddəti qısa olub. Bununla belə, Kral-lıq Məhkəməsindəki rəsmiyyətlər və ri-tuallar on bir yaşlı uşaq üçün bəzən az anla-şılan və çəkindirici görünə bilirdi və dəlil-lər var idi ki, məhkəmə zalında edilən bəzi dəyişikliklər, məsələn, ətrafda baş verənlə-ri təqsirləndirilən şəxsin daha yaxşı görə bilməsi üçün təqsirləndirilən şəxslər kürsü-sünün qaldırılması məhkəmə araşdırması zamanı ərizəçidə narahatlıq hissənin artma-sına səbəb olub, belə ki, o, mətbuatın və ic-timaiyyətin nəzərlərini üzərində hiss edib.²⁷¹

Bundan əlavə, psixiatr rəyi vardı ki, ərizəçi kifayət qədər yetkin olmadığına görə onun vəziyyəti anlaması və vəkilləri-nə məlumatlı şəkildə təlimatlar verə bil-məsi şübhə altında idi. Məhkəmə qərara aldı ki:

Baxmayaraq ki ərizəçinin müdafiəçilə-ri, Hökumətin ifadə etdiyi kimi, «pıçiltının da eşidilə biləcəyi məsafədə idilər», məh-kəmə zalındakı gərgin mühitdə və ic-timaiyyətin nəzərləri altında ərizəçinin özünü kifayət qədər sıxıntısız hiss etməsi, məhkəmə araşdırmasının gedişində vəkil-lərlə məsləhətləşməsi, yaxud həqiqətən

²⁷⁰ *V Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 dekabr 1999, 86-87-ci bəndlər.

²⁷¹ *V Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 dekabr 1999, 88-ci bənd.

onun yetkin yaşlı olmadığını və ya həyəcanlı emosional vəziyyətini nəzərə alsaq, məhkəmə iclası zalından kənarında vəkilləri ilə məsləhətləşmək iqtidarında olması və müdafiə məqsədləri üçün onlara məlumatlar verməsi ehtimalı olduqca az idi.²⁷²

Buna görə də Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, ərizəçi ona qarşı cinayət prosesində iştirak etmək imkanına malik olmayıb və 6-cı maddənin 1-ci bəndində nəzərdə tutulan ədalətli məhkəmə araşdırması hüququndan məhrum edilib.

Eynilə SC Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁷³ Məhkəmə soyğunçuluq cəhdinə görə on bir yaşlı uşaq barəsində cinayət təqibi ilə bağlı 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, yaşı ilə və intellektual imkanlarının məhdudluğu ilə əlaqədar olaraq uşağın məhkəmə prosesində adekvat iştirakı mümkün deyildi.

Sinqh və Hüseyin Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁷⁴ Məhkəmə hesab etdi ki, yetkinlik yaşına çatmayan şəxsə vaxtından əvvəl azad edilmə hüququ olmadan ömürlük həbs cəzası verilməsi 3-cü maddə ilə bağlı (işgəncəyə, qeyri-insani və

ya ləyaqəti alçaldan rəftara və ya cəzaya məruz qalmamaq) problemlər yarada bilər.

Uşaqlar Konvensiyada nəzərdə tutulmuş hüquqlarının (bunlar həm də mülki hüquqlardır) pozulmasının qurbanı olduqlarını iddia etdikdə, həmin pozuntulara görə dövlət orqanlarının məsuliyyətinin müəyyən edilməsi üçün məhkəməyə müraciət etmək imkanına malik olmalıdırlar.²⁷⁵ Məhkəmə qərara alıb ki, dövlətdaxili proseslərdə iştirak etmiş vəkillər və ya valideynlik vəzifələrindən məhrum edilmiş şəxslər uşaqların adından Strasburqa iddia ilə müraciət edə bilərlər, başqa cür qərar uşaqların işlərinə məhkəmə tərəfindən baxılmasını mümkünsüz edərdi.²⁷⁶ Bu prinsipin milli məhkəmələrdəki işlərə tətbiq edilməməsi üçün heç bir əsas yoxdur.

Konvensiyada nəzərdə tutulmuş bütün hüquqlar Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyanın müddəalarındakı (məsələn, cinayət prosesi ilə bağlı 40-cı maddəsindəki) hüquqlarla birgə götürülməlidir. Uşaq hüquqları haqqında Konvensiya Avropa Konvensiyasının 53-cü maddəsi vasitəsilə tətbiq edilə bilər.²⁷⁷

²⁷² *V Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 dekabr 1999, 90-cı bənd.

²⁷³ *SC Birləşmiş Krallığa qarşı*, 15 iyun 2004.

²⁷⁴ *Sinqh və Hüseyin Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 fevral 1996.

²⁷⁵ *Osman Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 oktyabr 1998.

²⁷⁶ Bax: *Skotsari və Ciunta İtaliyaya qarşı*, 13 iyul 2000; *S.P., D.P. və A.T. Birləşmiş Krallığa qarşı*, ərizə N 23715/94, 20 may 1996.

²⁷⁷ Aşağıda 289-cu haşiyə qeydində bax.

Sübutların qəbul edilənliyi məsələsi hansı vəziyyətdədir?

Avropa Məhkəməsi məhkəmə araşdırmasının ədalətli olub-olmadığı barədə qərar verərkən sübutların necə qiymətləndirilməsini mühüm bir məsələ kimi araşdırsa da, dəfələrlə bildirib ki, onun vəzifəsi sübutların qəbul edilənliyi məsələsində milli məhkəmələrin rəyini öz rəyi ilə əvəz etməkdən ibarət deyil.²⁷⁸ Beləliklə, sübutlar haqqında qaydalar prinsip etibarilə hər bir Razılığa gələn Dövlətin məhkəmələrinin səlahiyyətinə aid məsələdir.

Bununla belə, Konvensiyada bəzi mühüm prinsiplər bərqərar edilib.²⁷⁹ Qanunsuz yolla əldə edilən sübutların qəbul edilməsi özlüyündə 6-cı maddəni pozmur, lakin Şenk İsveçrəyə qarşı məhkəmə işində²⁸⁰ Məhkəmə konkret işin faktları əsasında qərara aldı ki, bu, məhkəmə araşdırmasının ədalətsiz keçirilməsinə səbəb ola bilər. İstintaqı həyata keçirən hakim icazəsi olmadan əldə edildiyinə görə qanunsuz yolla əldə edilmiş hesab edilən audioyazıdan istifadə ilə əlaqədar olan bu işdə

Məhkəmə qərara aldı ki, 6-cı maddənin 1-ci bəndi pozulmayıb, çünki müdafiə tərəfi həmin yazılardan istifadə etmək imkanına malik idi və təqsirləndirilən şəxsin təqsirli olduğunu təsdiq edən digər sübutlar vardı. Xan Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁸¹ ərizəçi yaxın qohumu eyni təyyarədə Birləşmiş Krallığa gəlmişdi və onun qohumunda heroin olduğu aşkar edilmişdi. Ərizəçidə isə heroin tapılmamışdı. Beş ay sonra ərizəçi bir dostunun evinə getdi, həmin dostu heroindən istifadə etdiyinə görə istintaq altında idi. Dostunun xəbəri olmadan onun evində gizli dinləmə qurğusu quraşdırılmışdı. Polis ərizəçi ilə dostu arasındakı söhbətin audioyazısını əldə etdi, həmin söhbətdə ərizəçi narkotik qaçaqmalçılığı ilə əlaqəsi olduğunu etiraf edirdi. O, tutularaq ittiham edildi və sonda narkotik maddələrlə bağlı cinayətlərə görə məhkum olundu.

O, Avropa Məhkəməsi qarşısında 8-ci (şəxsi həyata hörmət hüququ) və 6-cı maddələrin pozulduğunu iddia etdi. Məhkəmə 8-ci maddənin pozulduğunu müəyyən etdi, çünki məxfi dinləmə qurğusundan istifadəyə icazə verən hər hansı qanunvericilik nor-

²⁷⁸ *Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, 18 mart 1997, 50-ci bənd.

²⁷⁹ Bu məsələ ilə bağlı bir çox məqamlara aşağıda “6-cı maddənin 3-d bəndində nəzərdə tutulan şahidləri çağırmaq və dindirmək hüququ necə şərh olunmalıdır?” bölməsində toxunulub. Oxucular həmçinin “Tərəflərin bərabərliyi və işə çəkişmə prinsipi əsasında baxılması hüququ” bölməsinə də baxa bilərlər.

²⁸⁰ *Şenk İsveçrəyə qarşı*, 12 iyul 1988.

²⁸¹ *Xan Birləşmiş Krallığa qarşı*, 12 may 2000.

maları sistemi mövcud deyildi. Məxfi dinləmənin nazirliyin daxili qaydaları əsasında həyata keçirilməsinə baxmayaraq, bunlar məcburi hüquqi qüvvəyə malik qaydalar deyildi və ictimaiyyət onlarla bilavasitə tanış olmaq imkanına malik deyildi. Buna görə də həmin qaydalar hüquqlara müdaxilə edilməsinə haqq qazandırmaq üçün 8-ci maddənin irəli sürdüyü tələbə, yəni “qanunun keyfiyyəti” haqqında tələbə uyğun gəlmirdi. 6-cı maddəyə aid iddiaya gəldikdə isə, Məhkəmə qeyd etdi ki, Ərizəçi həm audiyoların həqiqiliyinə, həm də onlardan istifadəyə etiraz etmək üçün yetərli imkana malik idi. Ərizəçi onların həqiqiliyinə etirazını bildirməmiş, amma onlardan istifadəyə etiraz etmişdi. Məhkəmə vurğuladı ki, onun şikayətinin uğursuzluğa düşər olması faktı Məhkəmənin verdiyi qiyməti dəyişdirə bilməz. Buna görə də Məhkəmə hesab etdi ki, 8-ci maddə pozulmaqla əldə edilmiş maddi sübutdan istifadə 6-cı maddədə nəzərdə tutulan məhkəmə araşdırmasının ədalətliliyi tələbinə zidd deyil.

Məhkəmənin indiyədək həll etmədiyi məsələ bundan ibarətdir ki, dövlətdaxili qanunvericiliyi pozmaqla əldə edilən, ye-

ganə və ya əsas dəlil təşkil sübutlar əsasında şəxs təqsirkar hesab edildikdə, bu hal Konvensiyanın 6-cı maddəsini pozurmu?

Digər bir məsələ «agent-provokatorlardan» istifadə məsələsidir. Teyxeyro de Kastro Portuqaliyaya qarşı məhkəmə işində²⁸² geyimlərini dəyişmiş iki polis xırda narkotik alveri ilə məşğul olmaqda şübhəli bilinən şəxslə heroin almaq məqsədilə əlaqə yaratmışdılar. Ərizəçi ilə üçüncü şəxsin vasitəsilə təmas yaradılmış və Ərizəçi heroin tapmağa razılıq vermişdi. O, heroini başqa bir şəxsdən alırdı. Ərizəçi narkotik maddələri onlara verərkən polis əməkdaşları onu həbs etmişdilər.

Ərizəçi şikayət etdi ki, onun barəsində ədalətli məhkəmə araşdırması keçirilməyib. Belə ki, o, mülki geyimdə olan polis əməkdaşları tərəfindən hüquq pozuntusu törətməyə təhrik edilmiş və sonradan həmin hüquq pozuntusuna görə məhkum olunmuşdu.

Məhkəmə qeyd etdi ki, onun vəzifəsi şahid ifadələrinin hüquqa uyğun olaraq sübut qismində qəbul edilib-edilmədiyi barədə qərar qəbul etmək deyil, bütövlükdə prosesin, o cümlədən sübutların əldə edilməsi üsulu-

²⁸² *Teyxeyro de Kastro Portuqaliyaya qarşı*, 9 iyun 1998.

nun ədalətli olub-olmadığını müəyyən etməkdir. O, qeyd etdi ki, hətta narkotik alverinə qarşı mübarizəyə aid işlərdə də geyimlərinə dəyişmiş agentlərdən istifadə məhdudlaşdırılmalı və müvafiq təminatlar mövcud olmalıdır. Araşdırmanın ədalətliliyi barədə 6-cı maddədə təsbit edilmiş ümumi tələblər hər növ cinayət proseslərinə, ən sadəsindən tutmuş ən mürəkkəbinə qədər şamil olunur. Cinayətkarlıqla mübarizədə ictimaiyyətin maraqlı olması polis tərəfindən təhrik edilmə vasitəsilə əldə edilən sübutlardan istifadəyə haqq qazandıra bilməz.

Məhkəmə hesab etdi ki, bu işdə iki polis əməkdaşı ərizəçinin cinayətkar fəaliyyətini mahiyyətcə passiv tərzdə araşdırmaqla kifayətlənməyiblər və onu hüquq pozuntusu törətməyə təhrik ediblər. O, həmçinin qeyd etdi ki, dövlətdaxili məhkəmələr öz qərarlarında bildirmişdilər ki, ərizəçi əsasən iki polis əməkdaşının ifadələri əsasında məhkum edilib.

Buna görə də Məhkəmə belə nəticəyə gəldi ki, polis əməkdaşlarının hərəkəti geyimlərini dəyişmiş agentlərin yol verilən hərəkətləri çərçivəsindən kənara çıxıb. Çünki onlar ərizəçini hüquq pozuntusuna

təhrik etmişdilər və onların müdaxiləsinin baş vermədiyi təqdirdə hüquq pozuntusunun törədiləcəyini düşünmək üçün heç bir əsas yox idi. Müvafiq surətdə, 6-cı maddənin 1-ci bəndi pozulmuşdu.

Məhkəmədə iştirak etməyən şəxslərin ifadələrinin sübut qismində qəbul edilməsi prinsipə ədalətli məhkəmə araşdırmasının təminatlarına zidd deyil,²⁸³ lakin çarpaz dindirmə imkanı mövcud deyilsə və şəxsin təqsirliliyi tamamilə və ya əsasən bu cür sübutlara əsaslanıbsa, belə hal məhkəmə araşdırmasını ədalətsiz edə bilər. Unterpetinger Avstriyaya qarşı məhkəmə işində²⁸⁴ ərizəçi ayrı-ayrılıqda baş vermiş iki halda arvadına və ögey qızına faktiki bədən xəsarəti yetirməkdə ittiham edilmişdi. Ərizəçi təqsirkar olmadığını iddia edirdi. Dinləmədən qabaq polis onun arvadından və ögey qızından ifadələr almışdı. Lakin dinləmədə onlar elan etdilər ki, yaxın ailə üzvünə qarşı ifadə verməmək hüququndan istifadə etmək istəyirlər.

Bundan sonra ittiham tərəfi hər iki qadının məhkəmə araşdırmasından qabaq verdikləri ifadələrin məhkəmədə oxunması üçün vəsatət verdi.

²⁸³ *Blastland Birləşmiş Krallığa qarşı*, 52 DR 273.

²⁸⁴ *Unterpetinger Avstriyaya qarşı*, 24 noyabr 1986.

Avropa Məhkəməsi bildirdi ki, ifadələrin bu yolla oxunması özlüyündə Konvensiyanın pozuntusu sayıla bilməz. Lakin onlardan istifadə edilərkən müdafiə tərəfinin hüquqlarına riayət edilməlidir. Daha sonra o, bildirdi ki, aydın məsələ idi ki, ərizəçinin təqsirliliyi əsasən onun arvadının və ögey qızının ifadələrinə əsaslanıb. Dövlət-daxili məhkəmə bunlardan sadəcə məlumat mənbələri kimi deyil, bu iki qadın tərəfindən irəli sürülən ittihamların həqiqiliyini təsdiq edən sübut kimi istifadə etdi. Dinləmədə ifadələri oxunan şəxslərə prosesin hər hansı mərhələsində ərizəçinin sual vermək imkanına malik olmadığı nəzərə alınarsa, onun barəsində 6-cı maddənin 1-ci bəndinin mənası baxımından (6-cı maddənin 3 d bəndindəki prinsiplər də nəzərə alınmaqla) ədalətli məhkəmə araşdırması keçirilməyib.

Polis informatorlarından, geyimlərini dəyişmiş agentlərdən və cinayət qurbanlarından alınan ifadələr bəzən həmin şəxslərin qisasdan müdafiə olunmaları və ya şəxsiyyətlərinin açıqlanmaması üçün tədbirlərin görülməsini zəruri edə bilər. Doorson Niderlanda qarşı məhkəmə işində

Məhkəmə bildirdi ki, “ədalətli məhkəmə araşdırmasının prinsipləri həmçinin tələb edir ki, müvafiq işlərdə müdafiə tərəfinin maraqları ifadə verməyə çağırılan şahidlərin və ya qurbanların maraqları ilə tarazlaşdırılsın”.²⁸⁵ Bu işdə Amsterdamda narkotik alverinə qarşı tədbir görmək üçün polislər narkotik alverində şübhəli bilinən şəxslərin fotosəkillərini toplamışdılar. Polis məlumat almışdı ki, ərizəçi narkotik alveri ilə məşğul olur və onun fotosəkilləri bir neçə narkomana göstərilmişdi. Onlar isə bildirmişdilər ki, onu tanıyırlar və o, narkotik maddələr satır. Onların sayı anonim saxlanıldı. Ɖrizəçi tutuldu və narkotik maddələrlə bağlı hüquq pozuntuları törətdiyinə görə məhkum olundu.

Ɖrizəçi şikayət etdi ki, müəyyən şahidlərdən ifadələrin alınması, dinlənilməsi və məhkəmə prosesində ona qarşı sübut qismində istifadə edilməsi onun müdafiə hüquqlarında xələl gətirərək 6-cı maddəni pozub. O, vurğuladı ki, birinci instansiya məhkəməsindəki prosesdə iki anonim şahid məhkəmə istintaqını aparən hakim tərəfindən onun vəkiliyinə iştirakı olmadan dindirilib.

²⁸⁵ Doorson Niderlanda qarşı, 20 fevral 1996, 70-ci bənd.

Məhkəmə qeyd etdi ki, anonim şahidlərin verdiyi ifadələrdən məhkəmə araşdırmasında istifadə edilməsi Konvensiya ilə bağlı problemlər yaradır və müdafiə tərəfinin hüquqlarını təmin etmək üçün əks tədbirlər görülməlidir. Məhkəmə qeyd etdi ki, şahidlər apellyasiya mərhələsində istintaqı aparən hakim tərəfindən (onların şəxsiyyəti həmin hakimə məlum idi) müdafiəçi vəkilin iştirakı ilə dindirilmişdir. Vəkil müdafiə tərəfinin maraqları üçün lazım bildiyi bütün sualları, şahidlərin şəxsiyyətinin açıqlanmasına səbəb ola bilən suallar istisna olmaqla, şahidlərə vermək imkanına malik idi və həmin sualların hamısına cavab verilmişdi. Məhkəmə həmçinin qeyd etdi ki, ərizəçinin təqsirliliyi barədə milli məhkəmənin qərarı yalnız və ya əsasən anonim şahidlərin ifadələrinə əsaslanmamışdı və buna görə də 6-cı maddənin pozuntusu baş verməmişdi.

Kostovski Niderlanda qarşı məhkəmə işində²⁸⁶ iki şəxs polisə məlumat vermişdilər ki, ərizəçi bankın soyulmasında iştirak edib və onlar anonim qalmalarını istəmişdilər. Bu şahidlərdən alınan ifadələr məhkəmə araşdırması zamanı məhkəmə zalında

oxundu və ərizəçi silahlı quldurluğa görə məhkum edildi.

Ərizəçi Avropa Məhkəməsinə şikayət etdi ki, onun barəsində ədalətli məhkəmə araşdırması keçirilməyib, çünki iki anonim şahidin ifadələrindəki məlumatlardan sübut qisminə istifadə edilib.

Məhkəmə qeyd etdi ki, prinsipə bütün sübutlar təqsirləndirilən şəxsin iştirakı ilə təqdim edilməlidir. Lakin məhkəməyə qədərki mərhələdə alınan ifadələrdən sübut qisminə istifadə edilməsi özlüyündə 6-cı maddəyə zidd deyil, bu şərtlə ki, müdafiə tərəfinin hüquqlarına əməl edilsin. Bu hüquqlar, bir qayda olaraq, prosesin müəyyən mərhələsində təqsirləndirilən şəxsə şahidi çağırmaq və dindirmək imkanının verilməsini tələb edir. Bu işdə ərizəçiyə belə imkan verilməmişdi. Buna görə də Məhkəmə 6-cı maddənin pozulduğunu müəyyən etdi.

Şahidlər polis əməkdaşları olduqda fərqli qaydalar tətbiq edilir. Çünki onlar: dövlətin icra hakimiyyəti orqanlarına tabe olmaqdan ibarət ümumi vəzifə daşıyıcılar və adətən ittiham tərəfi ilə bağlı olurlar... Onlardan anonim şahidlər qisminə istifadə edilməsinə yalnız müstəsna hallarda

²⁸⁶ *Kostovski Niderlanda qarşı*, 20 noyabr 1989.

287 *Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, 18 mart 1997, 56-cı bənd.

288 *X Birləşmiş Krallığa qarşı*, 7 DR 115.

289 İnsan hüquqları haqqında Avropa Konvensiyasının 53-cü maddəsində deyilir: “Bu Konvensiyada heç nə hər hansı Razılığa gələn Yüksək Tərəfin qanunvericiliyi və ya onun Tərəf olduğu hər hansı digər sazişlə təmin edilə bilən insan hüquqları və əsas azadlıqlarından hər hansını məhdudlaşdırmaq və ya onlardan geri çəkilmə kimi şərh oluna bilməz” (Avropa Konvensiyasının iştirakçısı olan bütün dövlətlər İşgəncələrə qarşı Konvensiyanın da iştirakçılarıdır).

290 *G Birləşmiş Krallığa qarşı*, 35 DR 75.

291 *Barbera, Messege və Habardo İspaniyaya qarşı*, 6 dekabr 1988. Bu işlə bağlı aşağıya – 13-cü fəslə bax.

292 *Alber və Le Kompt Belçikaya qarşı*, 10 fevral 1983.

yol verilə bilər... Bundan əlavə, onların vəzifələrinin xarakteri... onların açıq məhkəmə iclasında ifadə vermələrini tələb edir.²⁸⁷

Komissiya bildirdi ki, ittiham tərəfinin təmin etdiyi immunitet altında olan cinayət iştirakçısından alınan ifadə 6-cı maddə pozulmadan sübut qismində qəbul edilə bilər, bu şərtlə ki, müdafiə tərəfinə və andlılara işin halları barəsində tam məlumat verilsin.²⁸⁸

İşgəncə və digər pis rəftar nəticəsində alınan ifadələrdən məhkəmə araşdırmasında sübut qismində istifadə edilə bilməz. Bu qadağa İşgəncələrə qarşı BMT Konvensiyasının 15-ci maddəsində təsbit edilib, həmin Konvensiya Avropa Məhkəməsinin işlərinə Avropa Konvensiyanın 53-cü maddəsi vasitəsilə tətbiq edilə bilər.²⁸⁹ G Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində²⁹⁰

Komissiya qeyd etdi ki, vəkillə mümkün qədər tez görüşmək imkanının yaradılması təqsirini etiraf edən şəxsin ifadələrinin inandırıcı olması üçün mühüm təminatdır. O bildirdi ki, ittiham yalnız təqsirləndirilən şəxsin etirafına əsaslanırsa və

ona hüquqi yardım göstərilərsə, bu cür ifadənin sübut qismində qəbul edilməsinə yoxlamaq üçün araşdırma aparılmalıdır.

Barbera, Messege və Habardo İspaniyaya qarşı məhkəmə işində²⁹¹ Məhkəmə ətraf ələmdən təcrid olunmuş halda saxlanılan şəxslərdən etirafların alınması məsələsini araşdırdı. O, bu cür etiraflardan istifadə ilə bağlı qeyd-şərtlərini bildirdi, xüsusən söhbət o hallardan gedirdi ki, dövlət orqanları ərizəçilərin hüquqi yardım almaq hüququndan imtina etdiklərini sübut edə bilməmişdilər.

Hansı hərəkətlər təqsirsizlik prezumpsiyasına zidd ola bilər?

6-cı maddənin 2-ci bəndində deyilir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs onun təqsiri qanun əsasında sübut ediləndək təqsirsiz hesab edilir. Bununla belə, həmin bənd Konvensiya əsasında “cinayət işi” sayıla bilən müəyyən növ mülki işlərə, məsələn, peşə fəaliyyəti ilə bağlı intizam proseslərinə də tətbiq edilir.²⁹²

Barbera, Messege və Habardo İspani-yaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki, təqsirsizlik prezumpsiyası prinsipi:

... digər məsələlərlə yanaşı, tələb edir ki, öz vəzifələrini yerinə yetirərkən məhkəmə üzvləri təqsirləndirilən şəxsin ittiham edildiyi cinayəti həqiqətən törətməsinə dair qərəzli fikirdə olmasınlar; sübut etmə yükü ittiham tərəfinin üzərində düşür və hər hansı şübhə təqsirləndirilən şəxsin xeyrinə həll edilməlidir.²⁹³

Lakin 6-cı maddənin 2-ci bəndi sübut etmə yükünü təqsirləndirilən şəxsin üzərinə keçirən normaları qadağan etmir, bu şübhə ki, təqsirin sübuta yetirilməsi məsələsində ümumi sübut etmə yükü ittiham tərəfinin üzərində qalsın. Bundan əlavə, 6-cı maddənin 2-ci bəndi hüquqi və ya faktiki prezumpsiyaları nəzərdə tutan normaları qadağan etmir, lakin sübut etmə yükünün subyektini dəyişən və ya ehtimallardan təqsirləndirilən şəxsin əleyhinə istifadə edilməsini nəzərdə tutan istənilən norma “təqsirləndirilən şəxs üçün taleyüklü məsələləri nəzərə alan və müdafiə hüquqlarını qoruyub saxlayan ağılabatan hədudlarla məhdudlaşmalıdır”.²⁹⁴ Birləşmiş Krallıqdan

daxil olan köhnə işdə Komissiya belə bir ehtimalı qəbul edilən hesab etdi ki, fahişə qadınla yaşaması və ya aradüzəldənliklə məşğul olması aşkar edilən kişi əxlaqa zidd gəlirlər hesabına yaşayan şəxs sayıla bilər.²⁹⁵ Salabyaku Fransaya qarşı məhkəmə işində²⁹⁶ yuqoyma yerindən ərizəçinin götürdüyü yükün içərisində narkotik maddələrin olduğu aşkara çıxmış və onun təqsirkar olduğu ehtimal edilmişdi. Lakin Məhkəmə qiymətləndirmə səlahiyyətinin dövlətdaxili məhkəmələrə məxsus olduğunu və onların işin faktlarına diqqət yetirərək ittiham hökmlərindən birini ləğv etdiklərini nəzərə aldı və qərara gəldi ki, hər hansı pozuntu baş verməyib. Məhkəmə araşdırması yekunlaşmamış hakimin mətbuata verdiyi açıqlamalarda şəxsin təqsirkar olduğu bildirilərsə, bu halda 6-cı maddə pozulmuş olur.²⁹⁷

Təkcə məhkəmələr deyil, digər dövlət orqanları da təqsirsizlik prezumpsiyasına əməl etməyə borcludurlar. Allene de Ribemon Fransaya qarşı məhkəmə işində²⁹⁸ yüksək rütbəli polis əməkdaşı mətbuat konfransında ərizəçinin adam öldürmə cinayətinin təhrikişisi olduğunu qeyd etmişdi.

²⁹³ *Barbera, Messege və Habardo İspaniyaya qarşı*, 6 dekabr 1988, 77-ci bənd.

²⁹⁴ *Salabyaku Fransaya qarşı*, 7 oktyabr 1988, 28-ci bənd.

²⁹⁵ *X Birləşmiş Krallığa qarşı*, 42 CD 135.

²⁹⁶ *Salabyaku Fransaya qarşı*, 7 oktyabr 1988.

²⁹⁷ *Bax: Lavents Latviyaya qarşı*, 28 noyabr 2002.

²⁹⁸ *Allene de Ribemon Fransaya qarşı*, 10 fevral 1995.

Məhkəmə bildirdi ki, ərizəçiyə qarşı “hər hansı cinayət ittihamı irəli sürülərkən” 6-cı maddənin 2-ci bəndi məhkəmələrdən əlavə digər dövlət orqanlarına da şamil olunur. Ərizəçinin təqsirkar olması barədə bəyanat polis əməkdaşı tərəfindən hər hansı dəqiq-ləşdirmə və ya qeyd-şərt bildirilmədən verilmişdi və faktlara səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən qiymət verilməmişdən öncə ictimaiyyəti ərizəçinin təqsirkar olduğuna inanmağa təhrik etmişdi. Bu, təqsirsizlik prezumpsiyasının pozuntusu hesab edildi və kifayət qədər sübutlar olmadığına görə ərizəçinin sonradan azad edilməsi bu pozuntunu heç də kompensasiya etmirdi.

Təqsirsizlik prezumpsiyasına təkcə məhkəmənin gedişində deyil, məhkəmə tərəfindən bəraət hökmü çıxarılandan sonra da əməl edilməlidir. Sekanina Avstriyaya qarşı məhkəmə işində²⁹⁹ Məhkəmə qərara aldı ki, qəti bəraət hökmü çıxarılandan sonra dövlətdaxili məhkəmələrin ərizəçinin təqsiri barədə onlarda şübhə olduğunu bildirmələri yolverilməzdir. 6-cı maddənin 2-ci bəndi cinayət prosesinin davam etdiyi bütün müddətə şamil olunur və proses bitdikdən sonra və ya təqsirləndirilən şəxsə bə-

raət verildikdən sonra hakim tərəfindən hər hansı şərhin verilməsi təqsirsizlik prezumpsiyasını pozmuş olacaqdır. Minelli İsveçrəyə qarşı məhkəmə işində³⁰⁰ qanunla nəzərdə tutulmuş müddət başa çatdığına görə ərizəçiyə qarşı cinayət təqibinə xitam verilmişdi. Lakin dövlətdaxili məhkəmə qərar çıxarmışdı ki, ərizəçi cinayət təqibi ilə bağlı çəkilmiş məhkəmə xərclərinin bir hissəsini ödəməli, habelə zərərçəkənə kompensasiya ödəməlidir, çünki müddət keçməseydi, ərizəçi yəqin ki məhkum ediləcəkdə. Beləliklə, 6-cı maddənin 2-ci bəndi pozulmuşdu, çünki dövlətdaxili məhkəmənin qərarı təqsirsizlik prezumpsiyasına zidd idi.

Norveçə qarşı bir sıra işlərdə Məhkəmə təqsirsizlik prezumpsiyasının pozulduğunu müəyyən etdi, həmin işlərdə ərizəçilər bəraət aldıqdan sonra kompensasiya barədə iddia qaldırmış, yaxud da pozuntu qurbanı olduqlarını iddia edənlər ərizəçilərə qarşı iddia irəli sürmüşdülər. Kompensasiya proseslərində ərizəçilərə qarşı cinayət ittihamı irəli sürülməsə də 6-cı maddə həmin işlərə tətbiq edildi, çünki kompensasiyanın alınması şərtləri ilə cinayət məsuliyyəti məsələləri arasında əlaqə vardı. Kompensasiya məsə-

²⁹⁹ *Sekanina Avstriyaya qarşı*, 25 iyun 1993, 30-cu bənd.

³⁰⁰ *Minelli İsveçrəyə qarşı*, 21 fevral 1983.

ləsi barədə qərar çıxararkən daxili məhkəmələrin gətirdikləri əsaslar öncə ərizəçilər barəsində çıxarılmış bəraət hökmlərini şübhə altına alırdı, buna görə də 6-cı maddənin 2-ci bəndinin tələbləri pozulmuşdu.³⁰¹

6-cı maddənin 3 a bəndində nəzərdə tutulan “ittihamin xarakteri və əsasları haqqında başa düşülən dildə dərhal məlumatlandırılmaq hüququ” nə deməkdir?

6-cı maddənin 3 a-e bəndlərində təsbit olunan minimum təminatların siyahısı tam deyil. Həmin siyahıda ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun konkret aspektləri təqdim edilir. Məhkəmə bildirdi ki, 6-cı maddənin 1-ci bəndi ilə 3-cü bəndi arasındakı münasibət “*ümidən xüsusiyə doğuru*” yönələn münasibətdir. Buna görə də hətta 6-cı maddənin 3-cü bəndindəki minimum təminatlara əməl edildikdə belə, cinayət işi üzrə məhkəmə araşdırması ədalətli məhkəmə araşdırmasının tələbləri

rinə uyğun olmaya bilər.³⁰²

6-cı maddənin 3 a bəndində deyilir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs ona qarşı irəli sürülmüş ittihamın xarakteri və əsasları haqqında onun başa düşdüyü dildə dərhal və ətraflı məlumatlandırılmaq hüququna malikdir. 6-cı maddənin 2-ci bəndi kimi bu bənd də Konvensiya əsasında “cinayət işi” sayıla bilən müəyyən növ mülki işlərə, məsələn, peşə fəaliyyəti ilə bağlı inzizam proseslərinə də tətbiq edilir.³⁰³

Bu normada söhbət ittiham irəli sürülərkən³⁰⁴ və ya cinayət işi qaldırılarkən təqsirləndirilən şəxsə verilməli olan məlumatdan gedir. Bu norma ilə 5-ci maddənin 2-ci bəndi arasındakı münasibətə gəldikdə,³⁰⁵ adətən sonuncu norma o qədər də təfəsilatlar tələb etmir və çox sərt deyil. *Mattoçia İtaliyaya qarşı* məhkəmə işində təqsirləndirilən şəxsə onun ittiham edildiyi cinayətin törədildiyi vaxt və yer barəsində yetərli məlumat verilməmişdi.³⁰⁶

De Salvador Torres İspaniyaya qarşı məhkəmə işində³⁰⁷ ərizəçi şikayət edirdi ki, dövlətdaxili məhkəmə onun barəsindəki hökmü ağırlaşdırmaqla ittihamda adı çəkilməyən ağırlaşdırıcı hala istinad edib.

³⁰¹ *O. Norveçə qarşı, Hammern Norveçə qarşı və Y. Norveçə qarşı*, 11 fevral 2003. Həmçinin *Rinqvold Norveçə qarşı* məhkəmə işinə bax, bu işdə Məhkəmə pozuntu aşkar etmədi.

³⁰² Misal üçün bax: *Artiko İtaliyaya qarşı*, 13 may 1980.

³⁰³ Yuxarıya – 9-cu fəslə bax.

³⁰⁴ İttihamın nə demək olduğu barədə 5-ci fəslə bax.

³⁰⁵ 5-ci maddənin 2-ci bəndində deyilir: “*Tutulmuş hər bir kəsə ona aydın olan dildə onun tutulmasının səbəbləri və ona qarşı irəli sürülən istənilən ittiham barədə dərhal məlumat verilir*”.

³⁰⁶ *Mattoçia İtaliyaya qarşı*, 25 iyul 2000.

³⁰⁷ *De Salvador Torres İspaniyaya qarşı*, 24 oktyabr 1996.

Lakin Məhkəmə pozuntu baş verdiyini hesab etmədi, çünki həmin hal ərizəçiyə qarşı ittihamın ayrılmaz tərkib hissəsini təşkil edirdi və prosesin başlanğıcında ona məlum idi. *Şişliyan və Ekinciyan Fransaya qarşı* məhkəmə işində³⁰⁸ isə əksinə, Komissiya pozuntu baş verdiyini müəyyən etdi; bu işdə ittihamın formulu mahiyyətə dəyişdirilmişdi. Ərizəçilərə qarşı müvafiq dövlətdaxili qanunun maddəsi əsasında valyuta əməliyyatları ilə bağlı cinayət ittihamı irəli sürülmüş və onlar bəraət almışdılar, lakin sonradan apellyasiya məhkəməsi onları başqa maddə əsasında təqsirli hesab etmişdi. Komissiya bildirdi ki, iş üzrə materiallardakı faktlar artıq ərizəçilərə məlum idi, lakin apellyasiya araşdırmasından qabaq cinayət hüquq pozuntusunun təvsiyinin dəyişdirilməsi təklifi barədə müvafiq dövlət hakimiyyəti orqanı tərəfindən onlara məlumat verildiyini təsdiq edən sübut yox idi.

Həmçinin bu da önəmlidir ki, şəxs bərəsində çıxarılan ittiham hökmü ittiham aktında göstərilən hüquq pozuntusu əsasında çıxarılmalıdır. *Pelissyer və Sassi Fransaya qarşı* məhkəmə işində³⁰⁹ ərizə-

çilər yalnız “qəsdən müflisləşmə cinayətində” ittiham olunsalar da, qəsdən müflisləşmə cinayəti törətmək üçün “sövdələşməyə” görə təqsirləndirilmişdilər. Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, bu hüquq pozuntuları mahiyyətə fərqli olduğuna görə Konvensiyanın pozuntusu baş verib.

İttiham barədə məlumat təqsirləndirilən şəxsə onun başa düşdüyü dildə verilməlidir. *Broziçek İtaliyaya qarşı* məhkəmə işində³¹⁰ təqsirləndirilən şəxs alman idi və dil məsələsində çətinlik çəkdiyini dövlətdaxili məhkəməyə aydın şəkildə bildirmişdi. Avropa Məhkəməsi qərara aldı ki, İtaliyanın dövlət orqanları ərizəçinin italyan dilini bildiyini müəyyən edə bilmədiklərinə görə ona göndərilmiş məhkəmə bildirişinin tərcüməsini təmin etməli idilər, lakin bunu etməmişdilər. Oxşar qaydada, *Kamazinski Avstriyaya qarşı* məhkəmə işində³¹¹ məhkəmə iclasının aparıldığı dili başa düşməyən təqsirləndirilən şəxs ittiham aktının onun başa düşdüyü dilə yazılı tərcüməsi təmin edilmədiyini təqdirdə, əlverişsiz vəziyyətə salına bilər.

308 *Şişliyan və Ekinciyan Fransaya qarşı*, Komissiyanın məruzəsi, 16 mart 1989, ərizə №10959/84.

309 *Pelissyer və Sassi Fransaya qarşı*, 25 mart 1999.

310 *Broziçek İtaliyaya qarşı*, 19 dekabr 1989.

311 *Kamazinski Avstriyaya qarşı*, 19 dekabr 1989.

6-cı maddənin 3 b bəndində nəzərdə tutulan “kifayət qədər vaxt və imkan” nə deməkdir?

6-cı maddənin 3 b bəndində deyilir ki, cinayət törətməkdə ittiham olunan hər kəs öz müdafiəsini hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkana malik olmaq hüququna malikdir. Bu, bəzi mülki işlərə də aiddir.³¹²

Bu norma ilə bağlı hakimın əsas rolu bu normadakı tələblə məhkəmə araşdırmalarının ağlabatan müddətdə həyata keçirilməsini təmin etmək öhdəliyi arasında düzgün balans nail olmaqdan ibarətdir.³¹³ Bu norma həm də 6-cı maddənin 3 c bəndi ilə (özünə müdafiəçi seçmək və ya pulsuz hüquqi yardım almaq hüququ) sıx əlaqədardır.

Məhkum edilmiş şəxslər sonradan apellyasiya məhkəməsindəki icraatda bəraət aldıqda və ya sonrakı dinləmələrdə iştirak etməyəcəklərini bəyan etdikdə bu norma ilə bağlı onların şikayətləri qəbul olunmayan elan edilir.³¹⁴ Bununla belə, hakimın vəzifəsi məhkəmə prosesində bu normaya əməl olunmasını təmin etmək-

dən və hər hansı qüsurun apellyasiya məhkəməsi tərəfindən aradan qaldırılacağına arxayın olmamaqdan ibarətdir.

Təqsirləndirilən şəxsin kifayət qədər vaxta malik olması işin bütün hallarından, o cümlədən işin mürəkkəbliyindən və prosesin hansı mərhələdə olmasından asılıdır.³¹⁵

Burada əsas məqam müdafiəçini elə vaxtda təyin etməkdir ki, o, prosesi hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta malik olsun. *Öcalan Türkiyəyə qarşı* məhkəmə işində 17.000 səhifəlik materiallarla tanış olaraq iş üzrə müdafiəni hazırlamaq üçün iki həftəlik müddət verilməsi Böyük Palata tərəfindən yetərli hesab edilmədi.³¹⁶

Bu prinsipə görə nəzərdə tutulur ki, ibtidai həbsdə olan təqsirləndirilən şəxsin vəkili işin bütün elementlərini onunla müzakirə etmək üçün istənilən vaxt müştərisi ilə məhdudiyətsiz və konfidensial şəraitdə görüşmək imkanına malik olmalıdır. Vəkilin təqsirləndirilən şəxslə görüşmək üçün hakimdən və ya prokurordan qabaqcadan icazə alınmasını tələb edən hüquq sistemi bu maddəni pozmuş olur. Hakimler ibtidai həbsə sanksiya verərkən və ya

312 Yuxarıya – 14-cü fəslə bax.

313 Yuxarıya – 8-ci fəslə bax.

314 *X Birləşmiş Krallığa qarşı*, 19 DR 223; və *X Birləşmiş Krallığa qarşı*, 21 DR 126.

315 Məsəl üçün bax: *Alber və Le Kompt Belçikaya qarşı*, 10 fevral 1983; və *X Belçikaya qarşı*, 9 DR 169.

316 *Öcalan Türkiyəyə qarşı*, 12 may 2005.

onun müddətini uzadarkən tərəflərə izah etməlidirlər ki, vəkilin təqsirləndirilən şəxslə görüşmək üçün icazə alması *tələb olunmur*. Bundan əlavə, əgər prokuror vəkilin təqsirləndirilən şəxslə görüşlərinə icazə vermək məsələsini həll edərsə, bu hal təkcə 3 *b* bəndini pozmur, həm də bütövlükdə məhkəmə araşdırmasının ədalətliyini sual altına alır. Qeyd olunanlardan belə nəticə çıxır ki, həbsxana orqanları vəkilin təqsirləndirilən şəxslə görüşməsi üçün hakimdən icazə alınmasını tələb edə bilməzlər. Bundan başqa, onlar görüşlərin konfidensial şəraitdə və həbsxana müəssisəsi əməkdaşlarının eşidə bilməyəcəyi yerdə keçirilməsini təmin etmək üçün lazımı şəraiti yaratmalıdırlar.³¹⁷

Təqsirləndirilən şəxs və ya onun vəkilləri zəruri şəraitin təmin olunmadığını iddia etdikdə, hakim məhkəmə araşdırmasını 6-cı maddənin 3 *b* bəndini pozmadan davam etdirməyin mümkün olub-olmadığını həll etməlidir. Bu zaman hakim yadda saxlamalıdır ki, təqsirləndirilən şəxsin öz müdafiəsini hazırlayarkən vəkili ilə azad ünsiyyətdə olmaq hüququ ədalətli məhkəmə araşdırması konsepsiyasının ol-

duqca mühüm elementi sayılır.³¹⁸

Lakin müstəsna hallarda müəyyən məhdudiyətlərə haqq qazandırmaq olar. *Kröxer və Möller İsveçrəyə qarşı* məhkəmə işində³¹⁹ ərizənin qəbul edilənliyi haqqında qərar xüsusi təhlükəli məhbuslar kateqoriyasına aid edilən və xüsusilə ağır terror cinayətlərində ittiham olunan şəxslərin həbsi ilə bağlı idi. Hakim qərara almışdı ki, onlar üç həftə ərzində vəkilləri ilə görüşə bilməzlər və həmin müddətdə onlar yalnız məhkəmə nəzarəti altında vəkilləri ilə yazışmaq imkanına malik olmuşdular. Vəkillərlə görüşə icazə verildikdən sonra həmin görüşlərin müşahidəsi aparılmadı. Komissiya hesab etmədi ki, bu hal 6-cı maddənin 3 *b* bəndinin pozuntusunu təşkil edib. Digər işlərdə ərizəçi təkadamlıq kameraya salınmış və məhdud müddətlər ərzində vəkili ilə görüşməsinə icazə verilməmişdi; Komissiya bu işlərdə pozuntu müəyyən etmədi, çünki qalan vaxtlarda vəkillə görüşmək üçün kifayət qədər imkan yaradılmışdı.³²⁰ *Kurup Danimarkaya qarşı* məhkəmə işində³²¹ müdafiəçinin üzərinə müəyyən şahidlərin kimliyini müştərisinə açıqlamaq vəzifəsi qoyulmuşdu; bu işdə heç bir

³¹⁷ *Bax: Öcalan Türkiyəyə qarşı*, 12 may 2005; və *Kan İtaliyaya qarşı*, Komissiyanın məruzəsi, 12 iyul 1984.

³¹⁸ *Kempbell və Fell Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 iyun 1984.

³¹⁹ *Kröxer və Möller İsveçrəyə qarşı*, 26 DR 24.

³²⁰ Misal üçün *bax: Bontsi İsveçrəyə qarşı*, 12 DR 185.

³²¹ *Kurup Danimarkaya qarşı*, 42 DR 287.

pozuntu müəyyən edilmədi. Bu, ərizəçinin öz müdafiəsini hazırlamasına o dərəcədə təsir göstərən maneə deyildi ki, onu 6-cı maddənin 3 b və ya d bəndlərinin pozuntusu hesab etmək mümkün olsun.

Lakin istənilən belə məhdudiyətlər üçün ciddi zərurət olmalı və onlar müəyyən edilmiş risklərə mütənasib olmalıdır.

Vəkillə görüşmək hüququ məktublar vasitəsilə əlaqə saxlamaq hüququnu da özündə ehtiva edir. Bu cür işlərin çoxu 6-cı maddənin 3 b bəndi ilə yanaşı həm də Konvensiyanın 8-ci maddəsi əsasında araşdırılır (yazışma sirtinə hörmət hüququ). *Domeniçini İtaliyaya qarşı* məhkəmə işində³²²

Məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçinin vəkilinə göndərdiyi məktubların həbsxana müdiriyyəti tərəfindən oxunması həm 8-ci maddənin, həm də 6-cı maddənin 3 b bəndinin pozuntusunu təşkil edib, xüsusən ona görə ki, məktubların vəkilə göndərilməsi gecikdirilib.

Konvensiya təqsirləndirilən və ya tutulan şəxsin vəkillə görüşmək hüququna hər hansı müdaxilənin qanunla nəzərdə tutulmuş olmasını tələb edir; həmin qanun

“dəqiq və aydın” olmalı və bu cür müdaxilələrə icazə verilən hallar orada aydın göstərilməlidir.

Ərizəçinin sübutlarla tanış olmaq hüququna gəldikdə, *Yespers Belçikaya qarşı* məhkəmə işində³²³ Komissiya bildirdi ki:

Komissiya bu fikirdədir ki, cinayət hüquq pozuntusunda ittiham olunan hər kəsə yaradılmalı olan “imkanlara” öz müdafiəsini hazırlamaq məqsədilə bütün proses ərzində aparılan araşdırmaların nəticələri ilə tanış olmaq imkanı da daxildir. Bundan başqa, Komissiya artıq təsdiq edib ki, ittiham tərəfində olan materiallarla tanış olmaq hüququnu Konvensiya konkret olaraq təmin edilməsə də, bu hüquq 6-cı maddənin 3 b bəndindən irəli gəlir... Üstəlik, araşdırmaların aparılması barədə qərarın kim tərəfindən və nə vaxt verilməsi və onların kimin rəhbərliyi altında aparılması o qədər də əhəmiyyət daşımır.

Daha sonra Komissiya bildirdi ki:

Qısa, 6-cı maddənin 3 b bəndi təqsirləndirilən şəxsin ittihamın onun üzərindən götürülməsi və ya ittiham hökmünün yüngülləşdirilməsi məqsədilə səlahiyyətli orqanlar tərəfindən toplanmış və ya toplana

³²² *Domeniçini İtaliyaya qarşı*, 15 noyabr 1996.

³²³ *Yespers Belçikaya qarşı*, 27 DR 61.

bilən bütün müvafiq materiallarla malik olmaq hüququnu tanıyır.

Komissiya əlavə etdi ki, bu işdə bu hüquq məhdudlaşdırılrsa da, təqsirləndirilən şəxsin müdafiəsinə kömək edən və ya kömək edə bilən imkanlar mövcud idi.

Təcrübədə bu prinsip xeyli məhdud çərçivədə şərh edilir. Yuxarıda adı çəkilən *Yespers Belçikaya qarşı* məhkəmə işində ərizəçi iddia edirdi ki, dövlət prokurorunda olan xüsusi dosye ilə tanış olmaq imkanına malik olmayıb. Komissiya vurğuladı ki, əgər dosyedə ittihamın ərizəçinin üzərindən götürülməsinə və ya ittiham hökmünün yüngülləşdirilməsinə imkan verən nəşə olsaydı, o halda dosye ilə tanış olmağa icazə verilməməsi 6-cı maddənin 3 b bəndini poza bilərdi; Komissiya hesab etdi ki, ərizəçi müvafiq materialların dosyedə olduğunu sübut edə bilməyib və Komissiya Hökumətin öz öhdəliklərinə əməl etmədiyi barədə ehtimalla razılaşa bilməz.

Öcalan Türkiyəyə qarşı məhkəmə işində³²⁴ Böyük Palata 6-cı maddənin 3(b) və 3(c) bəndlərinin bir sıra pozuntularını müəyyən etdi. Ərizəçi polis həbsxanasında

dindirilərkən vəkillərinin yardımı ilə təmin olunmamış, prosesin hər hansı mərhələsində üçüncü şəxslərin iştirakı olmadan vəkilləri ilə görüşməsinə icazə verilməmiş, ən son mərhələyə qədər işin materialları ilə bilavasitə tanış olmasına imkan verilməmiş, onun yanına gələn vəkillərin sayına və görüşlərin müddətinə məhdudiyyətlər qoyulmuş və günün sonuna qədər vəkillərin işin materialları ilə tanış olmalarına imkan verilməmişdi. Bundan başqa, Məhkəmə qərara aldı ki, dövlət təqsirləndirilən şəxsin vəkili-nin iş üzrə materiallarla tanış olmasını məhdudlaşdırıla bilər.³²⁵ Ədalət mühakiməsinin maraqları naminə əsaslı səbəblər olduqda, hətta sübutların müdafiə tərəfi üçün əhəmiyyətli olması şübhə doğurmasa da, sübutların ərizəçiyə açıqlanmasına məhdudiyyətlər qoyulmasına yol verilə bilər.³²⁶

Rou və Devis Birləşmiş Krallığa qarşı və *Fitt Birləşmiş Krallığa qarşı* məhkəmə işlərində Məhkəmə ictimai maraqlar naminə sübutları açıqlamaqdan imtina ilə bağlı prosedurları nəzərdən keçirdi və bu qənaəətə gəldi ki, həmin prosedurlar yalnız o halda 6-cı maddəyə uyğun ola bilər ki, birinci instansiya məhkəməsinin hakimi

³²⁴ *Öcalan Türkiyəyə qarşı*, 12 may 2005.

³²⁵ *Kremtsov Avstriyaya qarşı*, 21 sentyabr 1992.

³²⁶ *Kurup Danimarkaya qarşı*, 42 DR 287. Həmçinin yuxarıya – 12-ci fəslə bax.

sübutları nəzərdən keçirsin və onların açıqlanmasının mümkün olub-olmadığı barədə qərar çıxarsın. Bu işdə Apellyasiya Məhkəməsinin işin materiallarına baxması yetərli hesab edilmədi.³²⁷

6-cı maddənin 3 c bəndində nəzərdə tutulan özünə müdafiəçi seçmək və ya pulsuz hüquqi yardım almaq hüququ nələrə əhatə edir?

6-cı maddənin 3 c bəndində nəzərdə tutulur ki, təqsirləndirilən şəxs şəxsən və ya özünün seçdiyi müdafiəçi vasitəsilə özünü müdafiə etmək və ya müdafiəçinin xidmətini ödəmək üçün vəsaiti kifayət etmədiyi zaman, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə belə müdafiədən pulsuz istifadə etmək hüququna malikdir. Bu maddədə nəzərdə tutulan hüquqlar 6-cı maddənin 3 b bəndində (yuxarıya bax) nəzərdə tutulan hüquqlarla sıx bağlıdır.

Məhkəmə bildirdi ki, özünü **şəxsən** müdafiə etmək hüququ mütləq hüquq deyil. *Kroyssant Almaniya qarşı* məhkə-

mə işində³²⁸ o qərara aldı ki, dövlətdaxili proseslərdə özünü şəxsən müdafiə etmək istəyən təqsirləndirilən şəxsə vəkilin təyin edilməsi 6-cı maddənin 3 c bəndinə zidd deyil.

Təqsirləndirilən şəxs pulsuz hüquqi yardım hüququna malikdirsə, ona göstərilən hüquqi yardım sadəcə nəzəri və xəyali deyil, praktiki və səmərəli olmalıdır. *Artiko İtaliya qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə qərara aldı ki, dövlət orqanları pulsuz hüquqi yardım göstərən vəkil tərəfindən müdafiənin həyata keçirilməsindəki hər hansı qüsurlara görə məsuliyyət daşıya bilməzlər, buna baxmayaraq, o vurğuladı ki:

6-cı maddənin 3 c bəndində söhbət vəkilin təyin edilməsindən deyil, onun yardımından istifadə edilməsindən gedir. Bir daha qeyd edək ki, sadəcə vəkilin təyin edilməsi səmərəli yardımı təmin etmir, çünki hüquqi yardım məqsədilə təyin edilən vəkil vəfat edə, ciddi surətdə xəstələnmə, uzun müddət vəzifəsini icra etmək imkanına malik olmaya və ya bundan boyun qaçıra edə bilər. Belə vəziyyət barədə dövlət orqanlarına məlumat verildikdə on-

³²⁷ *Rou və Devis Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 fevral 2000; və *Fitt Birləşmiş Krallığa qarşı*, 16 fevral 2000.

³²⁸ *Qroyssant Almaniya qarşı*, 25 sentyabr 1992.

lar ya vəkili əvəz etməli, ya da vəzifələrinin icrasına məcbur etməlidirlər.³²⁹

Çekalla Portuqaliyaya qarşı məhkəmə işində apellyasiya şikayətinin əsaslarını zəruri formal nəticələri göstərməklə tamamlamaq üçün vəkil tərəfindən pulsuz yardımın olmaması apellyasiya şikayətinin rədd edilməsinə səbəb olmuşdu və bu hal ərizəçinin praktiki və səmərəli müdafiədən məhrum olması ilə nəticələnmişdi.³³⁰ Bundan əlavə, Kamazinski Avstriyaya qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki,

... 6-cı maddənin 3 c bəndinə əsasən səlahiyyətli milli orqanlardan tələb olunur ki, yalnız pulsuz hüquqi yardım göstərən vəkil tərəfindən səmərəli hüquqi yardımın göstərilməməsi açıq-aşkar göz qabağındadırsa və ya hər hansı başqa üsulla onlara məlum olubsa, o halda məsələyə müdaxilə etsinlər.³³¹

Dövlətdaxili məhkəmədə təqsirləndirilən şəxsi təmsil edən vəkilin işi hazırlamaq üçün kifayət qədər vaxta və imkanlara malik olmadığı aydın olarsa, sədrlik edən hakim təqsirləndirilən şəxsə münasibətdə vəkilin öz vəzifələrini lazımı qaydada yerinə yetirməsini təmin etmək üçün pozitiv xarakterli tədbirlər görmək vəzifəsini daşıyır.

Belə hallarda adətən məhkəmə iclasının təxirə salınması tələb olunur.³³²

Komissiya qərara aldı ki, özünə vəkil seçmək hüququ yalnız o halda yaranır ki, təqsirləndirilən şəxs vəkilin haqqını ödəmək üçün kifayət qədər vəsaitə malik olsun. Buna görə də, pulsuz hüquqi yardım alan təqsirləndirilən şəxs özünə müdafiəçi seçmək və ya bu məsələ barədə rəyini bildirmək hüququna malik deyil.³³³ Bununla belə, özünə müdafiəçi seçmək hüququ da mütləq hüquq deyil: dövlət vəkillərin məhkəmədə iştirakını tənzimləmək və müəyyən hallarda konkret şəxsləri müdafiəni həyata keçirməkdən kənarlaşdırmaq hüququna malikdir.³³⁴

Təqsirləndirilən şəxsin pulsuz hüquqi yardım almaq hüququ iki haldan asılıdır. Birincisi, təqsirləndirilən şəxsin vəkilin haqqını ödəmək üçün kifayət qədər vəsaiti olmamalıdır. Bu hal ilə bağlı Komissiya orqanlarına o qədər də çox iş təqdim edilməyib, lakin belə görünür ki, təqsirləndirilən şəxsin kifayət qədər vəsaitə malik olmadığını sübut etməsi məsələsində çox da ciddi tələblər irəli sürülmür.

³²⁹ *Artiko İtaliyaya qarşı*, 30 aprel 1980, 33-cü bənd.

³³⁰ *Çekalla Portuqaliyaya qarşı*, 10 oktyabr 2002.

³³¹ *Kamazinski Avstriyaya qarşı*, 19 dekabr 1989, 65-ci bənd.

³³² *Qoddi İtaliyaya qarşı*, 9 aprel 1984, 31-ci bənd.

³³³ *M Birləşmiş Krallığa qarşı*, 36 DR 155.

³³⁴ *Ensslin və başqaları Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 14 DR 64; və *X Birləşmiş Krallığa qarşı*, 15 DR 242.

İkinci hal isə ondan ibarətdir ki, ədalət mühakiməsinin maraqları pulsuz hüquqi hüquqi yardımın təmin edilməsini tələb edə bilər. Burada bir sıra amilləri qeyd etmək lazımdır. Məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin hüquqi yardım almadan öz müdafiəsini həyata keçirmək qabiliyyətinə diqqət yetirir. Hoanq Fransaya qarşı məhkəmə işində³³⁵ Məhkəmə bildirdi ki, iş mürəkkəb məsələlərə aiddirsə və təqsirləndirilən şəxs müvafiq hüquqi arqumentləri irəli sürmək və əsaslandırmaq üçün zəruri hüquqi hazırlığa malik deyilsə və iş üzrə müdafiəni yalnız təcrübəli vəkil bacarsa, ədalət mühakiməsinin maraqları həmin iş üçün rəsmi qaydada vəkilin təyin olunmasını tələb edir.

Nəhayət, hər hansı mümkün sanksiyanın ciddiliyi də pulsuz hüquqi yardımın təyin olunmasında əhəmiyyət kəsb edir. Benhem Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində³³⁶

Məhkəmə qərara aldı ki, “söhbət azadlıqdan məhrum olunmaqdan gedirsə, ədalət mühakiməsinin maraqları prinsipcə pulsuz hüquqi yardımı tələb edir”. Bununla belə, Məhkəmə vurğuladı ki, bu iş üzrə icraat sadə deyildi. Biba Yunanıstanına qar-

şı məhkəmə işində³³⁷ adam öldürməyə dair ittihamla bağlı yuxarı məhkəməyə şikayət etmək hüququ mövcud olmadığına görə Məhkəmə Konvensiyanın pozulduğunu müəyyən etdi.

Eze və Konners Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində ərizəçi həbsxanadakı intizam icraatında həbsxana müdirinin qarşısında nümayəndəsi ilə təmsil olunmadığına görə Məhkəmə 6-cı maddənin 3 c bəndinin pozulduğunu müəyyən etdi.

Perks və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində³³⁸ Məhkəmə Benhem Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işi üzrə qəbul etdiyi qərara əsaslandı. Birinci iş adambaşına ödənilən vergini ödəmədiklərinə görə həbs edilən bir neçə ərizəçi ilə bağlı idi. Məhkəmə qərara aldı ki, ərizəçiləri gözləyən cəzanın ağırlığını və tətbiq edilən qanunun mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, ədalət mühakiməsinin maraqları məhkəmə araşdırmasının ədalətli keçirilməsi üçün ərizəçilərin pulsuz hüquqi yardımla təmin olunmalarını tələb edirdi.

Pulsuz hüquqi yardım məsələsi ilə bağlı amillər müxtəlif ola bilər və buna görə də, pulsuz hüquqi yardımı təmin etməkdən

³³⁵ *Hoanq Fransaya qarşı*, 29 avqust 1992, 40-41-ci bəndlər.

³³⁶ *Benhem Birləşmiş Krallığa qarşı*, 10 iyun 1996.

³³⁷ *Biba Yunanıstanına qarşı*, 26 sentyabr 2000; həmçinin bax: *Tualib Yunanıstanına qarşı*, 9 iyun 1998.

³³⁸ *Perks və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı*, 12 oktyabr 1999.

imtina edilməsi hər bir halda araşdırılmalıdır. Qrencer Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində³³⁹ iş üzrə həll edilməli olan məsələlərdən birinin mürəkkəbliyi yalnız apellyasiya dinləmələri zamanı məlum olmuşdu. Məhkəmə qərara aldı ki, ədalət mühakiməsinin maraqları naminə həmin məsələ barədə pulsuz hüquqi yardım almaq imkanı yaradılmalı idi və iş üzrə çıxarılmış ilkin qərara yenidən baxılmadığına görə 6-cı maddənin 3 c bəndi pozulmuşdu.

Məhkəmə vurğuladı ki, 6-cı maddənin 3 c bəndinin pozulduğunu müəyyən etmək üçün pulsuz hüquqi yardım göstərilməməsinin təqsirləndirilən şəxsə real ziyan vurduğunu sübut etməyə ehtiyac yoxdur. Belə sübut zəruri olsaydı, bu norma öz mahiyyətini əhəmiyyətli dərəcədə itirmiş olardı.³⁴⁰

Mülki işlərdə pulsuz hüquqi yardım hüququ Konvensiyada konkret olaraq göstərilməyib. Bununla belə, Məhkəmə qərara aldı ki, ədalət mühakiməsinin maraqları tələb etdikdə, belə yardım göstərilməlidir³⁴¹ (yuxarıda “Məhkəməyə müraciət hüququ” və “Tərəflərin bərabərliyi və iş çəkişmə prinsipi əsasında baxılması hüququ” bölmələrinə bax).

Mülki proses iştirakçısı hüquqi yardımın haqqını ödəmək üçün vəsaitə malik deyilsə, ədalət mühakiməsinin maraqlarının ona pulsuz hüquqi yardım göstərilməsini tələb edib-etmədiyini qiymətləndirmək hakimin vəzifəsidir. Pulsuz hüquqi yardım göstərilməməsinin Konvensiyanı pozub-pozmaması məsələsi işin faktlarından asılıdır (yuxarıda “Məhkəməyə müraciət hüququ və hüquqi yardım” bölmələrinə bax).

6-cı maddənin 3 d bəndində nəzərdə tutulan şahidləri çağırmaq və dindirmək hüququ necə şərh olunmalıdır?

6-cı maddənin 3 d bəndində nəzərdə tutulur ki, təqsirləndirilən şəxs onun əleyhinə ifadə vermiş şahidləri dindirmək və ya bu şahidlərin dindirilməsinə nail olmaq və onun əleyhinə ifadə vermiş şahidlər üçün eyni olan şərtlərlə onun lehinə olan şahidlər çağırmaq və dindirməyə nail olmaq hüququna malikdir.³⁴²

Beləliklə, əsas prinsip ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxslər hər hansı şa-

³³⁹ *Qrencer Birləşmiş Krallığa qarşı*, 28 mart 1990.

³⁴⁰ *Artiko İtaliyaya qarşı*, 30 aprel 1980, 35-ci bənd.

³⁴¹ *Eyri İrlandiyaya qarşı*, 9 oktyabr 1979 .

³⁴² Burada qeyd edilmiş məsələlərin bəziləri həmçinin yuxarıda “Tərəflərin bərabərliyi və iş çəkişmə prinsipi əsasında baxılması hüququ” və “Sübutların qəbul edilənlili məsələsi hansı vəziyyətdədir?” bölmələrində əhatə olunub.

hidlərin iş üçün əhəmiyyətli ifadə verəcəyini hesab edirlərsə, istənilən belə şahidləri çağırmaq və dindirmək imkanına, eləcə də ittiham tərəfinin çağırdığı və ya ifadələrinə istinad etdiyi istənilən şahidləri dindirmək imkanına malik olmalıdırlar.

Bu norma təqsirləndirilən şəxslərin şahidləri çağırmaq və ya dövlətdaxili məhkəmələrdən konkret şahidlərin çağırılmasını tələb etmək hüququnun mütləq hüquq olduğunu nəzərdə tutmur. Dövlətdaxili qanunvericilikdə şahidlərin çağırılmasına yol verilən hallar nəzərdə tutula bilər və səlahiyyətli orqanlar şahidin ifadələrinin işə aidiyyəti olmadığını müəyyən etdikdə həmin şahidin çağırılmasına icazə verməkdən imtina edə bilərlər. Buna görə də, ərizəçi sübut etməlidir ki, konkret şahidin dinlənilməməsi onun işinə ziyan yetirib.³⁴³ Hər halda şahidin çağırılması və dindirilməsi proseduru, tərəflərin bərabərliyi prinsipinin tələb etdiyi kimi, ittiham və müdafiə tərəfləri üçün eyni cür olmalıdır.

Prinsipcə, ittiham tərəfinin istinad etdiyi bütün sübutlar, əks arqumentlərin irəli sürülə bilməsi üçün, açıq dinləmədə təq-

sirləndirilən şəxsin iştirakı ilə irəli sürülməlidir.³⁴⁴ Buna görə də, ittiham tərəfi şahid qismində məhkəmə iclasına gəlməyən şəxsin (məsələn, təqsirləndirilən şəxsin və ya onun tərəfdarlarının təzyiqlərindən çəkdiyinə görə) yazılı ifadələrini təqdim etdikdə problemlər yaranır.

Yalnız müstəsna hallarda təqsirləndirilən şəxsin cəzə dindirə bilmədiyi şahiddən ittiham tərəfinin aldığı ifadəyə istinad edilməsinə icazə verilir. Hakim cinayət işi barəsində ittiham tərəfinin təqdim etdiyi materiallar əsasında qərar çıxarırsa, lakin təqsirləndirilən şəxsin hər hansı etirazlarına cavab verməli olan ittihamçı məhkəmədə iştirak etmirsə, belə vəziyyət bu normanın pozulması riskini doğurur. Əlbəttə, belə vəziyyətdə hakim ittiham tərəfinin mövqeyini müdafiə edə bilməz, çünki bu, qərəzsizlik prinsipinə xələl gətirmiş olardı.

Konvensiyanın iştirakçısı olan bir çox dövlətlər bəzi şahidləri, məsələn, ailə üzvlərini ifadə verməkdən azad edən normalar qəbul ediblər. *Unterpertinger Avstriyaya qarşı* məhkəmə işində³⁴⁵ Məhkəmə bildirdi ki, belə normalar 6-cı maddə-

³⁴³ *X İsveçərəyə qarşı*, 28 DR 127.

³⁴⁴ *Barbera, Messege və Habardo İspaniyaya qarşı*, 6 dekabr 1988, 78-ci bənd.

³⁴⁵ *Unterpertinger Avstriyaya qarşı*, 24 noyabr 1986.

nin 1 və 3 d bəndləri ilə açıq-aydın ziddiyət təşkil etmir. Lakin bu işdə Məhkəmə qeyd etdi ki, dövlətdaxili məhkəmə ərizəçinin keçmiş arvadının və ögey qızının verdikləri ifadələrdən məlumat mənbəyi kimi deyil, bu qadınların irəli sürdüyü ittihamların həqiqiliyinin sübutu kimi istifadə edib. Ərizəçinin məhkum edilməsi əsasən bu ifadələrə əsaslanmışdı və buna görə də, ərizəçinin müdafiə hüquqları kifayət qədər təmin olunmamışdı.³⁴⁶

Eləcə də şahid ciddi xəstələndikdə və ya öldükdə problemlər yaranır. Məhkəmə bildirdi ki, belə hallarda məhkəmədə iştirak etməyən şəxslərin ifadələrinə istinad edilməsinə haqq qazandırmaq olar, bu şərtlə ki, müdafiə hüquqlarını təmin edən əks dəlillərin irəli sürülməsinə imkan yaradılsın.³⁴⁷ Məhkəmə şahidin səhhətinin pis olması ilə əlaqədar olaraq alternativ imkanların mövcudluğunu nəzərdən keçirməyi zəruri hesab edir. *Brimon Belçikaya qarşı* məhkəmə işində Belçika şahzadəsi ərizəçilərə qarşı ittihamlar irəli sürmüş, lakin səhhəti ilə əlaqədar olaraq məhkəmədə ifadə verməmişdi. Məhkəmə qərara aldı ki:

... işin halları nəzərə alınarsa, ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnun mühüm tərkib hissəsi olan müdafiə hüquqlarının həyata keçirilməsi prinsipinə tələb edir ki, ərizəçilər şikayətin istənilən aspektinə istər açıq şəraitdə, istərsə də şikayətçinin evində üzləşdirmə və ya dindirmə zamanı etiraz etmək imkanına malik olmalıdırlar.³⁴⁸

Niderlanda qarşı son dövrlərə aid iş üzrə qərarda ərizəçi narkomaniyaya meyilli olan üç küçə fahişəsini zorlamaqda ittiham olunmuşdu. Qadınlardan biri apellyasiya məhkəməsi tərəfindən zərərçəkən tərəf qismində dindirilmiş, amma məhkəməyə şahid qismində çağırılmamışdı. Prokuror bildirmişdi ki, digər iki şahidin məhkəməyə çağırılması mənasızdır, çünki onların ünvanı məlum deyildi. Bununla belə, apellyasiya məhkəməsi prokurora tapşırırdı ki, üç qadıncı ifadə almaq üçün mümkün olan hər şeyi etsin. Apellyasiya məhkəməsi ərizəçinin zorlamada təqsirkar olduğunu təsdiq etdi, ərizəçinin təqsiri digər dəlillərlə yanaşı onun öz ifadələrinə və üç qadının polisə verdiyi ətraflı ifadələrə və qadınlardan birinin tibbi müayinəsinin nəticələrinə əsaslanmışdı. Avropa

³⁴⁶ Həmçinin 12-ci fəslə bax.

³⁴⁷ *Ferrantelli və Santancelo İtaliyaya qarşı*, 7 avqust 1996.

³⁴⁸ *Brimon Belçikaya qarşı*, 7 iyul 1989, 81-ci bənd.

Məhkəməsi ərizəni qəbulolunmayan elan etdi, çünki apellyasiya məhkəməsi şahidlərin dindirilməsini təmin etmək üçün əlindən gələni etmiş və səhlənkarlığa yol verməmişdi.³⁴⁹

Müəyyən hallarda həqiqi qisas qorxusu məhkəmədə iştirak etməyən şəxslərin ifadələrinə istinad edilməsinə haqq qazandıra bilər. Lakin bu halda müdafiə hüquqlarını təmin edən balanslaşdırıcı prosedurlar mövcud olmalıdır.

Səidi Fransaya qarşı məhkəmə işində ərizəçi üç anonim şahidin ifadəsi əsasında narkotik alverinə görə məhkum edilmişdi. Məhkəmə bildirdi ki:

Məhkəmə narkotik alverinə qarşı mübarizənin labüd çətinliklərindən (xüsusən sübutların əldə edilməsi və təqdim edilməsi məsələsində) və narkotiklər probleminin cəmiyyətə vurduğu ziyandan tam xəbərdardır. Lakin bu mülahizələr cinayət hüquq pozuntusunda ittiham edilən hər kəsin müdafiə hüquqlarının bu dərəcədə məhdudlaşdırılmasına haqq qazandıra bilməz.³⁵⁰

Məhkəmə müəyyən etdi ki, 6-cı maddənin 3 d bəndi pozulub, çünki anonim şahidlərin ifadələri ərizəçinin məhkum edil-

məsinin yeganə əsasını təşkil edirdi.

Bir qayda olaraq, qisasdan qorxuqlarına görə məhkəmədə iştirak etməyən şəxslərin ifadələrinin sübut qismində qəbul edilməsinə haqq qazandırılması təqsirləndirilən şəxsin hər hansı konkret təhdidi ilə bağlı olmaya da bilər. Doorson Niderlanda qarşı məhkəmə işində³⁵¹ Məhkəmə bildirdi ki, ərizəçi iki şahidi heç vaxt təhdid etməsə də, narkotik alverçiləri onların əleyhinə ifadə verən şahidlərə qarşı təhdidlərə və ya faktiki zorakılığa tez-tez əl atırlar.

Anonim şahidlərlə bağlı digər problem ondadır ki, müdafiə tərəfi belə şahidlərin ifadələrinin həqiqətə uyğunluğu məsələsinə etiraz etmək imkanına malik olmur. Kostovski Niderlanda qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki:

Əgər müdafiə tərəfi dindirmək istədiyi şəxsin kimliyindən xəbərdar deyilsə, həmin şəxsin ona qarşı qərəzli, düşmən mövqedə olduğunu və onun ifadələrinə etibar etməyin mümkün olmadığını sübut edə bilən mühüm detallardan məhrum ola bilər. Təqsirləndirilən şəxsi ifşa edən şahid ifadələri və ya digər bəyanatlar bilərəkdən yalan ola bilər və ya sadəcə səhv

³⁴⁹ C.R.R. *Şeper Niderlanda qarşı*, ərizənin qəbul edilənliliyinə dair qərar, 5 aprel 2005. Həmçinin bax: *Doorson Niderlanda qarşı*, 26 mart 1996 ; və *İşqro İtaliyaya qarşı*, 19 fevral 1991.

³⁵⁰ *Səidi Fransaya qarşı*, 20 sentyabr 1993, 44-cü bənd.

³⁵¹ *Doorson Niderlanda qarşı*, 20 fevral 1996, 71-ci bənd.

ola bilər və şahidin etibarlılığını yoxlamağa və ya onun ifadəsinin həqiqətə uyğunluğunu şübhə altına almağa imkan verən informasiyaya malik olmayan müdafiə tərəfi çətin ki bu məsələni aydınlaşdıra bilər. Belə vəziyyətlərin doğurduğu təhlükələr şübhəsizdir.³⁵²

Ədalətli məhkəmə araşdırmasının təmin edilməsi üçün tərəflərin imkanlarını tarazlaşdıran prosedurlar işdən işə fərqlənir. Bu məsələdə mühüm amillər ondan ibarətdir ki, təqsirləndirilən şəxs və ya onun vəkili şahidin dindirilməsində iştirak edibləmi, ona suallar verə bilibləmi və işə baxan hakim şahidin kimliyindən xəbərdardırımı? Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki:

Ədalət mühakiməsinin ədalətlə həyata keçirilməsi hüququnun demokratik cəmiyyətdə tutduğu yeri nəzərə alaraq, müdafiə hüququnu məhdudlaşdıran istənilən tədbirlər yalnız zərurətdən irəli gəlməlidir. Əgər daha az məhdudlaşdırıcı tədbir kifayət edərsə, o halda həmin tədbir tətbiq edilməlidir.³⁵³

Nəhayət, qeyd etmək vacibdir ki, hətta

tərəflərin imkanlarını tarazlaşdıran prosedurlar mövcud olduqda belə, təqsirlilik məsələsi yalnız və ya əhəmiyyətli dərəcədə anonim şahidlərdən alınan ifadələrə əsaslanmamalıdır.³⁵⁴

6-cı maddənin 3 d bəndi yalnız cinayət işlərinə şamil olursa da, Məhkəmə zəruri ifadə vermək üçün ekspertin çağırılmadığı hallarda 6-cı maddənin 1-ci bəndinin pozulduğunu müəyyən etdi.³⁵⁵ Lakin Sommerfeld Almaniyaya qarşı məhkəmə işində³⁵⁶ Böyük Palata ona təqdim edilmiş işin faktları əsasında müəyyən etdi ki, psixoloji rəy verilməsi üçün ekspertin çağırılmaması prosesin ədalətliyinə xələl gətirməyib.

Bir çox ölkələrdə yalnız məhkəmənin təyin etdiyi ekspertlərin sübutları qəbul edilir. Böniş Avstriyaya qarşı məhkəmə işində³⁵⁷ Məhkəmə 6-cı maddənin 3 d bəndinin pozulduğunu müəyyən etdi, çünki cinayət ittihamına səbəb olmuş iki rəyi məhkəmə tərəfindən təyin edilmiş eyni ekspert tərtib etmişdi. Brandsletter Avstriyaya qarşı məhkəmə işində³⁵⁸ daxili məhkəmə iş üzrə ekspert qismində ərizəçiyə qarşı cinayət işi qaldırılması üçün

³⁵² *Kostovski Niderlanda qarşı*, 20 noyabr 1989, 42-ci bənd.

³⁵³ *Van Mexelen və başqaları Niderlanda qarşı*, 18 mart 1997, 58-ci bənd.

³⁵⁴ *Doorson Niderlanda qarşı*, 20 fevral 1996, 76-cı bənd.

³⁵⁵ *Elholts Almaniyaya qarşı*, 13 iyul 2000.

³⁵⁶ *Sommerfeld Almaniyaya qarşı*, 8 iyul 2003.

³⁵⁷ *Böniş Avstriyaya qarşı*, 6 iyun 1985.

³⁵⁸ *Brandsletter Avstriyaya qarşı*, 28 avqust 1991.

müraciət etmiş texniki institutda işləyən şəxsi təyin etmişdi. Onun rəyi ərizəçinin əleyhinə idi. Milli məhkəmə təqsirləndirilən şəxsin başqa ekspert təyin edilməsi barədə vəsatətini rədd etdi. Bu işdə 6-cı maddənin 3 d bəndinin pozuntusu müəyyən edilmədi.

6-cı maddənin 3 e bəndində nəzərdə tutulan pulsuz tərcüməçiyə malik olmaq hüququ nə deməkdir?

6-cı maddənin 3 e bəndində nəzərdə tutulur ki, təqsirləndirilən şəxs məhkəmədə istifadə olunan dili başa düşmürsə və ya bu dildə danışa bilmirsə tərcüməçinin **pulsuz** köməyindən istifadə etmək hüququna malikdir.

Tərcüməçidən pulsuz yardım almaq hüququ kar şəxslərə də şamil olunur, belə şəxslər üçün adi ünsiyyət metodu, məsələn, jestlərdən ibarət olur. Qeyd etmək lazımdır ki, 6-cı maddənin 3 c bəndində nəzərdə tutulmuş pulsuz hüquqi yardım hüququndan (bu hüquq şəxsin maddi imkan-

sızlığından asılıdır) fərqli olaraq, pulsuz tərcüməçiyə malik olmaq hüququ cinayət ittihamı ilə üzləşən hər kəsə şamil olunur.

Öztürk Almaniya Federativ Respublikasına qarşı məhkəmə işində³⁵⁹ (yuxarıda – 5-ci fəsildə cinayət ittihamının nə demək olduğu müzakirə olunarkən bu işə istinad edilib) nəzərdən keçirilən hərəkətin cinayət əməli olub-olmadığı məsələsi meydana çıxdı. Buna səbəb o idi ki, Almaniyanın dövlət hakimiyyəti orqanları ərizəçini tərcüməçiyə pul ödəməyə məcbur etmək istəyirdilər.

Lyudike, Belkasem və Koç Almaniya Federativ Respublikasına qarşı məhkəmə işində Məhkəmə bildirdi ki, bu müddəa tərcüməçiyə çəkilən xərclərin ödənilməsinə təqsirləndirilən tələb etməyi qadağan edir. Çünki həmin müddəa “ödənişdən nə şərti, nə də müvəqqəti azad edilməni və ya ödənişin təxirə salınmasını bildirmir, o, ödənişdən birdəfəlik, istisnasız və tam azad edilməni bildirir”. Daha sonra Məhkəmə bildirdi ki, bu prinsip “təqsirləndirilən şəxsin ədalətli məhkəmə araşdırması hüququnu həyata keçirə bilməsi üçün zəruri olan bütün sənədlərə və ya ifadələrə şamil olu-

³⁵⁹ *Öztürk Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 21 fevral 1984.

nur”.³⁶⁰ *Broziçek İtaliyaya qarşı* məhkəmə işində milliyətçə alman olan şəxsə qarşı İtaliyada ittiham elan edilmişdi. Məhkəmə 6-cı maddənin 3 a bəndi ilə bağlı qərara aldı ki (hər halda bu məsələnin 3 e bəndinə də aidiyyəti vardı), “əgər dövlət orqanları ərizəçinin ... ona qarşı irəli sürülmüş ittihamlar barədə ona məlumat verən məktubu həqiqətən anlaya biləcəkdir dərəcədə italyan dilini kifayət qədər başa düşdüyünü müəyyən etməmişdilərse”,³⁶¹ ittihamın əks olunduğu sənədlər təqsirləndirilən şəxsə alman dilində təqdim edilməli idi.

Lakin *Kamazinski Avstriyaya qarşı* məhkəmə işində Məhkəmə nisbətən məhdudlaşdırıcı yanaşma nümayiş etdirərək qərara aldı ki, 6-cı maddənin 3 a bəndi məhkəmə araşdırmasına qədər təqdim edilən yazılı sənədlərə şamil olunsada, bu cür sənədlərin heç də hamısının tərcüməsini tələb etmir. Bununla yanaşı, Məhkəmə qeyd etdi ki, müdafiəçi ərizəçinin ana dilini bilirdi. Məhkəmə qərara aldı ki, “*tərcümə yardımı elə olmalıdır ki, təqsirləndirilən şəxsin ona qarşı qaldırılmış işi başa düşməsinə və özünü müdafiə etməsinə, xüsusən də hadisələrə dair öz versiyasını məhkəmə qarşısında*

irəli sürməsinə imkan versin». ³⁶²

Səlahiyyətli dövlət orqanlarının vəzifəsi sadəcə tərcüməçini təyin etməklə məhdudlaşmır, həm də tərcümənin lazımi səviyyədə həyata keçirilməsinə nəzarət etmək zərurəti yarandıqda, həmin nəzarətin həyata keçirilməsini özündə ehtiva edir.

*Son dövrlərə aid olan, bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən iki qərar da maraqlıdır. Lagerblom İsveçə qarşı məhkəmə işində*³⁶³ *Məhkəmə 6-cı maddənin 3 e bəndinin pozuntusunu aşkar etmədi, çünki fişlandiyalı ərizəçi bir neçə il idi ki, İsveçdə yaşayırdı və Məhkəmə belə bir fakta qane oldu ki, ərizəçi məhkəmə prosesində iştirak edən isveçli vəkillə başa düşdüyü dildə ünsiyyətdə ola bilirdi və prosesin bir çox hissələrində fiş dilindən istifadə etmək imkanına malik idi. Əksinə, Kuskani Birləşmiş Krallığa qarşı məhkəmə işində*³⁶⁴ *italyan ərizəçi bir neçə il Birləşmiş Krallıqda yaşamışdı və məhkəmə onu prosesdə rəsmi tərcüməçi ilə təmin etməkdən imtina etmişdi, o, yalnız qardaşının “yoxlanılmamış ingilis dili biliklərinə” güvənməli olmuşdu. Bu mühüm məqamla bağlı Məhkəmə qeyd etdi ki, tərcüməçinin tələb olunduğu müəy-*

³⁶⁰ *Lyudike, Belkasem və Koç Almaniya Federativ Respublikasına qarşı*, 28 noyabr 1978, 40-48-ci bəndlər.

³⁶¹ *Broziçek İtaliyaya qarşı*, 19 dekabr 1999, 41-ci bənd.

³⁶² *Kamazinski Avstriyaya qarşı*, 19 dekabr 1989, 74-cü bənd.

³⁶³ *Lagerblom İsveçə qarşı*, 14 yanvar 2003.

³⁶⁴ *Kuskani Birləşmiş Krallığa qarşı*, 24 sentyabr 2002.

yən edildikdən sonra qeyri-formal və qeyri-peşəkar yardım yetərli deyildi. Belə düşünmək olar ki, hüquqi nümayəndə ilə təmsil edilmək hüququnda olduğu kimi, tərcümənin keyfiyyəti məsələsində də fərdin müvafiq dili başa düşməsi və öz işini praktiki və səmərəli şəkildə aparması hüququ təmin edilməli, bu hüquq nəzəri və ya xəyali hüquq olaraq qalmamalıdır.

Avropa Məhkəməsinin nəzarət funksiyası

Konvensiyanın 34-cü maddəsi Konvensiyadakı hüquqlarının pozulduğunu iddia edən istənilən şəxslərin (fiziki və ya hüquqi), qeyri-hökumət təşkilatlarının və ya ayrı-ayrı şəxslər qrupunun şikayətlərini Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə təqdim etmələrinə imkan verir. Bu məlumat kitabçasını oxuduqdan sonra bu işə başlamazdan əvvəl vəkillər Məhkəmənin səlahiyyətlərinin məhdud xarakterli olduğunu bilməlidirlər. Yalnız ərizə 35-ci maddədə şikayətlərin qəbul edilənləyinə dair ətraflı şəkildə əks olunmuş meyarlara

uyğun olduqda Məhkəmə işə baxır və hər hansı pozuntu aşkar etdikdə məcburi qüvvəyə malik qərar qəbul edir. 46-cı maddəyə əsasən dövlətlər Məhkəmənin qərarlarına əməl etməyi öhdələrinə götürüblər. Hər il Məhkəməyə 6-cı maddənin pozulduğunu iddia edən minlərlə şikayət daxil olur. Onların yalnız cüzi hissəsi qəbul edilən elan olunur. Əlbəttə, bir çox işlər “klon” adlandırılan işlərdir (məsələn, İtaliyada məhkəmə araşdırmalarının həddən artıq uzadılması ilə bağlı işlər kimi). Hələ qüvvəyə minməyən 14 sayılı Protokola əsasən, əgər işdə qaldırılan məsələ Məhkəmənin bərqərar olmuş presedent hüququnda artıq həllini tapıbsa, Məhkəmənin Komitəsi eyni vaxtda həm işi qəbulolunan elan edə biləcək, həm də işin mahiyyəti üzrə və kompensasiya təyin edilməsi barədə qərar çıxaracaq.³⁶⁵

2004-cü ildə Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsi sistemin kökündə duran problemləri aşkara çıxaran məhkəmə qərarları barədə qətnamə qəbul etdi.³⁶⁶ O, Məhkəməni bu cür problemləri aşkara çıxarmağa və onlar barəsində Nazirlər Komitəsinə, Parlament Assambleyasına, Baş

³⁶⁵ 14 sayılı Protokolun 8-ci maddəsi.

³⁶⁶ Res (2004) 3 sayılı qətnamə, 12 may 2004.

katibə və İnsan Hüquqları üzrə Komissara məlumat verməyə dəvət etdi. Komitə həmçinin daxili hüquqi müdafiə vasitələrinin təkmilləşdirilməsinə dair tövsiyə qəbul etdi, tövsiyənin məqsədi Məhkəməyə daxil olan işlərin sayını azaltmaq idi.³⁶⁷

Məhkəmənin rolu ilk növbədə deklarativ xarakterlidir. O, sadəcə Konvensiyanın pozulub-pozulmadığı barədə fikrini bildirir və məqsədəuyğun saydığı kompensasiyanı təyin edir. Maddi ziyana görə kompensasiya məhkəmə qərarının qəbul edildiyi tarixdən sonra üç ay ərzində ödənilməlidir. Təyin edilən məbləğlər o qədər də böyük olmur və çox vaxt, xüsusən 6-cı maddə ilə bağlı işlərdə, Məhkəmə ümumiyyətlə pul kompensasiyası təyin etməyərək qərara alır ki, pozuntunun müəyyən edilməsi faktının özü yetərli kompensasiyadır. O, bəyan edib ki, əvəzin ədalətli ödənilməsi yolu ilə kompensasiya məbləğlərinin təyin edilməsinin məqsədi “müvafiq şəxslərin məruz qaldığı ziyana görə yalnız pozuntunun nəticələrinin doğurduğu dərəcədə kompensasiyanı təmin etməkdir”.³⁶⁸

Avropa Məhkəməsi milli məhkəmənin qərarını ləğv edərək, işə yenidən baxıl-

ması barədə və ya borc məbləğinin ödənilməsi barədə qərar çıxara bilməz. Hərçənd, Res (2004) 3 sayılı qətnaməyə uyğun olaraq, o, dövlətlərə mövcud sistemdə aşkara çıxarılmış səhvlərin düzəldilməsinə ehtiyac olduğu barədə xəbərdarlıq edir. *Assanidze Gürcüstana qarşı* məhkəmə işində Ali Məhkəmənin ərizəçinin azad edilməsi barədə qərar çıxarmasından üç il keçsə də, ərizəçi Gürcüstanın Macarıstan əyalətində həbsdə saxlanılırdı. Böyük Palata 5-ci və 6-cı maddələrin pozulduğunu müəyyən etdi və Məhkəmə indiyə qədər analoqu olmayan qərar qəbul edərək cavabdeh dövlətə ərizəçinin mümkün qədər tez bir zamanda azad edilməsini təmin etmək barədə göstəriş verdi, amma belə hallar müstəsna hallarda baş verir.³⁶⁹

Məhkəmə qərarı qəti qərara çevrildikdən sonra Nazirlər Komitəsinə göndərilir, o isə qərarın icrasına nəzarət edir. Bununla belə, Məhkəmə cavabdeh dövlətin edəcəyi hərəkətlərə aydınlıq gətirib:

... pozuntunu aşkar etmiş Məhkəmə qərarı cavabdeh dövlətin üzərinə nəinki əvəzin ədalətli ödənilməsi yolu ilə təyin edilmiş məbləğlərin müvafiq şəxslərə ödənil-

³⁶⁷ Rec (2004) 6 sayılı tövsiyə, 12 may 2004.

³⁶⁸ Skotsari və Ciunta İtaliyaya qarşı, 13 iyul 2000, 250-ci bənd.

³⁶⁹ *Assanidze Gürcüstana qarşı*, 8 aprel 2004.

*məsindən ibarət hüquqi öhdəlik qoyur, həm də Məhkəmənin aşkar etdiyi pozuntuya son qoyulması və mümkün nəticələrin kompensasiyası üçün Nazirlər Komitəsinin nəzarəti altında dövlətdaxili hüquq sistemində ümumi və zərurət olduqda həm də fərdi tədbirlərin qəbul edilməsi öhdəliyini qoyur.*³⁷⁰

Dövlətin görməli olduğu fərdi tədbirlərə dövlətdaxili məhkəmə icraatının təzələnməsi, cinayət işinə xitam verilməsi və şəxsə bəraət verilməsi kimi tədbirlər daxildir. Nazirlər Komitəsinin 2000-ci ildə qəbul etdiyi R (2000) 2 sayılı tövsiyə dövlətləri Məhkəmə tərəfindən Konvensiyanın pozuntusunun aşkar edildiyi iş üzrə dövlətdaxili məhkəmə icraatını təzələməyə həvəsləndirir. Ümumi tədbirlərə gəldikdə, buraya yeni qanunvericiliyin qəbulu, Məhkəmənin qərarlarının dövlət orqanları arasında yayılması və dövlət məmurları üçün təhsil və təlimlərin təmin edilməsi daxildir.

Məhkəmə qərarlarına əməl edilməsi, özü də imkan daxilində dərhal əməl edilməsi adi normadır. Bununla belə, 14 sayılı Protokoldakı yeni müddəa Nazirlər Komitə

təsinə dövlətin 46-cı maddə üzrə öhdəliyini yerinə yetirib-yetirmədiyini barədə qərar çıxarılması üçün işi Məhkəməyə qaytarmaq imkanı verəcəkdir.

³⁷⁰ Skotsari və Ciunta İtaliyaya qarşı, 13 iyul 2000, 249-cu bənd.

